

॥ नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स ॥

खुद्दकनिकाये नेत्तिप्पकरणपाळि

१. सङ्गहवारो

यं लोको पूजयते, सलोकपालो सदा नमस्सति च ।
तस्सेत सासनवरं, विदूहि जेय्यं नरवरस्स ॥

द्वादस पदानि सुत्तं, तं सब्बं ब्यञ्जनञ्च अत्थो च ।
तं विज्जेय्यं उभयं, को अत्थो ब्यञ्जनं कतमं ॥

सोळसहारा नेत्ति [नेत्ती (क०)], पञ्चनया सासनस्स परियेड्ढि ।
अट्टारसमूलपदा, महकच्चानेन [महाकच्चानेन (सी०)] निद्दिट्ठा ॥

हारा ब्यञ्जनविचयो, सुत्तस्स नया तयो च सुत्तत्थो ।
उभयं परिग्गहीतं, वुच्चति सुत्तं यथासुत्तं ॥

या चेव देसना यञ्च, देसितं उभयमेव विज्जेय्यं ।
तत्रायमानुपुब्बी, नवविधसुत्तन्तपरियेड्ढीति ॥

सङ्गहवारो ।

२. उद्देसवारो

१. तत्थ कतमे सोळस हारा? देसना विचयो युत्ति पदट्ठानो लक्खणो चतुब्बूहो आवट्ठो विभत्ति परिवत्तनो वेवचनो पज्जत्ति ओतरणो सोधनो अधिट्ठानो परिकखारो समारोपनो इति ।

तस्सानुगीति

देसना विचयो युत्ति, पदट्ठानो च लक्खणो ।
चतुब्बूहो च आवट्ठो, विभत्ति परिवत्तनो ॥

वेवचनो च पज्जत्ति, ओतरणो च सोधनो ।
अधिट्ठानो परिकखारो, समारोपनो सोळसो [सोळस (सी०)] ॥

एते सोळस हारा, पकित्तिता अत्थतो असंकिण्णा ।
एतेसज्जेव भवति, वित्थारतया नयविभत्तीति ॥

२. तत्थ कतमे पज्ज नया? नन्दियावट्टो तिपुक्खलो सीहविककीळितो दिसालोचनो अङ्कुसो इति ।

तस्सानुगीति

पठमो नन्दियावट्टो, दुतियो च तिपुक्खलो ।
सीहविककीळितो नाम, ततियो नयलज्जको [नयलज्जको (सी^०)] ॥

दिसालोचनमाहंसु, चतुत्थं नयमुत्तमं ।
पज्जमो अङ्कुसो नाम, सब्बे पज्ज नया गताति ॥

३. तत्थ कतमानि अट्टारस मूलपदानि? नव पदानि कुसलानि नव पदानि अकुसलानि । तत्थ कतमानि नव पदानि अकुसलानि, तण्हा अविज्जा लोभो दोसो मोहो सुभसज्जा सुखसज्जा निच्चसज्जा अत्तसज्जाति, इमानि नव पदानि अकुसलानि, यत्थ सब्बो अकुसलपक्खो सङ्गहं समोसरणं गच्छति ।

तत्थ कतमानि नव पदानि कुसलानि? समथो विपस्सना अलोभो अदोसो अमोहो असुभसज्जा दुक्खसज्जा अनिच्चसज्जा अनत्तसज्जाति, इमानि नव पदानि कुसलानि, यत्थ सब्बो कुसलपक्खो सङ्गहं समोसरणं गच्छति ।

तत्रिदं उद्दानं

तण्हा च अविज्जापि च, लोभो दोसो तथेव मोहो च ।
चतुरो च विपल्लासा, किलेसभूमी नव पदानि ॥

समथो च विपस्सना च, कुसलानि च यानि तीणि मूलानि ।
चतुरो सत्तिपट्ठाना, इन्द्रियभूमी नव पदानि ॥

नवहि च पदेहि कुसला, नवहि च युज्जन्ति अकुसलपक्खा ।
एते खो मूलपदा, भवन्ति अट्टारस पदानीति ॥

उद्देसवारो ।

३. निद्देसवारो

४. तत्थ सङ्खेपतो नेत्ति कित्तिता ।

हारसङ्खेपो

१. अस्सादादीनवता, निस्सरणम्मि च फलं उपायो च ।
आणत्ती च भगवतो, योगीनं **देसनाहारो** ॥
२. यं पुच्छितञ्च विस्सज्जितञ्च, सुत्तस्स या च अनुगीति ।
सुत्तस्स यो पविचयो, हारो **विचयो**ति निद्दिट्ठो ॥
३. सब्बेसं हारानं, या भूमी यो च गोचरो तेसं ।
युत्तायुत्तपरिक्खा, हारो **युत्ती**ति निद्दिट्ठो ॥
४. धम्मं देसेति जिनो, तस्स च धम्मस्स यं पदट्ठानं ।
इति याव सब्बधम्मा, एसो हारो **पदट्ठानो** ॥
५. वुत्तम्मि एकधम्मे, ये धम्मा एकलक्खणा केचि ।
वुत्ता भवन्ति सब्बे, सो हारो **लक्खणो** नाम ॥
६. नेरुत्तमधिप्पायो, ब्यञ्जनमथ देसनानिदानञ्च ।
पुब्बापरानुसन्धी, एसो हारो **चतुब्यूहो** ॥
७. एकम्मि पदट्ठाने, परियेसति सेसकं पदट्ठानं ।
आवट्ठति पटिपक्खे, **आवट्ठो** नाम सो हारो ॥
८. धम्मञ्च पदट्ठानं, भूमिञ्च विभज्जते अयं हारो ।
साधारणे असाधारणे च नेय्यो **विभत्ती**ति ॥
९. कुसलाकुसले धम्मे, निद्दिट्ठे भाविते पहीने च ।
परिवत्तति पटिपक्खे, हारो **परिवत्तनो** नाम ॥
१०. वेवचनानि बहूनि तु, सुत्ते वुत्तानि एकधम्मस्स ।
यो जानाति सुत्तविदू, **वेवचनो** नाम सो हारो ॥
११. एकं भगवा धम्मं, पज्जत्तीहि विविधाहि देसेति ।
सो आकारो जेय्यो, **पज्जत्ती** नाम हारोति ॥
१२. यो च पटिच्चुप्पादो, इन्द्रियखन्धा च धातु आयतना ।
एतेहि ओतरति यो, **ओतरणो** नाम सो हारो ॥
१३. विस्सज्जितम्मि पज्जे, गाथायं पुच्छितायमारब्भ ।
सुद्धासुद्धपरिक्खा, हारो सो **सोधनो** नाम ॥

१४. एकत्तताय धम्मा, येपि च वेमत्तताय निदिट्ठा ।
तेन विकप्पयितब्बा, एसो हारो **अधिट्ठानो** ॥
१५. ये धम्मा यं धम्मं, जनयन्तिप्पच्चया परम्परतो ।
हेतुमवकट्ठयित्वा, एसो हारो **परिक्खारो** ॥
१६. ये धम्मा यं मूला, ये चेकत्था पकासिता मुनिना ।
ते समरोपयितब्बा, एस **समारोपनो** हारो ॥

नयसङ्खेपो

१७. तण्हज्ज अविज्जम्पि च, समथेन विपस्सना यो नेति ।
सच्चेहि योजयित्वा, अयं नयो **नन्दियावट्ठो** ॥
१८. यो अकुसले समूलेहि, नेति कुसले च कुसलमूलेहि ।
भूतं तथं अवितथं, **तिपुक्खलं** तं नयं आहु ॥
१९. यो नेति विपल्लासेहि, किलेसे इन्द्रियेहि सद्धम्मो ।
एतं नयं नयविदू, **सीहविक्कीळितं** आहु ॥
२०. वेय्याकरणेसु हि ये, कुसलाकुसला तहिं तहिं वुत्ता ।
मनसा वो लोकयते, तं खु **दिसालोचनं** आहु ॥
२१. ओलोकेत्वा दिसलोचनेन, उक्खिपिय यं समानेति ।
सब्बे कुसलाकुसले, अयं नयो **अङ्कुसो** नाम ॥
२२. सोळस हारा पठमं, दिसलोचनतो **[दिसलोचनेन (क०)]** दिसा विलोकेत्वा ।
सङ्खिपिय अङ्कुसेन हि, नयेहि तीहि निदिसे सुत्तं ॥

द्वादसपद

२३. अक्खरं पदं व्यञ्जनं, निरुत्ति तथेव निद्वेसो ।
आकारछट्ठवचनं, एत्ताव व्यञ्जनं सब्बं ॥
२४. सङ्कासना पकासना, विवरणा विभजनुत्तानीकम्मपञ्जत्ति ।
एतेहि छहि पदेहि, अत्थो कम्मज्ज निदिट्ठं ॥
२५. तीणि च नया अनूना, अत्थस्स च छप्पदानि गणितानि ।

नवहि पदेहि भगवतो, वचनस्सत्थो समायुत्तो ॥

२६. अत्थस्स नवप्पदानि, ब्यञ्जनपरियेद्विया चतुब्बीस ।

उभयं सङ्कलयित्वा [सङ्खेपयतो (क०)], तेत्तिंसा एत्तिका नेत्तीति ॥

निद्वेसवारो ।

४. पटिनिद्वेसवारो

१. देसनाहारविभङ्गो

५. तत्थ कतमो देसनाहारो? “अस्सादादीनवता”ति गाथा अयं देसनाहारो । किं देसयति? अस्सादं आदीनवं निस्सरणं फलं उपायं आणत्ति । धम्मं वो, भिक्खवे, देसेस्सामि आदिकल्याणं मज्झेकल्याणं परियोसानकल्याणं सात्थं सब्यञ्जनं केवलपरिपुणं परिसुद्धं ब्रह्मचरियं पकासेस्सामीति ।

तत्थ कतमो अस्सादो?

“कामं [काममादिका इमा छ गाथा सु० नि० ७७२ पस्सितब्बा] कामयमानस्स, तस्स चेतं समिज्झति ।
अद्धा पीतिमनो होति, लद्धा मच्चो यदिच्छती”ति ॥

अयं अस्सादो ।

तत्थ कतमो आदीनवो?

“तस्स चे कामयानस्स, छन्दजातस्स जन्तुनो ।
ते कामा परिहायन्ति, सल्लविद्धोव रुप्पती”ति ॥

अयं आदीनवो ।

तत्थ कतमं निस्सरणं?

“यो कामे परिवज्जेति, सप्पस्सेव पदा सिरो ।
सोमं विसत्तिकं लोके, सतो समतिवत्तती”ति ॥

इदं निस्सरणं ।

तत्थ कतमो अस्सादो?

“खेत्तं वत्थुं हिरञ्जं वा, गवास्सं दासपोरिसं ।

थियो बन्धू पुथू कामे, यो नरो अनुगिज्झती”ति ॥

अयं अस्सादो ।

तत्थ कतमो आदीनवो?

“अबला नं बलीयन्ति, मद्दन्ते नं परिस्सया ।
ततो नं दुक्खमन्वेति, नावं भिन्नमिवोदक”न्ति ॥

अयं आदीनवो ।

तत्थ कतमं निस्सरणं?

“तस्मा जन्तु सदा सतो, कामानि परिवज्जये ।
ते पहाय तरे ओघं, नावं सित्वाव पारगू”ति ॥

इदं निस्सरणं ।

तत्थ कतमं फलं?

“धम्मो हवे रक्खति धम्मचारिं, छत्तं महन्तं यथ वस्सकाले ।
एसानिसंसो धम्मे सुचिण्णे, न दुग्गतिं गच्छति धम्मचारी”ति ॥

इदं फलं ।

तत्थ कतमो उपायो?

“सब्बे सङ्खारा अनिच्चा”ति...पे०...
“सब्बे सङ्खारा [पस्स ध० प० २७७] दुक्खा”ति...पे०...
“सब्बे धम्मा अनत्ता”ति, यदा पज्जाय पस्सति ।
अथ निब्बिन्दति दुक्खे, एस मग्गो विसुद्धिया”ति ॥

अयं उपायो ।

तत्थ कतमा आणत्ति?

“चक्खुमा [पस्स उदा० ४३] विसमानीव, विज्जमाने परक्कमे ।
पण्डितो जीवलोकस्मिं, पापानि परिवज्जये”ति ॥

अयं आणत्ति ।

“‘सुञ्जतो लोकं अवेक्खस्सु,
मोघराजा’ति आणत्ति, ‘सदा सतो’ति उपायो ।
‘अत्तानुदिट्ठिं ऊहच्च [उहच्च (क०) पस्स सु० नि० ११२५], एवं मच्चुतरो सिया’” ॥

इदं फलं ।

६. तत्थ भगवा उग्घटितञ्जुस्स पुग्गलस्स निस्सरणं देसयति, विपञ्चितञ्जुस्स पुग्गलस्स आदीनवञ्च निस्सरणञ्च देसयति, नेय्यस्स पुग्गलस्स अस्सादञ्च आदीनवञ्च निस्सरणञ्च देसयति ।

तत्थ चतस्सो पटिपदा, चत्तारो पुग्गला । तण्हाचरितो मन्दो सतिन्द्रियेन दुक्खाय पटिपदाय दन्धाभिज्जाय निय्याति सतिपट्टानेहि निस्सयेहि । तण्हाचरितो उदत्तो [उदत्थो (सी०) उ + आ + दा + त] समाधिन्द्रियेन दुक्खाय पटिपदाय खिप्पाभिज्जाय निय्याति ज्ञानेहि निस्सयेहि । दिट्ठिचरितो मन्दो वीरियिन्द्रियेन सुखाय पटिपदाय दन्धाभिज्जाय निय्याति सम्मप्यधानेहि निस्सयेहि । दिट्ठिचरितो उदत्तो पञ्चिन्द्रियेन सुखाय पटिपदाय खिप्पाभिज्जाय निय्याति सच्चवेहि निस्सयेहि ।

उभो तण्हाचरिता समथपुब्बङ्गमाय विपस्सना निय्यन्ति रागविरागाय चेतोविमुत्तिया । उभो दिट्ठिचरिता विपस्सनापुब्बङ्गमे समथेन निय्यन्ति अविज्जाविरागाय पज्जाविमुत्तिया ।

तत्थ ये समथपुब्बङ्गमाहि पटिपदाहि निय्यन्ति, ते नन्दियावट्टेन नयेन हातब्बा, ये विपस्सनापुब्बङ्गमाहि पटिपदाहि निय्यन्ति, ते सीहविक्कीळितेन नयेन हातब्बा ।

७. स्वायं हारो कत्थ सम्भवति, यस्स सत्था वा धम्मं देसयति अञ्जतरो वा गरुडानीयो सब्रह्मचारी, सो तं धम्मं सुत्वा सद्धं पटिलभति । तत्थ या वीमंसा उस्साहना तुलना उपपरिक्खा, अयं सुतमयी पज्जा । तथा सुतेन निस्सयेन या वीमंसा तुलना उपपरिक्खा मनसानुपेक्खणा, अयं चिन्तामयी पज्जा । इमाहि द्वीहि पज्जाहि मनसिकारसम्पयुत्तस्स यं जाणं उप्पज्जति दस्सनभूमियं वा भावनाभूमियं वा, अयं भावनामयी पज्जा ।

८. परतोघोसा सुतमयी पज्जा । पच्चत्तसमुट्ठिता योनिसो मनसिकारा चिन्तामयी पज्जा । यं परतो च घोसेन पच्चत्तसमुट्ठितेन च योनिसोमनसिकारेन जाणं उप्पज्जति, अयं भावनामयी पज्जा । यस्स इमा द्वे पज्जा अत्थि सुतमयी चिन्तामयी च, अयं उग्घटितञ्जू । यस्स सुतमयी पज्जा अत्थि, चिन्तामयी नत्थि, अयं विपञ्चितञ्जू [विपच्चितञ्जू (सी०)] । यस्स नेव सुतमयी पज्जा अत्थि न चिन्तामयी, अयं नेय्यो ।

९. सायं धम्मदेसना किं देसयति? चत्तारि सच्चानि दुक्खं समुदयं निरोधं मग्गं । आदीनवो च फलञ्च दुक्खं, अस्सादो समुदयो, निस्सरणं निरोधो, उपायो आणत्ति च मग्गो । इमानि चत्तारि सच्चानि । इदं धम्मचक्कं ।

यथाह भगवा — “इदं दुक्खं”न्ति मे, भिक्खवे, बाराणसियं इसिपतने मिगदाये अनुत्तरं धम्मचक्कं पवत्तितं अप्पटिवत्तियं समणेन वा ब्राह्मणेन वा देवेन वा मारेन वा ब्रह्मना वा केनचि वा लोकस्मिं, सब्बं धम्मचक्कं ।

तत्थ अपरिमाणा पदा, अपरिमाणा अक्खरा, अपरिमाणा ब्यञ्जना, अपरिमाणा आकारा नेरुत्ता निद्देसा । एतस्सेव अत्थस्स सङ्कासना पकासना विवरणा विभजना उत्तानीकम्मं [उत्तानिकम्मं (क०)] पज्जत्ति, इतिपिदं दुक्खं अरियसच्चं ।

“अयं दुक्खसमुदयो”ति मे, भिक्खवे, बाराणसियं इसिपतने मिगदाये अनुत्तरं धम्मचक्कं पवत्तितं...पे०... “अयं दुक्खनिरोधो”ति मे, भिक्खवे...पे०... “अयं दुक्खनिरोधगामिनी पटिपदा”ति मे, भिक्खवे, बाराणसियं इसिपतने मिगदाये अनुत्तरं धम्मचक्कं पवत्तितं अप्पटिवत्तियं समणेन वा ब्राह्मणेन वा देवेन वा मारेन वा ब्रह्मना वा केनचि वा लोकस्मिं ।

तत्थ अपरिमाणा पदा, अपरिमाणा अक्खरा, अपरिमाणा ब्यञ्जना, अपरिमाणा आकारा नेरुत्ता निद्देसा । एतस्सेव अत्थस्स सङ्कासना पकासना विवरणा विभजना उत्तानीकम्मं पज्जत्ति इतिपिदं दुक्खनिरोधगामिनी पटिपदा अरियसच्चं ।

तत्थ भगवा अक्खरेहि सङ्कासेति, पदेहि पकासेति, ब्यञ्जनेहि विवरति, आकारेहि विभजति, निरुत्तीहि उत्तानीकरोति [उत्तानिं करोति (क०)], निद्देसेहि पज्जपेति । तत्थ भगवा अक्खरेहि च पदेहि च उग्घटेति [उग्घाटेति (सी०)], ब्यञ्जनेहि च आकारेहि च विपज्जयति, निरुत्तीहि च निद्देसेहि च वित्थारेति । तत्थ उग्घटना [उग्घाटना (सी०)] आदि, विपज्जना मज्झे, वित्थारणा परियोसानं । सोयं धम्मविनयो उग्घटीयन्तो उग्घटितञ्जूपुगलं विनेति, तेन नं आहु “आदिकल्याणो”ति । विपज्जीयन्तो विपज्जितञ्जूपुगलं विनेति, तेन नं आहु “मज्जेकल्याणो”ति । वित्थारीयन्तो नेय्यं पुगलं विनेति, तेन नं आहु “परियोसानकल्याणो”ति ।

१०. तत्थ छप्पदानि अत्थो सङ्कासना पकासना विवरणा विभजना उत्तानीकम्मं पज्जत्ति, इमानि छप्पदानि अत्थो । छप्पदानि ब्यञ्जनं अक्खरं पदं ब्यञ्जनं आकारो निरुत्ति निद्देसो, इमानि छप्पदानि ब्यञ्जनं । तेनाह भगवा “धम्मं वो, भिक्खवे, देसेस्सामि आदिकल्याणं मज्जेकल्याणं परियोसानकल्याणं सात्थं सब्यञ्जन”न्ति ।

केवलन्ति लोकुत्तरं, न मिस्सं लोकियेहि धम्मेहि । परिपुण्णन्ति परिपूरं अनूनं अनतिरेकं । परिसुद्धन्ति निम्मलं सब्बमलापगतं परियोदातं उपट्ठितं सब्बविसेसानं, इदं वुच्चति तथागतपदं इतिपि तथागतनिसेवितं इतिपि तथागतारज्जितं इतिपि, अतोचेतं ब्रह्मचरियं पज्जायति । तेनाह भगवा “केवलपरिपुण्णं परिसुद्धं ब्रह्मचरियं पकासेस्सामी”ति ।

केसं अयं धम्मदेसना, योगीनं । तेनाह आयस्मा महाकच्चायनो —

“अस्सादादीनवता, निस्सरणम्पि च फलं उपायो च ।

आणत्ती च भगवतो, योगीनं देसनाहारो”ति ॥

नियुत्तो देसनाहारो ।

२. विचयहारविभङ्गो

११. तत्थ कतमो विचयो हारो? “यं पुच्छितञ्च विस्सज्जितञ्चा”ति गाथा, अयं विचयो हारो ।

किं विचिनति? पदं विचिनति, पज्हं विचिनति, विसज्जनं [विस्सज्जनं (सी० क०)] विचिनति, पुब्बापरं विचिनति,

अस्सादं विचिनति, आदीनवं विचिनति, निस्सरणं विचिनति, फलं विचिनति, उपायं विचिनति, आणत्तिं विचिनति, अनुगीतिं विचिनति, सब्बे नव सुत्तन्ते विचिनति । यथा किं भवे, यथा आयस्मा अजितो पारायने भगवन्तं पज्झं पुच्छति —

“केनस्सु [पस्स सु० नि० १०३८] निवुतो लोको, [इच्चायस्मा अजितो,]
केनस्सु नप्पकासति ।
किस्साभिलेपनं ब्रूसि, किं सु तस्स महब्भय”न्ति ॥

इमानि चत्तारि पदानि पुच्छितानि, सो एको पज्जो । कस्मा? एकवत्थु परिग्गहा, एवज्झि आह “केनस्सु निवुतो लोको”ति लोकाधिष्ठानं पुच्छति, “केनस्सु नप्पकासती”ति लोकस्स अप्पकासनं पुच्छति, “किस्साभिलेपनं ब्रूसी”ति लोकस्स अभिलेपनं पुच्छति, “किंसु तस्स महब्भय”न्ति तस्सेव लोकस्स महाभयं पुच्छति । लोको तिविधो किलेसलोको भवलोको इन्द्रियलोको ।

तत्थ विसज्जना —

“अविज्जाय निवुतो लोको, [अजिताति भगवा,]
विविच्छा [विविच्छा (सु० नि० १०३९)] पमादा नप्पकासति ।
जप्पाभिलेपनं ब्रूमि, दुक्खमस्स महब्भय”न्ति ॥

इमानि चत्तारि पदानि इमेहि चतूहि पदेहि विसज्जितानि पठमं पठमेन, दुतियं दुतियेन, ततियं ततियेन, चतुत्थं चतुत्थेन ।

“केनस्सु निवुतो लोको”ति पज्जे “अविज्जाय निवुतो लोको”ति विसज्जना । नीवरणेहि निवुतो लोको, अविज्जानीवरणा हि सब्बे सत्ता । यथाह भगवा “सब्बसत्तानं, भिक्खवे, सब्बपाणानं सब्बभूतानं परियायतो एकमेव नीवरणं वदामि यदिदं अविज्जा, अविज्जानीवरणा हि सब्बे सत्ता । सब्बसोव, भिक्खवे, अविज्जाय निरोधा चागा पटिनिस्सग्गा नत्थि सत्तानं नीवरणन्ति वदामी”ति । तेन च पठमस्स पदस्स विसज्जना युत्ता ।

“केनस्सु नप्पकासती”ति पज्जे “विविच्छा पमादा नप्पकासती”ति विसज्जना । यो पुग्गलो नीवरणेहि निवुतो, सो विविच्छति । विविच्छा नाम वुच्चति विचिकिच्छा । सो विचिकिच्छन्तो नाभिसद्वहति, न अभिसद्वहन्तो वीरियं नारभति अकुसलानं धम्मानं पहानाय कुसलानं धम्मानं सच्छिकिरियाय । सो इधप्पमादमनुयुत्तो विहरति पमत्तो, सुक्के धम्मे न उप्पादियति, तस्स ते अनुप्पादियमाना नप्पकासन्ति, यथाह भगवा —

“दूरे सन्तो पकासन्ति [पकासेन्ति ध० प० ३०४], हिमवन्तोव पब्बतो ।
असन्तेत्थ न दिस्सन्ति, रत्तिं खित्ता [रत्तिं खित्ता (सी०), पस्स ध० प० ३०४] यथा सरा ।
ते गुणेहि पकासन्ति, कित्तिया च यसेन चा”ति ॥

तेन च दुतियस्स पदस्स विसज्जना युत्ता ।

“किस्साभिलेपनं ब्रूसी”ति पज्जे “जप्पाभिलेपनं ब्रूमी”ति विसज्जना । जप्पा नाम वुच्चति तण्हा । सा कथं

अभिलिम्पति? यथाह भगवा —

“रत्तो अत्थं न जानाति, रत्तो धम्मं न पस्सति ।

अन्धन्तमं [अन्धतमं (क०)] तदा होति, यं रागो सहते नर”न्ति ॥

सायं तण्हा आसत्तिबहुलस्स पुग्गलस्स “एवं अभिजप्पा”ति करित्वा तत्थ लोको अभिलित्तो नाम भवति, तेन च ततियस्स पदस्स विसज्जना युत्ता ।

“किं सु तस्स महब्भय”न्ति पज्जे “दुक्खमस्स महब्भय”न्ति विसज्जना । दुविधं दुक्खं — कायिकञ्च चेतसिकञ्च । यं कायिकं इदं दुक्खं, यं चेतसिकं इदं दोमनस्सं । सब्बे सत्ता हि दुक्खस्स उब्बिज्जन्ति, नत्थि भयं दुक्खेन समसमं, कुतो वा पन तस्स उत्तरितरं? तिस्सो दुक्खता — दुक्खदुक्खता सङ्खारदुक्खता विपरिणामदुक्खता । तत्थ लोको ओधसो कदाचि करहचि दुक्खदुक्खताय मुच्चति । तथा विपरिणामदुक्खताय । तं किस्स हेतु? होन्ति लोके अप्पाबाधापि दीघायुकापि । सङ्खारदुक्खताय पन लोको अनुपादिसेसाय निब्बानधातुया मुच्चति, तस्मा सङ्खारदुक्खता दुक्खं लोकस्साति कत्वा दुक्खमस्स महब्भयन्ति । तेन च चतुत्थस्स पदस्स विसज्जना युत्ता । तेनाह भगवा “अविज्जाय निवुत्तो लोको”ति ।

सवन्ति सब्बधि सोता, [इच्चायस्मा अजितो,]

सोतानं किं निवारणं ।

सोतानं संवरं ब्रूहि, केन सोता पिधीयरे [पिधीयरे (सी०), पिथियरे (क०), पस्स सु० नि० १०४०] ॥

इमानि चत्तारि पदानि पुच्छितानि । ते द्वे पज्जा । कस्मा? इमेहि बत्वाधिवचनेन पुच्छिता । एवं समापन्नस्स लोकस्स एवं संकिलिद्धस्स किं लोकस्स वोदानं वुट्ठानमिति, एवज्झि आह ।

सवन्ति सब्बधि सोताति । असमाहितस्स सवन्ति अभिज्झाब्यापादप्पमादबहुलस्स । तत्थ या अभिज्झा अयं लोभो अकुसलमूलं, यो ब्यापादो अयं दोसो अकुसलमूलं, यो पमादो अयं मोहो अकुसलमूलं । तस्सेवं असमाहितस्स छसु आयतनेसु तण्हा सवन्ति रूपतण्हा सद्दतण्हा गन्धतण्हा रसतण्हा फोडुब्बतण्हा धम्मतण्हा, यथाह भगवा —

“**सवती**”ति च खो, भिक्खवे, छन्नेतं अज्झत्तिकानं आयतनानं अधिवचनं । चक्खु सवति मनापिकेसु रूपेसु, अमनापिकेसु [अमनापियेसु (क०)] पटिहज्जतीति । सोतं...पे०... घानं... जिक्का... कायो... मनो सवति मनापिकेसु धम्मेसु अमनापिकेसु पटिहज्जतीति । इति सब्बा च सवति, सब्बथा च सवति । तेनाह “सवन्ति सब्बधि सोता”ति ।

“सोतानं किं निवारणं”न्ति परियुट्ठानविधातं पुच्छति, इदं वोदानं । “सोतानं संवरं ब्रूहि, केन सोता पिधीयरे”ति अनुसयसमुग्धातं पुच्छति, इदं वुट्ठानं ।

तत्थ विसज्जना —

“यानि सोतानि लोकस्मिं, [अजिताति भगवा,]

सति तेसं निवारणं ।

सोतानं संवरं ब्रूमि, पज्जायेते पिधीयरे”ति ॥

कायगताय सतिता भाविताय बहुलीकताय चक्खु नाविञ्जति मनापिकेसु रूपेसु, अमनापिकेसु न पटिहञ्जति, सोतं... पे०... घानं... जिह्वा... कायो... मनो नाविञ्जति मनापिकेसु धम्मेसु, अमनापिकेसु न पटिहञ्जति। केन कारणेन? संवुतनिवारितत्ता इन्द्रियानं। केन ते संवुतनिवारिता? सतिआरक्खेन। तेनाह भगवा — “सति तेसं निवारण”न्ति।

पज्जाय अनुसया पहीयन्ति, अनुसयेसु पहीनेसु परियुट्ठाना पहीयन्ति। किस्स [तस्स (सी०)], अनुसयस्स पहीनत्ता? तं यथा खन्धवन्तस्स रुक्खस्स अनवसेसमूलुद्धरणे कते पुप्फफलपल्लवङ्कुरसन्तति समुच्छिन्ना भवति। एवं अनुसयेसु पहीनेसु परियुट्ठानसन्तति समुच्छिन्ना भवति पिदहिता पटिच्छन्ना। केन? पज्जाय। तेनाह भगवा “पज्जायेते पिधीयेरे”ति।

“पज्जा चेव सति च, [इच्छायस्मा अजितो,
नामरूपञ्च मारिस।
एतं मे पुट्ठो पबूहि, कत्थेतं उपरुञ्जती”ति॥

“यमेतं पज्जं अपुच्छि [मं पुच्छि (क०), पस्स सु० नि० १०४३], अजित तं वदामि ते।
यत्थ नामञ्च रूपञ्च, असेसं उपरुञ्जति।
विज्जाणस्स निरोधेन, एत्थेतं उपरुञ्जती”ति॥

अयं पज्जे [पज्जो (सी० क०) नेत्तिविभावनी पस्सितब्बा] अनुसन्धिं पुच्छति। अनुसन्धिं पुच्छन्तो किं पुच्छति? अनुपादिसेसं निब्बानधातुं। तीणि च सच्चानि सङ्खतानि निरोधधम्मनि दुक्खं समुदयो मग्गो, निरोधो असङ्खतो। तत्थ समुदयो द्वीसु भूमीसु पहीयति दस्सनभूमिया च भावनाभूमिया च। दस्सनेन तीणि संयोजनानि पहीयन्ति सक्कायदिट्ठि विचिकिच्छा सीलब्बतपरामासो, भावनाय सत्त संयोजनानि पहीयन्ति कामच्छन्दो ब्यापादो रूपरागो अरूपरागो मानो उद्धच्चं अविज्जावसेसा [अविज्जा च निरवसेसा (सी० क०)]। तेधातुके इमानि दस संयोजनानि पज्जोरम्भागियानि पज्जुद्धम्भागियानि।

१२. तत्थ तीणि संयोजनानि सक्कायदिट्ठि विचिकिच्छा सीलब्बतपरामासो अनज्जातज्जस्सामीतिन्द्रियं अधिट्ठाय निरुञ्जन्ति। सत्त संयोजनानि कामच्छन्दो ब्यापादो रूपरागो अरूपरागो मानो उद्धच्चं अविज्जावसेसा अज्जिन्द्रियं अधिट्ठाय निरुञ्जन्ति। यं पन एवं जानाति “खीणा मे जाती”ति, इदं खये जाणं। “नापरं इत्थत्ताया”ति पजानाति, इदं अनुप्पादे जाणं। इमानि द्वे जाणानि अज्जाताविन्द्रियं। तत्थ यञ्च अनज्जातज्जस्सामीतिन्द्रियं यञ्च अज्जिन्द्रियं, इमानि अगगफलं अरहत्तं पापुणन्तस्स निरुञ्जन्ति, तत्थ यञ्च खये जाणं यञ्च अनुप्पादे जाणं, इमानि द्वे जाणानि एकपज्जा।

अपि च आरम्भणसङ्केतेन द्वे नामानि लब्धन्ति, “खीणा मे जाती”ति पजानन्तस्स खये जाणन्ति नामं लभति, “नापरं इत्थत्ताया”ति पजानन्तस्स अनुप्पादे जाणन्ति नामं लभति। सा पजाननट्ठेन पज्जा, यथादिट्ठं अपिलापनट्ठेन सति।

१३. तत्थ ये पज्जुपादानक्खन्धा, इदं नामरूपं। तत्थ ये फस्सपञ्चमका धम्मा, इदं नामं। यानि पज्जिन्द्रियानि रूपानि, इदं रूपं। तदुभयं नामरूपं विज्जाणसम्पयुतं तस्स निरोधं भगवन्तं पुच्छन्तो आयस्मा अजितो पारायने एवमाह —

“पज्जा चेव सति च, नामरूपञ्च मारिस।
एतं मे पुट्ठो पबूहि, कत्थेतं उपरुञ्जती”ति॥

तत्थ सति च पज्जा च चत्तारि इन्द्रियाणि, सति द्वे इन्द्रियाणि सतिन्द्रियञ्च समाधिन्द्रियञ्च, पज्जा द्वे इन्द्रियाणि पञ्चिन्द्रियञ्च वीरियिन्द्रियञ्च । या इमेसु चतूसु इन्द्रियेसु सदहना ओकप्पना, इदं सद्धिन्द्रियं । तत्थ या सद्धाधिपतेय्या चित्तेकग्गता, अयं छन्दसमाधि । समाहिते चित्ते किलेसानं विक्खम्भनताय पटिसङ्खानबलेन वा भावनाबलेन वा, इदं पहानं । तत्थ ये अस्सासपस्सासा वितक्कविचारा सज्जावेदयिता सरसङ्कप्पा, इमे सङ्खारा । इति पुरिमको च छन्दसमाधि, किलेसविक्खम्भनताय च पहानं इमे च सङ्खारा, तदुभयं छन्दसमाधिप्पधानसङ्खारसमन्नागतं इद्धिपादं भावेति विवेकनिस्सितं विरागनिस्सितं निरोधनिस्सितं वोस्सग्गपरिणामिं । तत्थ या वीरियाधिपतेय्या चित्तेकग्गता, अयं वीरियसमाधि...पे०... तत्थ या चित्ताधिपतेय्या चित्तेकग्गता, अयं चित्तसमाधि...पे०... तत्थ या वीमंसाधिपतेय्या चित्तेकग्गता, अयं वीमंसासमाधि । समाहिते चित्ते किलेसानं विक्खम्भनताय पटिसङ्खानबलेन वा भावनाबलेन वा, इदं पहानं । तत्थ ये अस्सासपस्सासा वितक्कविचारा सज्जावेदयिता सरसङ्कप्पा, इमे सङ्खारा । इति पुरिमको च वीमंसासमाधि, किलेसविक्खम्भनताय च पहानं इमे च सङ्खारा, तदुभयं वीमंसासमाधिप्पधानसङ्खारसमन्नागतं इद्धिपादं भावेति विवेकनिस्सितं विरागनिस्सितं निरोधनिस्सितं वोस्सग्गपरिणामिं ।

१४. सम्बो समाधि जाणमूलको जाणपुब्बङ्गमो जाणानुपरिवत्ति ।

यथा पुरे तथा पच्छा, यथा पच्छा तथा पुरे ।

यथा दिवा तथा रत्तिं [रत्तिं (क०) अयं गाथा थेरगा० ३९७ दिस्सति], यथा रत्तिं तथा दिवा ॥

इति विवटेन चेतसा अपरियोनद्धेन सप्पभासं चित्तं भावेति । पञ्चिन्द्रियाणि कुसलानि चित्तसहभूनि चित्ते उप्पज्जमाने उप्पज्जन्ति, चित्ते निरुज्झमाने निरुज्झन्ति । नामरूपञ्च विज्जाणहेतुकं विज्जाणपच्चया निब्बत्तं, तस्स मग्गेन हेतु उपच्छिन्नो, विज्जाणं अनाहारं अनभिनन्दितं अप्पटिसन्धिकं तं निरुज्झति । नामरूपमपि अहेतु अप्पच्चयं पुनर्भवं न निब्बत्तयति [निब्बत्तियति (क०)] । एवं विज्जाणस्स निरोधा पज्जा च सति च नामरूपञ्च निरुज्झति । तेनाह भगवा —

“यमेतं पज्हं अपुच्छि, अजित तं वदामि ते ।

यत्थ नामञ्च रूपञ्च, असेसं उपरुज्झति ।

विज्जाणस्स निरोधेन, एत्थेतं उपरुज्झती”ति ॥

“ये च [अयं गाथा सु० नि० १०४४ अज्जथा दिस्सति] सङ्घातधम्मासे, [इच्चायस्मा अजितो]

ये च सेक्खा पुथू इध ।

तेसं मे निपको इरियं, पुट्ठो पब्रूहि मारिसा”ति ॥

१५. इमानि तीणि पदानि पुच्छितानि, ते तयो पज्हा । किस्स? सेखासेखविपस्सनापुब्बङ्गमप्पहानयोगेन, एवञ्चि आह । “ये च सङ्घातधम्मासे”ति अरहत्तं पुच्छति, “ये च सेखा पुथू इधा”ति सेखं पुच्छति, “तेसं मे निपको इरियं, पुट्ठो पब्रूहि मारिसा”ति विपस्सनापुब्बङ्गमं पहानं पुच्छति ।

तत्थ विसज्जना —

“कामेसु नाभिगिज्जेय्य, [अजिताति भगवा]

मनसानाविलो सिया ।

कुसलो सब्बधम्मानं, सतो भिक्खु परिब्बजे'ति ॥

भगवतो सब्बं कायकम्मं जाणपुब्बङ्गमं जाणानुपरिवत्ति, सब्बं वचीकम्मं जाणपुब्बङ्गमं जाणानुपरिवत्ति, सब्बं मनोकम्मं जाणपुब्बङ्गमं जाणानुपरिवत्ति । अतीते अंसे अप्पटिहतजाणदस्सनं, अनागते अंसे अप्पटिहतजाणदस्सनं, पच्चुप्पन्ने अंसे अप्पटिहतजाणदस्सनं ।

को च जाणदस्सनस्स पटिघातो? यं अनिच्चे दुक्खे अनत्तनि च अज्जाणं अदस्सनं, अयं जाणदस्सनस्स पटिघातो । यथा इध पुरिसो तारकरूपानि पस्सेय्य, नो च गणनसङ्केतेन जानेय्य, अयं जाणदस्सनस्स पटिघातो ।

भगवतो पन अप्पटिहतजाणदस्सनं, अनावरणजाणदस्सना हि बुद्धा भगवन्तो । तत्थ सेखेन द्वीसु धम्मेसु चित्तं रक्खितब्बं गेधा च रजनीयेसु धम्मेसु, दोसा च परियुट्ठानीयेसु । तत्थ या इच्छा मुच्छा पत्थना पियायना कीळना, तं भगवा निवारेन्तो एवमाह “कामेसु नाभिगिज्जेय्या”ति ।

“मनसानाविलो सिया”ति परियुट्ठानविघातं आह । तथा हि सेखो अभिगिज्जन्तो असमुप्पन्नञ्च किलेसं उप्पादेति, उप्पन्नञ्च किलेसं फातिं करोति । यो पन अनाविलसङ्कप्पो अनभिगिज्जन्तो वायमति, सो अनुप्पन्नानं पापकानं अकुसलानं धम्मानं अनुप्पादाय छन्दं जनेति वायमति वीरियं आरभति चित्तं पग्गण्हाति पदहति । सो उप्पन्नानं पापकानं अकुसलानं धम्मानं पहानाय छन्दं जनेति वायमति वीरियं आरभति चित्तं पग्गण्हाति पदहति । सो अनुप्पन्नानं कुसलानं धम्मानं उप्पादाय छन्दं जनेति वायमति वीरियं आरभति चित्तं पग्गण्हाति पदहति । सो उप्पन्नानं कुसलानं धम्मानं ठितिया असम्मोसाय भिय्योभावाय वेपुल्लाय भावनाय पारिपूरिया छन्दं जनेति वायमति वीरियं आरभति चित्तं पग्गण्हाति पदहति ।

१६. कतमे [कतमे च (अट्ठ०)] अनुप्पन्ना पापका अकुसला धम्मा? कामवितक्को ब्यापादवितक्को विहिंसावितक्को, इमे अनुप्पन्ना पापका अकुसला धम्मा । कतमे उप्पन्ना पापका अकुसला धम्मा? अनुसया अकुसलमूलानि, इमे उप्पन्ना पापका अकुसला धम्मा । कतमे अनुप्पन्ना कुसला धम्मा? यानि सोतापन्नस्स इन्द्रियानि, इमे अनुप्पन्ना कुसला धम्मा । कतमे उप्पन्ना कुसला धम्मा? यानि अट्ठमकस्स इन्द्रियानि, इमे उप्पन्ना कुसला धम्मा ।

येन कामवितक्कं वारेति, इदं सतिन्द्रियं । येन ब्यापादवितक्कं वारेति, इदं समाधिन्द्रियं । येन विहिंसावितक्कं वारेति, इदं वीरियिन्द्रियं ।

येन उप्पन्नुप्पन्ने पापके अकुसले धम्मे पजहति विनोदेति ब्यन्तीकरोति अनभावं गमेति नाधिवासेति, इदं पज्जिन्द्रियं । या इमेसु चतूसु इन्द्रियेसु सहहना ओकप्पना, इदं सद्धिन्द्रियं ।

तत्थ सद्धिन्द्रियं कत्थ दट्ठब्बं? चतूसु सोतापत्तियङ्गेसु । वीरियिन्द्रियं कत्थ दट्ठब्बं? चतूसु सम्मप्पधानेसु । सतिन्द्रियं कत्थ दट्ठब्बं? चतूसु सतिपट्ठानेसु । समाधिन्द्रियं कत्थ दट्ठब्बं? चतूसु ज्ञानेसु । पज्जिन्द्रियं कत्थ दट्ठब्बं? चतूसु अरियसच्चेसु । एवं सेखो सब्बेहि कुसलेहि धम्मेहि अप्पमत्तो वुत्तो भगवता अनाविलताय मनसा । तेनाह भगवा “मनसानाविलोसिया”ति ।

१७. “कुसलो सब्बधम्मानं”न्ति लोको नाम तिविधो किलेसलोको भवलोको इन्द्रियलोको । तत्थ किलेसलोकेन

भवलोको समुदागच्छति, सो इन्द्रियाणि निब्बत्तेति, इन्द्रियेसु भावियमानेसु नेय्यस्स परिज्जा भवति । सा दुविधेन उपपरिक्खितब्बा दस्सनपरिज्जाय च भावनापरिज्जाय च । यदा हि सेखो जेय्यं परिजानाति, तदा निब्बिदासहगतेहि सज्जामनसिकारेहि नेय्यं परिज्जातं भवति । तस्स द्वे धम्मा कोसल्लं गच्छन्ति — दस्सनकोसल्लञ्च भावनाकोसल्लञ्च ।

तं जाणं पञ्चविधेन वेदितव्वं: अभिज्जा परिज्जा पहाणं भावना सच्छिकिरिया । तत्थ कतमा अभिज्जा? यं धम्मानं सलक्खणे जाणं धम्मपटिसम्भिदा च अत्थपटिसम्भिदा च, अयं अभिज्जा ।

तत्थ कतमा परिज्जा? एवं अभिजानित्वा या परिजानना “इदं कुसलं, इदं अकुसलं, इदं सावज्जं, इदं अनवज्जं, इदं कण्हं, इदं सुक्कं, इदं सेवितव्वं, इदं न सेवितव्वं, इमे धम्मा एवंगहिता, इदं फलं निब्बत्तेन्ति [निब्बत्तापेन्ति (क०)], तेसं एवंगहितानं अयं अत्थो”ति, अयं परिज्जा ।

एवं परिजानित्वा तयो धम्मा अवसिद्धा भवन्ति पहातब्बा भावेतब्बा सच्छिकातब्बा च । तत्थ कतमे धम्मा पहातब्बा? ये अकुसला । तत्थ कतमे धम्मा भावेतब्बा? ये कुसला । तत्थ कतमे धम्मा सच्छिकातब्बा? यं असङ्कुतं । यो एवं जानाति अयं वुच्चति अत्थकुसलो धम्मकुसलो कल्याणताकुसलो फलताकुसलो, आयकुसलो अपायकुसलो उपायकुसलो महता कोसल्लेन समन्नागतोति, तेनाह भगवा “कुसलो सब्बधम्मान”न्ति ।

“सतो भिक्खु परिब्बजे”ति तेन दिट्ठधम्मसुखविहारत्थं अभिक्कन्ते पटिक्कन्ते आलोकिते विलोकिते समिज्जिते [सम्मिज्जिते (सी०)] पसारिते सङ्घाटिपत्तचीवरधारणे असिते पीते खायिते सायिते उच्चारपस्सावकम्मे गते ठिते निसिन्ने सुत्ते जागरिते भासिते तुण्णिभावे सतेन सम्पजानेन विहातव्वं । इमा द्वे चरिया अनुज्जाता भगवता एका विसुद्धानं, एका विसुज्झन्तानं । के विसुद्धा? अरहन्तो । के विसुज्झन्ता? सेक्खा । कतकिच्चाणि हि अरहतो इन्द्रियाणि । यं बोज्झं, तं चतुब्बिधं दुक्खस्स परिज्जाभिसमयेन समुदयस्स पहानाभिसमयेन मग्गस्स भावनाभिसमयेन निरोधस्स सच्छिकिरियाभिसमयेन, इदं चतुब्बिधं बोज्झं यो एवं जानाति, अयं वुच्चति सतो अभिक्कमति सतो पटिक्कमति खया रागस्स खया दोसस्स खया मोहस्स । तेनाह भगवा “सतो भिक्खु परिब्बजे”ति, तेनाह —

“कामेसु नाभिगिज्जेय्य, [अजिताति भगवा]

मनसानाविलो सिया ।

कुसलो सब्बधम्मानं, सतो भिक्खु परिब्बजे”ति ॥

एवं पुच्छितव्वं, एवं विसज्जितव्वं । सुत्तस्स च अनुगीति अत्थतो च ब्यज्जनतो च समानेतब्बा [समानयितब्बा (सी० क०)] । अत्थापगतं हि ब्यज्जनं सम्फप्पलापं भवति । दुन्निक्खित्तस्स पदव्यज्जनस्स अत्थोपि दुन्नयो भवति, तस्मा अत्थव्यज्जनूपेतं सङ्गायितव्वं । सुत्तञ्च पविचिनितव्वं । किं इदं सुत्तं आहच्च वचनं अनुसन्धिवचनं नीतत्थं नेय्यत्थं संकिलेसभागियं निब्बेधभागियं असेक्खभागियं? कुहिं इमस्स सुत्तस्स सब्बानि सच्चानि पस्सितव्वानि, आदिमज्झपरियोसानेति? एवं सुत्तं पविचेतव्वं । तेनाह आयस्मा महाकच्चायनो — “यं पुच्छितञ्च विस्सज्जितञ्च, सुत्तस्स या च अनुगीती”ति ।

नियुत्तो विचयो हारो ।

३. युत्तिहारविभङ्गो

१८. तत्थ कतमो युत्तिहारो? “सब्बेसं हारान”न्ति, अयं युत्तिहारो। किं योजयति [योजेति (सी०)]? चत्तारो महापदेसा बुद्धापदेसो सङ्घापदेसो सम्बहुलत्थेरापदेसो [सम्बहुल... (क०)] एकत्थेरापदेसो। इमे चत्तारो महापदेसा, तानि पदव्यञ्जनानि सुत्ते ओतारयितव्वानि, विनये सन्दस्सयितव्वानि, धम्मतायं उपनिक्खपितव्वानि।

कतमस्मिं सुत्ते ओतारयितव्वानि? चतूसु अरियसच्चेसु। कतमस्मिं विनये सन्दस्सयितव्वानि? रागविनये दोसविनये मोहविनये। कतमस्मिं [कतमियं (सी०)] धम्मतायं उपनिक्खपितव्वानि? पटिच्चसमुप्पादे। यदि चतूसु अरियसच्चेसु अवतरति, किलेसविनये सन्दिस्सति, धम्मतज्ज न विलोमेति, एवं आसवे न जनेति। चतूहि महापदेसेहि यं यं युज्जति, येन येन युज्जति, यथा यथा युज्जति, तं तं गहेतव्वं।

१९. पज्झं पुच्छितेन कति पदानि पज्जेति पदसो परियोगाहितव्वं विचेतव्वं? यदि सब्बानि पदानि एकं अत्थं अभिवदन्ति, एको पज्जो। अथ चत्तारि पदानि एकं अत्थं अभिवदन्ति, एको पज्जो। अथ तीणि पदानि एकं अत्थं अभिवदन्ति, एको पज्जो। अथ द्वे पदानि एकं अत्थं अभिवदन्ति, एको पज्जो। अथ एकं पदं एकं अत्थं अभिवदति, एको पज्जो। तं उपपरिक्खमानेन अज्जातव्वं किं इमे धम्मा नानत्था नानाव्यञ्जना, उदाहु इमेसं धम्मानं एको अत्थो व्यञ्जनमेव नानन्ति। यथा किं भवे? यथा सा देवता भगवन्तं पज्झं पुच्छति।

“केनस्सुब्भाहतो [पस्स सं नि० १.६६] लोको, केनस्सु परिवारितो।
केन सल्लेन ओतिण्णो, किस्स धूपायितो सदा”ति॥

इमानि चत्तारि पदानि पुच्छितानि। ते तयो पज्झा कथं जायति? भगवा हि देवताय विसज्जेति।

“मच्चुनाब्भाहतो [मच्चुनब्भाहतो (क०) थेरगा० ४४८; सं० नि० १.६६ पस्सितव्वं] लोको, जराय परिवारितो।
तण्हासल्लेन ओतिण्णो, इच्छाधूपायितो सदा”ति॥

२०. तत्थ जरा च मरणज्ज इमानि द्वे सङ्खतस्स सङ्खतलक्खणानि। जरायं ठितस्स अज्जथत्तं, मरणं वयो। तत्थ जराय च मरणस्स च अत्थतो नानत्तं। केन कारणेन, गब्भगतापि हि मीयन्ति, न च ते जिण्णा भवन्ति। अत्थि च देवानं मरणं, न च तेसं सरीरानि जीरन्ति। सक्कतेव जराय पटिकम्मं कातुं, न पन सक्कते मरणस्स पटिकम्मं कातुं अज्जत्रेव इद्धिमन्तानं इद्धिविसया। यं पनाह तण्हासल्लेन ओतिण्णोति दिस्सन्ति वीतरागा जीरन्तापि मीयन्तापि। यदि च यथा जरामरणं, एवं तण्हापि सिया। एवं सन्ते सब्बे योव्वनट्ठापि विगततण्हा सियुं। यथा च तण्हा दुक्खस्स समुदयो, एवं जरामरणमपि सिया दुक्खस्स समुदयो, न च सिया तण्हा दुक्खस्स समुदयो, न हि जरामरणं दुक्खस्स समुदयो, तण्हा दुक्खस्स समुदयो। यथा च तण्हा मग्गवज्झा, एवं जरामरणमपि सिया मग्गवज्झं। इमाय युत्तिया अज्जमज्जेहि कारणेहि गवेसितव्वं। यदि च सन्दिस्सति युत्तिसमारूढं अत्थतो च अज्जत्तं, व्यञ्जनतोपि गवेसितव्वं।

सल्लोति वा धूपायनन्ति वा इमेसं धम्मानं अत्थतो एकत्तं। न हि युज्जति इच्छाय च तण्हाय च अत्थतो अज्जत्तं। तण्हाय अधिप्पाये अपरिपूरमाने नवसु आघातवत्थूसु कोधो च उपनाहो च उप्पज्जति। इमाय युत्तिया जराय च मरणस्स च तण्हाय च अत्थतो अज्जत्तं।

यं पनिदं भगवता द्वीहि नामेहि अभिलपितं इच्छातिपि तण्हातिपि, इदं भगवता बाहिरानं वत्थूनं आरम्मणवसेन द्वीहि

नामेहि अभिलपितं इच्छातिपि तण्हातिपि, सब्बा हि तण्हा अज्झोसानलक्खणेन एकलक्खणा । यथा सब्बो अग्गि उण्हत्तलक्खणेन एकलक्खणो, अपि च उपादानवसेन अज्जमज्जानि नामानि लभति, कट्ठग्गीतिपि तिणग्गीतिपि सकलिकग्गीतिपि गोमयग्गीतिपि थुसग्गीतिपि सङ्कारग्गीतिपि, सब्बो हि अग्गि उण्हत्तलक्खणोव । एवं सब्बा तण्हा अज्झोसानलक्खणेन एकलक्खणा, अपि तु आरम्मणउपादानवसेन अज्जमज्जेहि नामेहि अभिलपिता इच्छातिपि तण्हातिपि सल्लोइतिपि धूपायनाइतिपि सरिताइतिपि विसत्तिकाइतिपि सिनेहोइतिपि किलमथोइतिपि लताइतिपि मज्जनाइतिपि बन्धोइतिपि आसाइतिपि पिपासाइतिपि अभिनन्दनाइतिपि, इति सब्बा तण्हा अज्झोसानलक्खणेन एकलक्खणा । यथा च वेवचने वुत्ता ।

“आसा च पिहा अभिनन्दना च, अनेकधातूसु सरा पतिट्ठिता ।

अज्जाणमूलप्पभवा पजप्पिता, सब्बा मया ब्यन्तिकता समूलका”ति [समूलिका (सी०)] ॥

तण्हायेतं वेवचनं । यथाह भगवा — रूपे तिरस्स अविगतरागस्स अविगतच्छन्दस्स अविगतपेमस्स अविगतपिपासस्स अविगतपरिळाहस्स । एवं वेदनाय सज्जाय सङ्कारेसु विज्जाणे अविगतरागस्स अविगतच्छन्दस्स अविगतपेमस्स अविगतपिपासस्स अविगतपरिळाहस्स सब्बं सुत्तं वित्थारेतब्बं । तण्हायेतं वेवचनं । एवं युज्जति ।

२१. सब्बो दुक्खूपचारो कामतण्हासङ्कारमूलको, न पन युज्जति सब्बो निब्बिदूपचारो कामतण्हापरिक्खारमूलको । इमाय युत्तिया अज्जमज्जेहि कारणेहि गवेसितब्बं ।

यथा हि [यथाह (सी०)] भगवा रागचरितस्स पुग्गलस्स असुभं देसयति, दोसचरितस्स भगवा पुग्गलस्स मेत्तं देसयति । मोहचरितस्स भगवा पुग्गलस्स पटिच्चसमुप्पादं देसयति । यदि हि भगवा रागचरितस्स पुग्गलस्स मेत्तं चेतोविमुत्तिं देसेय्य । सुखं वा पटिपदं दन्धाभिज्जं सुखं वा पटिपदं खिप्पाभिज्जं विपस्सनापुब्बङ्गमं वा पहानं देसेय्य, न युज्जति देसना । एवं यं किञ्चि रागस्स अनुलोमप्पहानं दोसस्स अनुलोमप्पहानं मोहस्स अनुलोमप्पहानं । सब्बं तं विचयेन हारेण विचिनित्वा युत्तिहारेण योजेतब्बं । यावतिका जाणस्स भूमि ।

मेत्ताविहारिस्स सतो ब्यापादो चित्तं परियादाय ठस्सतीति न युज्जति देसना, ब्यापादो पहानं अब्भत्थं गच्छतीति युज्जति देसना । करुणाविहारिस्स सतो विहेसा चित्तं परियादाय ठस्सतीति न युज्जति देसना, विहेसा पहानं अब्भत्थं गच्छतीति युज्जति देसना । मुदिता विहारिस्स सतो अरति चित्तं परियादाय ठस्सतीति न युज्जति देसना, अरति पहानं अब्भत्थं गच्छतीति युज्जति देसना । उपेक्खाविहारिस्स सतो रागो चित्तं परियादाय ठस्सतीति न युज्जति देसना, रागो पहानं अब्भत्थं गच्छतीति युज्जति देसना । अनिमित्तविहारिस्स सतो निमित्तानुसारी तेन तेनेव विज्जाणं पवत्ततीति न युज्जति देसना, निमित्तं पहानं अब्भत्थं गच्छतीति युज्जति देसना । अस्मीति विगतं अयमहमस्मीति न समनुपस्सामि । अथ च पन मे किस्मीति कथस्मीति विचिकिच्छा कथंकथासल्लं चित्तं परियादाय ठस्सतीति न युज्जति देसना, विचिकिच्छा कथंकथासल्लं पहानं अब्भत्थं गच्छतीति युज्जति देसना ।

यथा वा पन पठमं ज्ञानं समापन्नस्स सतो कामरागब्यापादा विसेसाय संवत्तन्तीति न युज्जति देसना, हानाय संवत्तन्तीति युज्जति देसना । वितक्कसहगता वा सज्जामनसिकारा हानाय संवत्तन्तीति न युज्जति देसना, विसेसाय संवत्तन्तीति युज्जति देसना । दुतियं ज्ञानं समापन्नस्स सतो वितक्कविचारसहगता सज्जामनसिकारा विसेसाय संवत्तन्तीति न युज्जति देसना, हानाय संवत्तन्तीति युज्जति देसना । उपेक्खासुखसहगता वा सज्जामनसिकारा हानाय संवत्तन्तीति न

युज्जति देसना, विसेसाय संवत्तन्तीति युज्जति देसना । ततियं ज्ञानं समापन्नस्स सतो पीतिसुखसहगता सज्जामनसिकारा विसेसाय संवत्तन्तीति न युज्जति देसना, हानाय संवत्तन्तीति युज्जति देसना, उपेक्खासतिपारिसुद्धिसहगता वा सज्जामनसिकारा हानाय संवत्तन्तीति न युज्जति देसना, विसेसाय संवत्तन्तीति युज्जति देसना । चतुत्थं ज्ञानं समापन्नस्स सतो उपेक्खासहगता सज्जामनसिकारा विसेसाय संवत्तन्तीति न युज्जति देसना, हानाय संवत्तन्तीति युज्जति देसना । आकासानञ्चायतनसहगता वा सज्जामनसिकारा हानाय संवत्तन्तीति न युज्जति देसना, विसेसाय संवत्तन्तीति युज्जति देसना ।

आकासानञ्चायतनं समापन्नस्स सतो रूपसहगता सज्जामनसिकारा विसेसाय संवत्तन्तीति न युज्जति देसना, हानाय संवत्तन्तीति युज्जति देसना । विज्जाणञ्चायतनसहगता वा सज्जामनसिकारा हानाय संवत्तन्तीति न युज्जति देसना, विसेसाय संवत्तन्तीति युज्जति देसना । विज्जाणञ्चायतनं समापन्नस्स सतो आकासानञ्चायतनसहगता सज्जामनसिकारा विसेसाय संवत्तन्तीति न युज्जति देसना, हानाय संवत्तन्तीति युज्जति देसना । आकिञ्चञ्चायतनसहगता वा सज्जामनसिकारा हानाय संवत्तन्तीति न युज्जति देसना, विसेसाय संवत्तन्तीति युज्जति देसना ।

आकिञ्चञ्चायतनं समापन्नस्स सतो विज्जाणञ्चायतनसहगता सज्जामनसिकारा विसेसाय संवत्तन्तीति न युज्जति देसना, हानाय संवत्तन्तीति युज्जति देसना । नेवसज्जानासञ्चायतनसहगता वा सज्जामनसिकारा हानाय संवत्तन्तीति न युज्जति देसना, विसेसाय संवत्तन्तीति युज्जति देसना । नेवसज्जानासञ्चायतनं समापन्नस्स सतो सज्जूपचारा विसेसाय संवत्तन्तीति न युज्जति देसना, हानाय संवत्तन्तीति युज्जति देसना । सज्जावेदयितनिरोधसहगता वा सज्जामनसिकारा हानाय संवत्तन्तीति न युज्जति देसना, विसेसाय संवत्तन्तीति युज्जति देसना । कल्लतापरिचितं चित्तं न च अभिनीहारं खमतीति न युज्जति देसना, कल्लतापरिचितं चित्तं अथ च अभिनीहारं खमतीति युज्जति देसना ।

एवं सब्बे नवसुत्तन्ता यथाधम्मं यथाविनयं यथासत्थुसासनं सब्बतो विचयेन हारेन विचिनित्वा युत्तिहारेन योजेतब्बाति । तेनाह आयस्मा महाकच्चायनो “सब्बेसं हारानं या भूमि यो च गोचरो तेस”न्ति ।

नियुत्तो युत्ति हारो ।

४. पदद्वानहारविभङ्गो

२२. तत्थ कतमो पदद्वानो हारो? “धम्मं देसेति जिनो”ति, अयं पदद्वानो हारो । किं देसेति?

सब्बधम्मयाथावअसम्पटिवेधलक्खणा अविज्जा, तस्सा विपल्लासा पदद्वानं । अज्झोसानलक्खणा तण्हा, तस्सा पियरूपं सातरूपं पदद्वानं । पत्थनलक्खणो लोभो, तस्स अदिन्नादानं पदद्वानं । वण्णसण्ठानब्यञ्जनग्गहणलक्खणा सुभसज्जा, तस्सा इन्द्रिया संवरो पदद्वानं । सासवफस्सउपगमनलक्खणा सुखसज्जा, तस्सा अस्सादो पदद्वानं । सङ्खतलक्खणानं धम्मनं असमनुपस्सनलक्खणा निच्चसज्जा, तस्सा विज्जाणं पदद्वानं । अनिच्चसज्जादुक्खसज्जाअसमनुपस्सनलक्खणा अत्तसज्जा, तस्सा नामकायो पदद्वानं । सब्बधम्मसम्पटिवेधलक्खणा विज्जा, तस्सा सब्बं नेत्थं पदद्वानं । चित्तविकखेपटिसंहरणलक्खणो समथो, तस्स असुभा पदद्वानं । इच्छावचरपटिसंहरणलक्खणो अलोभो, तस्स अदिन्नादाना वेरमणी [वेरमणि (क०)] पदद्वानं । अब्बापज्जलक्खणो अदोसो, तस्स पाणातिपाता वेरमणी पदद्वानं । वत्थुअविप्पटिपत्तिलक्खणो [वत्थुअविप्पटिपादानलक्खणो (सी० क०)] अमोहो, तस्स सम्मापटिपत्ति पदद्वानं । विनीलकविपुब्बकग्गहणलक्खणा असुभसज्जा, तस्सा निब्बिदा पदद्वानं । सासवफस्सपरिजाननलक्खणा दुक्खसज्जा,

तस्सा वेदना पदट्ठानं । सङ्खतलक्खणानं धम्मनं समनुपस्सनलक्खणा अनिच्चसज्जा, तस्सा उप्पादवया पदट्ठानं । सब्बधम्मअभिनिवेसलक्खणा अनत्तसज्जा, तस्सा धम्मसज्जा पदट्ठानं ।

पञ्च कामगुणा कामरागस्स पदट्ठानं, पञ्चिन्द्रियानि रूपीनि रूपरागस्स पदट्ठानं, छट्ठायतनं भवरागस्स पदट्ठानं, निब्बत्तभवानुपस्सिता पञ्चन्नं उपादानलक्खणानं पदट्ठानं, पुब्बेनिवासानुस्सतिजाणदस्सनस्स पदट्ठानं । ओकप्पनलक्खणा सद्धा अधिमुत्तिपच्चुपट्ठाना च, अनाविललक्खणो पसादो सम्पसीदनपच्चुपट्ठानो च । अभिपत्थियनलक्खणा सद्धा, तस्सा अवेच्चपसादो पदट्ठानं । अनाविललक्खणो पसादो, तस्स सद्धा पदट्ठानं । आरम्भलक्खणं वीरियं, तस्स सम्मप्पधानं पदट्ठानं । अपिलापनलक्खणा सति, तस्सा सतिपट्ठानं पदट्ठानं । एकगलक्खणो समाधि, तस्स ज्ञानानि पदट्ठानं । पजाननलक्खणा पज्जा, तस्सा सच्चानि पदट्ठानं ।

अपरो नयो, अस्सादमनसिकारलक्खणो अयोनिमोमनसिकारो, तस्स अविज्जा पदट्ठानं । सच्चसम्मोहनलक्खणा अविज्जा, सा सङ्खारानं पदट्ठानं । पुनब्भवविरोहणलक्खणा सङ्खारा, ते [तं (क०)] विज्जाणस्स पदट्ठानं । ओपपच्चयिकनिब्बत्तिलक्खणं विज्जाणं, तं नामरूपस्स पदट्ठानं । नामकायरूपकायसङ्गातलक्खणं नामरूपं, तं छट्ठायतनस्स पदट्ठानं । इन्द्रियववत्थानलक्खणं छट्ठायतनं, तं फस्सस्स पदट्ठानं । चक्खुरूपविज्जाणसन्निपातलक्खणो फस्सो, सो वेदनाय पदट्ठानं । इट्ठानिट्ठानुभवनलक्खणा वेदना, सा तण्हाय पदट्ठानं । अज्झोसानलक्खणा तण्हा, सा उपादानस्स पदट्ठानं । ओपपच्चयिकं उपादानं, तं भवस्स पदट्ठानं । नामकायरूपकायसम्भवनलक्खणो भवो, सो जातिया पदट्ठानं । खन्धपातुभवनलक्खणा जाति, सा जराय पदट्ठानं । उपधिपरिपाकलक्खणा जरा, सा मरणस्स पदट्ठानं । जीवितिन्द्रियुपच्छेदलक्खणं मरणं, तं सोकस्स पदट्ठानं । उस्सुकककारको सोको, सो परिदेवस्स पदट्ठानं । लालप्पकारको परिदेवो, सो दुक्खस्स पदट्ठानं । कायसंपीळनं दुक्खं, तं दोमनस्सस्स पदट्ठानं । चित्तसंपीळनं दोमनस्सं, तं उपायासस्स पदट्ठानं । ओदहनकारको उपायासो, सो भवस्स पदट्ठानं । इमानि भवङ्गानि यदा समग्गानि निब्बत्तानि भवन्ति सो भवो, तं संसारस्स पदट्ठानं । नित्थानिकलक्खणो मग्गो, सो निरोधस्स पदट्ठानं ।

तित्थञ्जुता पीतञ्जुताय पदट्ठानं, पीतञ्जुता पत्तञ्जुताय [मत्तञ्जुताय (सी० क०)] पदट्ठानं, पत्तञ्जुता अत्तञ्जुताय पदट्ठानं, अत्तञ्जुता पुब्बेकतपुञ्जताय पदट्ठानं, पुब्बेकतपुञ्जता पतिरूपदेसवासस्स पदट्ठानं, पतिरूपदेसवासो सप्पुरिसूपनिस्सयस्स पदट्ठानं, सप्पुरिसूपनिस्सयो अत्तसम्मापणिधानस्स पदट्ठानं, अत्तसम्मापणिधानं सीलानं पदट्ठानं, सीलानि अविप्पटिसारस्स पदट्ठानं, अविप्पटिसारो पामोज्जस्स पदट्ठानं, पामोज्जं पीतिया पदट्ठानं, पीति पस्सद्धिया पदट्ठानं, पस्सद्धि सुखस्स पदट्ठानं, सुखं समाधिस्स पदट्ठानं, समाधि यथाभूतजाणदस्सनस्स पदट्ठानं, यथाभूतजाणदस्सनं निब्बिदाय पदट्ठानं, निब्बिदा विरागस्स पदट्ठानं, विरागो विमुत्तिया पदट्ठानं । विमुत्ति विमुत्तिजाणदस्सनस्स पदट्ठानं । एवं यो कोचि उपनिस्सयो यो कोचि पच्चयो, सब्बो सो पदट्ठानं । तेनाह आयस्मा महाकच्चायनो “धम्मं देसेति जिनो”ति ।

नियुत्तो पदट्ठानो हारो ।

५. लक्खणहारविभङ्गो

२३. तत्थ कतमो लक्खणो हारो? “वुत्तम्हि एकधम्मे”ति, अयं लक्खणो हारो । किं लक्खयति? ये धम्मा एकलक्खणा, तेसं धम्मानं एकस्मिं धम्मे वुत्ते अवसिट्ठा धम्मा वुत्ता भवन्ति । यथा किं भवे? यथाह भगवा —

“चक्खुं, भिक्खवे, अनवद्धितं इत्तरं परित्तं पभङ्गु परतो दुक्खं व्यसनं चलनं [चलं (सी०)] कुक्कुळं सङ्घारं [ससङ्घारं (क०)] वधकं अमित्तमज्झे। इमस्मिं चक्खुस्मिं वुत्ते अवसिद्धानि अज्झत्तिकानि आयतनानि वुत्तानि भवन्ति। केन कारणेन? सब्बानि हि छ अज्झत्तिकानि आयतनानि वधकट्टेन एकलक्खणानि। यथा चाह भगवा —

“अतीते, राध, रूपे अनपेक्खो होहि, अनागतं रूपं मा अभिनन्दि [अभिनन्द (क०)], पच्चुप्पन्नस्स रूपस्स निब्बिदाय विरागाय निरोधाय चागाय पटिनिस्सग्गाय पटिपज्ज। इमस्मिं रूपक्खन्धे वुत्ते अवसिद्धा खन्धा वुत्ता भवन्ति। केन कारणेन? सब्बे हि पञ्चक्खन्धा यमकोवादसुत्ते [पस्स सं० नि० ३.८४] वधकट्टेन एकलक्खणा वुत्ता। यथा चाह भगवा —

“येसञ्च [पस्स ध० प० २९३] सुसमारब्धा, निच्चं कायगतासति।
अकिच्चं ते न सेवन्ति, किच्चे सातच्चकारिनो” ॥

इति कायगताय सतिया वुत्ताय वुत्ता भवन्ति वेदनागता सति चित्तगता धम्मगता च। तथा यं किञ्चिदिदं वा सुतं वा मुतं वाति वुत्ते वुत्तं भवति विज्जातं। यथा चाह भगवा —

तस्मातिह त्वं भिक्खु काये कायानुपस्सी विहराहि आतापी सम्पजानो सतिमा विनेय्य लोके अभिज्झादोमनस्सं।
“आतापी”ति वीरियिन्द्रियं, “सम्पजानो”ति पञ्चिन्द्रियं, “सतिमा”ति सतिन्द्रियं, “विनेय्य लोके अभिज्झादोमनस्स”न्ति समाधिन्द्रियं, एवं काये कायानुपस्सिनो विहरतो चत्तारो सतिपट्ठाना भावनापारिपूरिं गच्छन्ति। केन कारणेन, एकलक्खणत्ता चतुन्नं इन्द्रियानं।

२४. चतूसु सतिपट्ठानेसु भावियमानेसु चत्तारो सम्मप्पधाना भावनापारिपूरिं गच्छन्ति, चतूसु सम्मप्पधानेसु भावियमानेसु चत्तारो इद्धिपादा भावियमानेसु पञ्चिन्द्रियानि भावनापारिपूरिं गच्छन्ति, चतूसु इद्धिपादेसु भावनापारिपूरिं गच्छन्ति, पञ्चसु इन्द्रियेसु भावियमानेसु पञ्च बलानि भावनापारिपूरिं गच्छन्ति, पञ्चसु बलेसु भावियमानेसु सत्त बोज्झङ्गा भावनापारिपूरिं गच्छन्ति, सत्तसु बोज्झङ्गेसु भावियमानेसु अरियो अट्ठङ्गिको मग्गो भावनापारिपूरिं गच्छति, सब्बेव [सब्बे च (सी० क०)] बोधङ्गमा धम्मा बोधिपक्खिया भावनापारिपूरिं गच्छन्ति। केन कारणेन, सब्बे हि बोधङ्गमा बोधिपक्खिया नेय्यानिकलक्खणेन एकलक्खणा, ते एकलक्खणत्ता भावनापारिपूरिं गच्छन्ति।

एवं अकुसलापि धम्मा एकलक्खणत्ता पहानं अब्भत्थं गच्छन्ति। चतूसु सतिपट्ठानेसु भावियमानेसु विपल्लासा पहीयन्ति, आहारा चस्स परिज्जं गच्छन्ति, उपादानेहि अनुपादानो भवति, योगेहि च विसंयुत्तो भवति, गन्थेहि च विप्पयुत्तो भवति, आसवेहि च अनासवो भवति, ओघेहि च नित्थिण्णो भवति, सल्लेहि च विसल्लो भवति, विज्जाणद्वितियो चस्स परिज्जं गच्छन्ति, अगतिगमनेहि न अगतिं गच्छति, एवं अकुसलापि धम्मा एकलक्खणत्ता पहानं अब्भत्थं गच्छन्ति।

यत्थ वा पन रूपिन्द्रियं देसितं, देसिता तत्थेव रूपधातु रूपक्खन्धो रूपज्जायतनं। यत्थ वा पन सुखा वेदना देसिता, देसितं तत्थ सुखिन्द्रियं सोमनस्सिन्द्रियं दुक्खसमुदयो च अरियसच्चं। यत्थ वा पन दुक्खा वेदना देसिता, देसितं तत्थ दुक्खिन्द्रियं दोमनस्सिन्द्रियं दुक्खञ्च अरियसच्चं। यत्थ वा पन अदुक्खमसुखा वेदना देसिता, देसितं तत्थ उपेक्खिन्द्रियं सब्बो च पटिच्चसमुप्पादो। केन कारणेन, अदुक्खमसुखाय हि वेदनाय अविज्जा अनुसेति। अविज्जापच्चया सङ्घारा, सङ्घारपच्चया विज्जाणं, विज्जाणपच्चया नामरूपं, नामरूपपच्चया सळायतनं, सळायतनपच्चया फस्सो, फस्सपच्चया वेदना, वेदनापच्चया तण्हा, तण्हापच्चया उपादानं, उपादानपच्चया भवो, भवपच्चया जाति, जातिपच्चया जरामरणं

सोकपरिदेवदुक्खदोमनस्सुपायासा सम्भवन्ति, एवमेतस्स केवलस्स दुक्खक्खन्धस्स समुदयो होति । सो च सरागसदोससमोहसंकिलेसपक्खेन हातब्बो, वीतरागवीतदोसवीतमोहअरियधम्मोहि हातब्बो ।

एवं ये धम्मा एकलक्खणा किच्चतो च लक्खणतो च सामञ्जतो च चुतूपपाततो च, तेसं धम्मानं एकस्मिं धम्मे वुत्ते अवसिद्धा धम्मा वुत्ता भवन्ति । तेनाह आयस्मा महाकच्चायनो “वुत्तमिह एकधम्मे”ति ।

नियुत्तो लक्खणो हारो ।

६. चतुब्बूहहारविभङ्गो

२५. तत्थ कतमो चतुब्बूहो हारो? “नेरुत्तमधिप्पायो”ति अयं । ब्यञ्जनेन सुत्तस्स नेरुत्तञ्च अधिप्पायो च निदानञ्च पुब्बापरसन्धि च गवेसितब्बो । तत्थ कतमं नेरुत्तं, या निरुत्तिपदसंहिता, यं धम्मानं नामसो जाणं । यदा हि भिक्खु अत्थस्स च नामं जानाति, धम्मस्स च नामं जानाति, तथा तथा नं अभिनिरोपेति । अयञ्च वुच्चति अत्थकुसलो धम्मकुसलो ब्यञ्जनकुसलो निरुत्तिकुसलो पुब्बापरकुसलो देसनाकुसलो अतीताधिवचनकुसलो अनागताधिवचनकुसलो पच्चुप्पन्नाधिवचनकुसलो इत्थाधिवचनकुसलो पुरिसाधिवचनकुसलो नपुंसकाधिवचनकुसलो एकाधिवचनकुसलो अनेकाधिवचनकुसलो, एवं सब्बानि कातब्बानि जनपदनिरुत्तानि सब्बा च जनपदनिरुत्तियो । अयं निरुत्तिपदसंहिता ।

२६. तत्थ कतमो अधिप्पायो?

“धम्मो हवे रक्खति धम्मचारिं, छत्तं महन्तं यथ वस्सकाले [विय वस्सकाले जा० १.१०.१०३] । एसानिसंसो धम्मे सुचिण्णे, न दुग्गतिं गच्छति धम्मचारी”ति ॥

इध भगवतो को अधिप्पायो? ये अपायेहि परिमुच्चितुकामा भविस्सन्ति, ते धम्मचारिनो भविस्सन्तीति अयं एत्थ भगवतो अधिप्पायो ।

“चोरो यथा सन्धिमुखे गहीतो, सकम्मुना हञ्जति [हञ्जते (सी०)] बज्झते च । एवं अयं पेच्च पजा परत्थ, सकम्मुना हञ्जति [हञ्जते (सी०)] बज्झते चा”ति ॥

इध भगवतो को अधिप्पायो? सञ्चेतनिकानं कतानं कम्मानं उपचितानं दुक्खवेदनीयानं अनिट्ठं असातं विपाकं पच्चनुभविस्सतीति अयं एत्थ भगवतो अधिप्पायो ।

“सुखकामानि [पस्स ध० प० १३१-१३२] भूतानि, यो दण्डेन विहिंसति । अत्तनो सुखमेसानो, पेच्च सो न लभते सुख”न्ति ॥

इध भगवतो को अधिप्पायो? ये सुखेन अत्थिका भविस्सन्ति, ते पापकम्मं [पापकं कम्मं (क०)] न करिस्सन्तीति अयं एत्थ भगवतो अधिप्पायो ।

“मिद्धी [पस्स ध० प० ३२५] यदा होति महग्घसो च, निदायिता सम्परिवत्तसायी । महावराहोव निवापपुट्ठो, पुनप्पुनं गम्भमुपेति मन्दो”ति ॥

इध भगवतो को अधिष्ठायो? ये जरामरणेन अट्टियितुकामा भविस्सन्ति, ते भविस्सन्ति भोजने मत्तञ्जुनो इन्द्रियेसु गुत्तद्वारा पुब्बरत्तापररत्तं जागरियानुयोगमनुयुत्ता विपस्सका कुसलेसु धम्मेषु सगारवा च सब्रह्मचारीसु थेरेसु नवेसु मज्झिमेसूति अयं एत्थ भगवतो अधिष्ठायो ।

“अप्पमादो अमतपदं [अमतं पदं (क०) पस्स ध० प० २१], पमादो मच्चुनो पदं ।
अप्पमत्ता न मीयन्ति, ये पमत्ता यथा मता”ति ॥

इध भगवतो को अधिष्ठायो? ये अमतपरियेसनं परियेसितुकामा भविस्सन्ति, ते अप्पमत्ता विहरिस्सन्तीति अयं एत्थ भगवतो अधिष्ठायो । अयं अधिष्ठायो ।

२७. तत्थ कतमं निदानं? यथा सो धनियो गोपालको भगवन्तं आह —

“नन्दति पुत्तेहि पुत्तिमा, गोमा [गोमिको (सी०), गोपिको (क०) सु० नि० ३३; सं० नि० १.१४४ पस्सितब्बं]
गोहि तथेव नन्दति ।
उपधी हि नरस्स नन्दना, न हि सो नन्दति यो निरूपधी”ति ॥

भगवा आह —

“सोचति पुत्तेहि पुत्तिमा, गोपिको [गोमिको (सी०)] गोहि तथेव सोचति ।
उपधी हि नरस्स सोचना, न हि सो सोचति यो निरूपधी”ति ॥

इमिना वत्थुना इमिना निदानेन एवं जायति “इध भगवा बाहिरं परिग्गहं उपधि आहा”ति । यथा च मारो पापिमा गिज्झकूटा पब्बता पुथुसिलं पातेसि, भगवा आह —

“सचेपि केवलं सब्बं, गिज्झकूटं चलेस्ससि [चलेय्यासि (क०) पस्स सं० नि० १.१४७] ।
नेव सम्माविमुत्तानं, बुद्धानं अत्थि इज्जितं ॥

नभं फलेय्यप्पथवी चलेय्य, सब्बेव पाणा उद सन्तसेय्युं ।
सल्लमि चे उरसि कम्पयेय्युं [पकम्पयेय्युं (सी०), कम्पयेय्युं (क०)], उपधीसु ताणं न करोन्ति बुद्धा”ति ॥

इमिना वत्थुना इमिना निदानेन एवं जायति “इध भगवा कायं उपधिं आहा”ति । यथा चाह —

“न तं दळ्हं बन्धनमाहु धीरा, यदायसं दारुजपब्बजज्ज [दारुजं बब्बजज्ज (सी०) पस्स ध० प० ३४५] ।
सारत्तरत्ता मणिकुण्डलेसु, पुत्तेसु दारेसु च या अपेक्खा”ति ॥

इमिना वत्थुना इमिना निदानेन एवं जायति “इध भगवा बाहिरेसु वत्थूसु तण्हं आहा”ति । यथा चाह —

“एतं दळ्हं बन्धनमाहु धीरा, ओहारिनं सिथिलं दुप्पमुज्जं ।
एतमि छेत्त्वान परिब्बजन्ति, अनपेक्खिनो कामसुखं पहाया”ति ॥

इमिना वत्थुना इमिना निदानेन एवं जायति “इध भगवा बाहिरवत्थुकाय तण्हाय पहानं आहा”ति । यथा चाह —

“आतुरं असुचिं पूतिं, दुग्गन्धं देहनिस्सितं ।
पग्घरन्तं दिवा रत्तिं, बालानं अभिनन्दित”न्ति ॥

इमिना वत्थुना इमिना निदानेन एवं जायति “इध भगवा अज्झत्तिकवत्थुकाय तण्हाय पहानं आहा”ति । यथा चाह —

“उच्छिन्द [पस्स ध० प० २८५] सिनेहमत्तनो, कुमुदं सारदिकं पाणिना ।
सन्तिमग्गमेव बूहय, निब्बानं सुगतेन देसित”न्ति ॥

इमिना वत्थुना इमिना निदानेन एवं जायति “इध भगवा अज्झत्तिकवत्थुकाय तण्हाय पहानं आहा”ति । इदं निदानं ।

तत्थ कतमो पुब्बापरसन्धि । यथाह —

“कामन्धा जालसञ्छन्ना, तण्हाछदनछादिता ।
पमत्तबन्धना [पमत्तबन्धुना उदा० ६४] बद्धा [बन्धा (क०) पस्स उदा० ६४], मच्छाव कुमिनामुखे ।
जरामरणमन्वेन्ति, वच्छो खीरपकोव मातर”न्ति ॥

अयं कामतण्हा वुत्ता । सा कतमेन पुब्बापरेन युज्जति? यथाह —

“रत्तो अत्थं न जानाति, रत्तो धम्मं न पस्सति ।
अन्धन्तमं तदा होति, यं रागो सहते नर”न्ति ॥

इति अन्धताय च सञ्छन्नताय च सायेव तण्हा अभिलपिता । यज्जाह कामन्धा जालसञ्छन्ना, तण्हाछदनछादिताति । यज्जाह रत्तो अत्थं न जानाति, रत्तो धम्मं न पस्सतीति, इमेहि पदेहि परियुट्ठानेहि सायेव तण्हा अभिलपिता । यं अन्धकारं, अयं दुक्खसमुदयो, या च तण्हा पो नो भविका, यज्जाह कामाति इमे किलेसकामा । यज्जाह जालसञ्छन्नाति तेसं येव कामानं पयोगेन परियुट्ठानं दस्सेति, तस्मा किलेसवसेन च परियुट्ठानवसेन च तण्हाबन्धनं वुत्तं । ये एदिसिका, ते जरामरणं अन्वेन्ति, अयं भगवता यथानिक्खित्तागाथाबलेन दस्सिता जरामरणमन्वेन्तीति ।

“यस्स पपज्जा ठिती च नत्थि, सन्दानं पलिघज्ज [पळिघज्ज (सी०) पस्स उदा० ६७] वीतिवत्तो ।
तं नित्तण्हं मुनिं चरन्तं, न विजानाति सदेवकोपि लोको”ति ॥

पपज्जा नाम तण्हादिट्ठिमाना, तदभिसङ्खता च सङ्खारा । ठिति नाम अनुसया । सन्दानं नाम तण्हाय परियुट्ठानं, यानि छत्तिसतण्हाय जालिनिया विचरितानि । पलिघो नाम मोहो । ये च पपज्जा सङ्खारा या च ठिति यं सन्दानज्ज यं पलिघज्ज यो एतं सब्बं समतिक्कन्तो, अयं वुच्चति नित्तण्हो इति ।

२८. तत्थ परियुट्ठानसङ्खारा दिट्ठधम्मवेदनीया वा उपपज्जवेदनीया वा अपरापरियवेदनीया वा, एवं तण्हा तिविधं फलं देति दिट्ठे वा धम्मे उपपज्जे वा अपरे वा परियाये । एवं भगवा आह “यं लोभपकतं कम्मं करोति कायेन वा वाचाय वा

मनसा वा, तस्स विपाकं अनुभोति दिट्ठे वा धम्मे उपपज्जे वा अपरे वा परियाये’ति । इदं भगवतो पुब्बापरेन युज्जति । तत्थ परियुट्ठानं दिट्ठधम्मवेदनीयं वा कम्मं उपपज्जवेदनीयं वा कम्मं अपरापरियायवेदनीयं [अपरापरियवेदनीयं (सी०)] वा कम्मं, एवं कम्मं तिधा विपच्चति दिट्ठे वा धम्मे उपपज्जे वा अपरे वा परियाये । यथाह —

“यञ्चे बालो इध पाणातिपाती होति...पे०... मिच्छादिट्ठि होति, तस्स दिट्ठे वा धम्मे विपाकं पटिसंवेदेति उपपज्जे वा अपरे वा परियाये’ति । इदं भगवतो पुब्बापरेन युज्जति । तत्थ परियुट्ठानं पटिसङ्खानबलेन पहातब्बं, सङ्खारा दस्सनबलेन, छत्तिंस तण्हाविचरितानि भावनाबलेन पहातब्बानीति एवं तण्हापि तिधा पहीयति । या नित्तण्हाता अयं सउपादिसेसा निब्बानधातु । भेदा कायस्स अयं अनुपादिसेसा निब्बानधातु ।

पपञ्चो नाम वुच्चति अनुबन्धो । यञ्चाह भगवा “पपञ्चेति अतीतानागतपच्चुप्पन्नं चक्खुविज्जेय्यं रूपं आरब्भा’ति । यञ्चाह भगवा — “अतीते, राध, रूपे अनपेक्खो होहि, अनागतं रूपं मा अभिनन्दि, पच्चुप्पन्नस्स रूपस्स निब्बिदाय विरागाय निरोधाय पटिनिस्सग्गाय पटिपज्जा’ति । इदं भगवतो पुब्बापरेन युज्जति । यो चापि पपञ्चो ये च सङ्खारा या च अतीतानागतपच्चुप्पन्नस्स अभिनन्दना, इदं एकत्थं । अपि च अज्जमज्जेहि पदेहि अज्जमज्जेहि अक्खरेहि अज्जमज्जेहि ब्यज्जनेहि अपरिमाणा धम्मदेसना वुत्ता भगवता । एवं सुत्तेन सुत्तं संसन्दयित्वा पुब्बापरेन सद्धिं योजयित्वा सुत्तं निद्धिं भवति ।

सो चायं [स चायं (सी०)] पुब्बापरो सन्धि चतुब्बिधो अत्थसन्धि ब्यज्जनसन्धि देसनासन्धि निद्देससन्धीति ।

तत्थ अत्थसन्धि छप्पदानि सङ्कासना पकासना विवरणा विभजना उत्तानीकम्मता पज्जतीति ।

ब्यज्जनसन्धि छप्पदानि अक्खरं पदं ब्यज्जनं आकारो निरुत्ति निद्देसोति ।

देसनासन्धि न च पथविं निस्साय ज्ञायति ज्ञायी ज्ञायति च । न च आपं निस्साय ज्ञायति ज्ञायी ज्ञायति च, न च तेजं निस्साय ज्ञायति ज्ञायी ज्ञायति च, न च वायुं निस्साय ज्ञायति ज्ञायी ज्ञायति च । न च आकासानज्जायतनं निस्साय...पे०... न च विज्जाणज्जायतनं निस्साय...पे०... न च आकिञ्चज्जायतनं निस्साय...पे०... न च नेवसज्जानासज्जायतनं निस्साय...पे०... न च इमं लोकं निस्साय...पे०... न च परलोकं निस्साय ज्ञायति ज्ञायी ज्ञायति च । यमिदं उभयमन्तरेन दिट्ठं सुत्तं मुत्तं विज्जातं पत्तं परियेसितं वितक्कितं विचारितं मनसानुचिन्तितं, तम्पि निस्साय न ज्ञायति ज्ञायी ज्ञायति च । अयं सदेवके लोके समारके सब्रह्मके सस्समणब्राह्मणिया पजाय सदेवमनुस्साय अनिस्सितेन चित्तेन न जायति ज्ञायन्तो ।

यथा मारो पापिमा गोधिकस्स कुलपुत्तस्स [पस्स सं० नि० १.१५९] विज्जाणं समन्वेसन्तो न जानाति न पस्सति । सो हि पपञ्चातीतो तण्हापहानेन दिट्ठिनिस्सयोपिस्स नत्थि । यथा च गोधिकस्स, एवं वक्कलिस्स सदेवकेन लोकेन समारकेन सब्रह्मकेन सस्समणब्राह्मणिया पजाय सदेवमनुस्साय अनिस्सितचित्ता न जायन्ति ज्ञायमाना । अयं देसनासन्धि ।

तत्थ कतमा निद्देससन्धि? निस्सितचित्ता अकुसलपक्खेन निद्दिसितब्बा, अनिस्सितचित्ता कुसलपक्खेन निद्दिसितब्बा । निस्सितचित्ता किलेसेन निद्दिसितब्बा, अनिस्सितचित्ता वोदानेन निद्दिसितब्बा । निस्सितचित्ता संसारप्पवत्तिया निद्दिसितब्बा, अनिस्सितचित्ता संसारनिवत्तिया निद्दिसितब्बा । निस्सितचित्ता तण्हाय च अविज्जाय च निद्दिसितब्बा, अनिस्सितचित्ता समथेन च विपस्सनाय च निद्दिसितब्बा । निस्सितचित्ता अहिरिकेन च अनोत्तप्पेन च

निद्विसितब्बा, अनिस्सितचित्ता हिरिया च ओत्तप्पेन च निद्विसितब्बा । निस्सितचित्ता असतिया च असम्पज्जेन च निद्विसितब्बा, अनिस्सितचित्ता सतिया च सम्पज्जेन च निद्विसितब्बा । निस्सितचित्ता अयोनिया च अयोनिमोमनसिकारेण च निद्विसितब्बा, अनिस्सितचित्ता योनिया च योनिमोमनसिकारेण च निद्विसितब्बा । निस्सितचित्ता कोसज्जेन च दोवचस्सेन च निद्विसितब्बा, अनिस्सितचित्ता वीरियारम्भेण च सोवचस्सेन च निद्विसितब्बा । निस्सितचित्ता अस्सद्वियेन च पमादेन च निद्विसितब्बा, अनिस्सितचित्ता सद्भाय च अप्पमादेन च निद्विसितब्बा । निस्सितचित्ता असद्भम्मस्सवनेन च असंवरणेन च निद्विसितब्बा, अनिस्सितचित्ता सद्भम्मस्सवनेन च संवरेण च निद्विसितब्बा । निस्सितचित्ता अभिज्झाय च व्यापादेन च निद्विसितब्बा, अनिस्सितचित्ता अनभिज्झाय च अब्यापादेन च निद्विसितब्बा । निस्सितचित्ता नीवरणेहि च संयोजनियेहि च निद्विसितब्बा, अनिस्सितचित्ता रागविरागाय च चेतोविमुत्तिया अविज्जाविरागाय च पज्जाविमुत्तिया निद्विसितब्बा । निस्सितचित्ता उच्छेददिट्ठिया च सस्सतदिट्ठिया च निद्विसितब्बा, अनिस्सितचित्ता सउपादिसेसाय च अनुपादिसेसाय च निब्बानधातुया निद्विसितब्बा । अयं निद्वेससन्धि । तेनाह आयस्मा महाकच्चायनो “नेरुत्तमधिप्पायो”ति ।

नियुत्तो चतुब्बूहो हारो ।

७. आवट्टहारविभङ्गो

२९. तत्थ कतमो आवट्टो हारो? “एकम्हि पदट्ठानं”ति अयं ।

“आरम्भथ [आरम्भथ (सी०) सं० नि० १.१८५; थेरगा० २५६ पस्सितब्बं] निक्कमथ, युज्जथ बुद्धसासने । धुनाथ मच्चुनो सेनं, नळागारं व कुज्जरो”ति ॥

“आरम्भथ निक्कमथा”ति वीरियस्स पदट्ठानं । “युज्जथ बुद्धसासने”ति समाधिस्स पदट्ठानं । “धुनाथ मच्चुनो सेनं, नळागारं व कुज्जरो”ति पज्जाय पदट्ठानं । “आरम्भथ निक्कमथा”ति वीरियिन्द्रियस्स पदट्ठानं । “युज्जथ बुद्धसासने”ति समाधिन्द्रियस्स पदट्ठानं । “धुनाथ मच्चुनो सेनं, नळागारं व कुज्जरो”ति पज्जिन्द्रियस्स पदट्ठानं । इमानि पदट्ठानानि देसना ।

अयुज्जन्तानं वा सत्तानं योगे, युज्जन्तानं वा आरम्भो ।

तत्थ ये न युज्जन्ति, ते पमादमूलका न युज्जन्ति । सो पमादो दुविधो तण्हामूलको अविज्जामूलको च । तत्थ अविज्जामूलको येन अज्जाणेन निवुत्तो जेय्यट्ठानं नप्पजानाति पञ्चक्खन्धा उप्पादवयधम्माति, अयं अविज्जामूलको । यो तण्हामूलको, सो तिविधो अनुप्पन्नानं भोगानं उप्पादाय परियेसन्तो पमादं आपज्जति, उप्पन्नानं भोगानं आरक्खणिमित्तं परिभोगनिमित्तञ्च पमादं आपज्जति अयं लोके चतुब्बिधो पमादो एकविधो अविज्जाय तिविधो तण्हाय । तत्थ अविज्जाय नामकायो पदट्ठानं । तण्हाय रूपकायो पदट्ठानं । तं किस्स हेतु, रूपीसु भवेसु अज्झोसानं, अरूपीसु सम्मोहो? तत्थ रूपकायो रूपक्खन्धो नामकायो चत्तारो अरूपिनो खन्धा । इमे पञ्चक्खन्धा कतमेन उपादानेन सउपादाना, तण्हाय च अविज्जाय च? तत्थ तण्हा द्वे उपादानानि कामुपादानञ्च सीलब्बतुपादानञ्च । अविज्जा द्वे उपादानानि दिट्ठुपादानञ्च अत्तवादुपादानञ्च । इमेहि चतूहि उपादानेहि ये सउपादाना खन्धा, इदं दुक्खं । चत्तारि उपादानानि, अयं समुदयो । पञ्चक्खन्धा दुक्खं । तेसं भगवा परिज्जाय पणानाय च धम्मं देसेति दुक्खस्स परिज्जाय समुदयस्स पणानाय ।

३०. तत्थ यो तिविधो तण्हामूलको पमादो अनुप्पन्नानं भोगानं उप्पादाय परियेसति, उप्पन्नानं भोगानं आरक्खणञ्च करोति परिभोगनिमित्तञ्च, तस्स सम्पटिवेधेन रक्खणा पटिसंहरणा, अयं समथो ।

सो कथं भवति? यदा जानाति कामानं अस्सादञ्च अस्सादतो आदीनवञ्च आदीनवतो निस्सरणञ्च निस्सरणतो ओकारञ्च संकिलेसञ्च वोदानञ्च नेक्खम्मे च आनिसंसं। तत्थ या वीमंसा उपपरिक्खा अयं विपस्सना। इमे द्वे धम्मा भावनापारिपूरिं गच्छन्ति समथो च विपस्सना च। इमेसु द्वीसु धम्मेसु भावियमानेसु द्वे धम्मा पहीयन्ति तण्हा च अविज्जा च, इमेसु द्वीसु धम्मेसु पहीनेसु चत्तारि उपादानानि निरुज्झन्ति। उपादाननिरोधा भवनिरोधो, भवनिरोधा जातिनिरोधो, जातिनिरोधा जरामरणं सोकपरिदेवदुक्खदोमनस्सुपायासा निरुज्झन्ति। एवमेतस्स केवलस्स दुक्खक्खन्धस्स निरोधो होति। इति पुरिमकानि च द्वे सच्चानि दुक्खं समुदयो च, समथो च विपस्सना च मग्गो। भवनिरोधो निब्बानं इमानि चत्तारि सच्चानि। तेनाह भगवा “आरम्भथ निक्कमथा”ति।

यथापि मूले अनुपद्वे दळ्ळे, छिन्नोपि रुक्खो पुनरेव [पुनदेव (क०) पस्स ध० प० ३३८] रूहति।
एवम्पि तण्हानुसये अनूहते, निब्बत्तती दुक्खमिदं पुनप्पुनं ॥

अयं तण्हानुसयो। कतमस्सा तण्हाय? भवतण्हाय। यो एतस्स धम्मस्स पच्चयो अयं अविज्जा। अविज्जापच्चया हि भवतण्हा। इमे द्वे किलेसा तण्हा च अविज्जा च। तानि चत्तारि उपादानानि तेहि चतूहि उपादानेहि ये सउपादाना खन्धा, इदं दुक्खं। चत्तारि उपादानानि अयं समुदयो। पञ्चक्खन्धा दुक्खं। तेसं भगवा परिज्जाय च पहानाय च धम्मं देसेति दुक्खस्स परिज्जाय समुदयस्स पहानाय।

येन तण्हानुसयं समूहनति [समूहन्ति (सी०)], अयं समथो। येन तण्हानुसयस्स पच्चयं अविज्जं वारयति, अयं विपस्सना। इमे द्वे धम्मा भावनापारिपूरिं गच्छन्ति समथो च विपस्सना च। तत्थ समथस्स फलं रागविरागा चेतोविमुत्ति, विपस्सनाय फलं अविज्जाविरागा पज्जाविमुत्ति। इति पुरिमकानि च द्वे सच्चानि दुक्खं समुदयो च, समथो विपस्सना च मग्गो, द्वे च विमुत्तियो निरोधो। इमानि चत्तारि सच्चानि। तेनाह भगवा “यथापि मूले”ति।

“सब्बपापस्स अकरणं, कुसलस्स उपसम्पदा।

सचित्तपरियोदापनं [परियोदपनं (सी०) ध० प० १८३; दी० नि० २.९० पस्सितब्बं], एतं बुद्धान सासन”न्ति ॥

सब्बपापं नाम तीणि दुच्चरितानि कायदुच्चरितं वचीदुच्चरितं मनोदुच्चरितं, ते दस अकुसलकम्मपथा पाणातिपातो अदिन्नादानं कामेसुमिच्छाचारो मुसावादो पिसुणा वाचा फरुसा वाचा सम्फप्पलापो अभिज्झा ब्यापादो मिच्छादिट्ठि, तानि द्वे कम्मनि चेतना चेतसिकञ्च। तत्थ यो च पाणातिपातो या च पिसुणा वाचा या च फरुसा वाचा, इदं दोससमुद्धानं। यञ्च अदिन्नादानं यो च कामेसुमिच्छाचारो यो च मुसावादो, इदं लोभसमुद्धानं, यो सम्फप्पलापो, इदं मोहसमुद्धानं। इमानि सत्त कारणानि चेतनाकम्मं। या अभिज्झा, अयं लोभो अकुसलमूलं। यो ब्यापादो, अयं दोसो अकुसलमूलं। या मिच्छादिट्ठि, अयं मिच्छामग्गो। इमानि तीणि कारणानि चेतसिककम्मं। तेनाह “चेतनाकम्मं चेतसिककम्म”न्ति।

अकुसलमूलं पयोगं गच्छन्तं चतुब्बिधं अगतिं गच्छति छन्दा दोसा भया मोहा। तत्थ यं छन्दा अगतिं गच्छति, इदं लोभसमुद्धानं। यं दोसा अगतिं गच्छति, इदं दोससमुद्धानं। यं भया च मोहा च अगतिं गच्छति, इदं मोहसमुद्धानं। तत्थ लोभो असुभाय पहीयति। दोसो मेत्ताय। मोहो पज्जाय। तथा लोभो उपेक्खाय पहीयति। दोसो मेत्ताय च करुणाय च। मोहो मुदिताय पहानं अब्भत्थं गच्छति। तेनाह भगवा “सब्बपापस्स अकरण”न्ति।

३१. सब्बपापं नाम अट्ठ मिच्छत्तानि मिच्छादिट्ठि मिच्छासङ्कप्पो मिच्छावाचा मिच्छाकम्मन्तो मिच्छाआजीवो

मिच्छावायामो मिच्छासति मिच्छासमाधि, इदं वुच्चति सब्बपापं। इमेसं अट्ठन्नं मिच्छत्तानं या अकिरिया अकरणं अनज्झाचारो, इदं वुच्चति सब्बपापस्स अकरणं।

अट्ठसु मिच्छत्तेसु पहीनेसु अट्ठ सम्मत्तानि सम्पज्जन्ति। अट्ठन्नं सम्मत्तानं या किरिया करणं सम्पादनं, अयं वुच्चति कुसलस्स उपसम्पदा। सच्चित्तपरियोदापनन्ति अतीतस्स मग्गस्स भावनाकिरियं दस्सयति, चित्ते परियोदापिते [परियोदपिते (सी० क०)] पञ्चक्खन्धा परियोदापिता भवन्ति, एवञ्हि भगवा आह “चेतोविसुद्धत्थं, भिक्खवे, तथागते ब्रह्मचरियं वुस्सती”ति। दुविधा हि परियोदापना नीवरणप्पहानञ्च अनुसयसमुग्घातो च। द्वे परियोदापनभूमियो दस्सनभूमि च, भावनाभूमि च, तत्थ यं पटिवेधेन परियोदापेति, इदं दुक्खं। यतो परियोदापेति, अयं समुदयो। येन परियोदापेति, अयं मग्गो। यं परियोदापितं, अयं निरोधो। इमानि चत्तारि सच्चानि। तेनाह भगवा “सब्बपापस्स अकरणं”ति।

“धम्मो हवे रक्खति धम्मचारिं, छत्तं महन्तं यथ वस्सकाले।
एसानिसंसो धम्मे सुचिण्णे, न दुग्गतिं गच्छति धम्मचारी”ति॥

धम्मो नाम दुविधो इन्द्रियसंवरो मग्गो च। दुग्गति नाम दुविधा देवमनुस्से वा उपनिधाय अपाया दुग्गति, निब्बानं वा उपनिधाय सब्बा उपपत्तियो दुग्गति। तत्थ या संवरसीले अखण्डकारिता, अयं धम्मो सुचिण्णो अपायेहि रक्खति। एवं भगवा आह — द्वेमा, भिक्खवे, सीलवतो गतियो देवा च मनुस्सा च। एवञ्च नाळन्दायं निगमे असिबन्धकपुत्तो गामणि भगवन्तं एतदवोच —

“ब्राह्मणा, भन्ते, पच्छाभूमका कामण्डलुका सेवालमालिका उदकोरोहका अग्गिपरिचारका, ते मतं कालङ्कतं उय्यापेन्ति नाम, सज्जापेन्ति नाम, सग्गं नाम ओक्कामेन्ति [उग्गमेन्ति (सी०) पस्स सं० नि० ४.३५८]। भगवा पन, भन्ते, अरहं सम्मासम्बुद्धो पहाति तथा कातुं, यथा सब्बो लोको कायस्स भेदा परं मरणा सुगतिं सग्गं लोकं उपपज्जेय्या”ति।

“तेन हि, गामणि, तज्जेवेत्थ पटिपुच्छिस्सामि, यथा ते खमेय्य, तथा नं ब्याकरेय्यासीति।

“तं किं मज्जसि, गामणि, इधस्स पुरिसो पाणातिपाती अदिन्नादायी कामेसुमिच्छाचारी मुसावादी पिसुणवाचो फरुसवाचो सम्फप्पलापी अभिज्झालु ब्यापन्नचित्तो मिच्छादिट्ठिको, तमेनं महाजनकायो सङ्गम्म समागम्म आयाचेय्य थोमेय्य पज्जलिको अनुपरिसक्केय्य ‘अयं पुरिसो कायस्स भेदा परं मरणा सुगतिं सग्गं लोकं उपपज्जतू’ति। तं किं मज्जसि, गामणि, अपि नु सो पुरिसो महतो जनकायस्स आयाचनहेतु वा थोमनहेतुवा पज्जलिकं [पज्जलिका सं० नि० ४.३५८] अनुपरिसक्कनहेतु वा कायस्स भेदा परं मरणा सुगतिं सग्गं लोकं उपपज्जेय्या”ति। “नो हेतं, भन्ते”।

“सेय्यथापि, गामणि, पुरिसो महतिं पुथुसिलं गम्भीरे उदकरहदे [उदकदहे (क०)] पक्खिपेय्य, तमेनं महाजनकायो सङ्गम्म समागम्म आयाचेय्य थोमेय्य पज्जलिको अनुपरिसक्केय्य ‘उम्मुज्ज, भो, पुथुसिले, उप्पलव भो पुथुसिले, थलमुप्पलव, भो पुथुसिले’ति। तं किं मज्जसि गामणि, अपि नु सा महती पुथुसिला महतो जनकायस्स आयाचनहेतु वा थोमनहेतु वा पज्जलिकं अनुपरिसक्कनहेतु वा उम्मुज्जेय्य वा उप्पलवेय्य वा थलं वा उप्पलवेय्या”ति। “नो हेतं, भन्ते”। “एवमेव खो, गामणि, यो सो पुरिसो पाणातिपाती... पे०... मिच्छादिट्ठिको, किञ्चापि नं महाजनकायो सङ्गम्म समागम्म आयाचेय्य थोमेय्य पज्जलिको अनुपरिसक्केय्य ‘अयं पुरिसो कायस्स भेदा परं मरणा सुगतिं सग्गं लोकं उपपज्जतू’ति। अथ खो सो पुरिसो कायस्स भेदा परं मरणा अपायं दुग्गतिं विनिपातं निरयं उपपज्जेय्य।

“तं किं मज्जसि, गामणि, इधस्स पुरिसो पाणातिपाता पटिविरतो अदिन्नादाना पटिविरतो कामेसुमिच्छाचारा पटिविरतो मुसावादा पटिविरतो पिसुणाय वाचाय पटिविरतो फरुसाय वाचाय पटिविरतो सम्फप्पलापा पटिविरतो अनभिज्झालु अब्यापन्नचित्तो सम्मादिट्ठिको, तमेनं महाजनकायो सङ्गम्म समागम्म आयाचेय्य थोमेय्य पज्जलिको अनुपरिसक्केय्य ‘अयं पुरिसो कायस्स भेदा परं मरणा अपायं दुग्गतिं विनिपातं निरयं उपपज्जतू’ति । तं किं मज्जसि, गामणि, अपि नु सो पुरिसो महतो जनकायस्स आयाचनहेतु वा थोमनहेतु वा पज्जलिकं अनुपरिसक्कनहेतु वा कायस्स भेदा परं मरणा अपायं दुग्गतिं विनिपातं निरयं उपपज्जेय्या’ति । “नो हेतं, भन्ते” ।

“सेय्यथापि, गामणि, पुरिसो सप्पिकुम्भं वा तेलकुम्भं वा गम्भीरे [गम्भीरं (सी० क०) पस्स सं० नि० ४.३५८] उदकरहदे ओगाहेत्वा भिन्देय्य । तत्र यास्स सक्खरा वा कठला [कथला (क०)], सा अधोगामी अस्स । यच्च ख्वस्स तत्र सप्पि वा तेलं वा, तं उद्धंगामि अस्स । तमेनं महाजनकायो सङ्गम्म समागम्म आयाचेय्य थोमेय्य पज्जलिको अनुपरिसक्केय्य ‘ओसीद, भो सप्पितेल, संसीद, भो सप्पितेल, अधो गच्छ [अवंगच्छ (सी० क०)] ‘भो सप्पितेला’ति । तं किं मज्जसि गामणि, अपि नु तं सप्पितेलं महतो जनकायस्स आयाचनहेतु वा थोमनहेतु वा पज्जलिकं अनुपरिसक्कनहेतु वा ‘ओसीदेय्य वा संसीदेय्य वा अधो वा गच्छेय्या’ति । “नो हेतं, भन्ते” ।

“एवमेव खो, गामणि, यो सो पुरिसो पाणातिपाता पटिविरतो...पे०... सम्मादिट्ठिको, किञ्चापि नं महाजनकायो सङ्गम्म समागम्म आयाचेय्य थोमेय्य पज्जलिको अनुपरिसक्केय्य ‘अयं पुरिसो कायस्स भेदा परं मरणा अपायं दुग्गतिं विनिपातं निरयं उपपज्जतू’ति । अथ खो सो पुरिसो कायस्स भेदा परं मरणा सुगतिं सगं लोकं उपपज्जेय्य । इति धम्मो सुचिण्णो अपायेहि रक्खति । तत्थ या मग्गस्स तिक्खता अधिमत्तता, अयं धम्मो सुचिण्णो सब्बाहि उपपत्तीहि रक्खति । एवं भगवा आह —

“तस्मा रक्खितचित्तस्स [पस्स उदा० ३२], सम्मासङ्कप्पगोचरो ।

सम्मादिट्ठिपुरेक्खारो, जत्त्वान उदयब्बयं ।

थिनमिद्धाभिभू भिक्खु, सब्बा दुग्गतियो जहे’ति ॥

३२. तत्थ दुग्गतीनं हेतु तण्हा च अविज्जा च, तानि चत्तारि उपादानानि, तेहि चतूहि उपादानेहि ये सउपादाना खन्धा, इदं दुक्खं । चत्तारि उपादानानि, अयं समुदयो । पञ्चक्खन्धा दुक्खं, तेसं भगवा परिज्जाय च पहानाय च धम्मं देसेति दुक्खस्स परिज्जाय समुदयस्स पहानाय । तत्थ तण्हाय पञ्चिन्द्रियानि रूपीनि पदट्ठानं । अविज्जाय मनिन्द्रियं पदट्ठानं । पञ्चिन्द्रियानि रूपीनि रक्खन्तो समाधिं भावयति, तण्हज्च निग्गण्हाति । मनिन्द्रियं रक्खन्तो विपस्सनं भावयति, अविज्जज्च निग्गण्हाति । तण्हानिग्गहेन द्वे उपादानानि पहीयन्ति कामुपादानज्च सीलब्बतुपादानज्च । अविज्जानिग्गहेन द्वे उपादानानि पहीयन्ति दिट्ठुपादानज्च अत्तवादुपादानज्च । चतूसु उपादानेसु पहीनेसु द्वे धम्मा भावनापारिपूरिं गच्छन्ति समथो च विपस्सना च । इदं वुच्चति ब्रह्मचरियन्ति ।

तत्थ ब्रह्मचरियस्स फलं चत्तारि सामज्जफलानि सोतापत्तिफलं सकदागामिफलं अनागामिफलं अरहत्तं [अरहत्तफलं (क०)] अगगफलं । इमानि चत्तारि ब्रह्मचरियस्स फलानि [ब्रह्मचरियफलानीति (सी०)] । इति पुरिमकानि च द्वे सच्चानि दुक्खं समुदयो च । समथो च विपस्सना च ब्रह्मचरियज्च मग्गो, ब्रह्मचरियस्स फलानि च तदारम्मणा च असङ्खताधातु निरोधो । इमानि चत्तारि सच्चानि । तेनाह भगवा “धम्मो हवे रक्खती’ति ।

तत्थ यं पटिवेधेन रक्खति, इदं दुक्खं । यतो रक्खति, अयं समुदयो । येन रक्खति, अयं मग्गो । यं रक्खति, अयं निरोधो । इमानि चत्तारि सच्चानि । तेनाह आयस्मा महाकच्चायनो “एकम्हि पदद्वाने”ति ।

नियुत्तो आवट्ठो हारो ।

८. विभत्तिहारविभङ्गो

३३. तत्थ कतमो विभत्तिहारो? “धम्मज्ज पदद्वानं भूमिज्जा”ति ।

द्वे सुत्तानि वासनाभागियज्ज निब्बेधभागियज्ज । द्वे पटिपदा पुज्जभागिया च फलभागिया च । द्वे सीलानि संवरसीलज्ज पहानसीलज्ज, तत्थ भगवा वासनाभागियं सुत्तं पुज्जभागियाय पटिपदाय देसयति, सो संवरसीले ठितो तेन ब्रह्मचरियेन ब्रह्मचारी भवति, तत्थ भगवा निब्बेधभागियं सुत्तं फलभागियाय पटिपदाय देसयति, सो पहानसीले ठितो तेन ब्रह्मचरियेन ब्रह्मचारी भवति ।

तत्थ कतमं वासनाभागियं सुत्तं? वासनाभागियं नाम सुत्तं दानकथा सीलकथा सग्गकथा कामानं आदीनवो नेक्खम्मे आनिसंसोति ।

तत्थ कतमं निब्बेधभागियं सुत्तं? निब्बेधभागियं नाम सुत्तं या चतुसच्चप्पकासना, वासनाभागिये सुत्ते नत्थि पजानना, नत्थि मग्गो, नत्थि फलं । निब्बेधभागिये सुत्ते अत्थि पजानना, अत्थि मग्गो, अत्थि फलं । इमानि चत्तारि सुत्तानि । इमेसं चतुन्नं सुत्तानं देसनाय फलेन सीलेन ब्रह्मचरियेन सब्बतो विचयेन हारेण विचिनित्वा युत्तिहारेण योजयितव्वा यावतिकका जाणस्स भूमि ।

३४. तत्थ कतमे धम्मा साधारणा? द्वे धम्मा साधारणा नामसाधारणा वत्थुसाधारणा च । यं वा पन किञ्चि अज्जम्पि एवं जातियं, मिच्छत्तनियतानं सत्तानं अनियतानज्ज सत्तानं दस्सनप्पहातव्वा किलेसा साधारणा, पुत्थुज्जनस्स सोतापन्नस्स च कामरागव्यापादा साधारणा, पुत्थुज्जनस्स अनागामिस्स च उद्धमभागिया संयोजना साधारणा, यं किञ्चि अरियसावको लोकियं समापत्तिं समापज्जति, सब्बा सा अवीतरागेहि [अविगतरागेहि (क०)] साधारणा, साधारणा हि धम्मा एवं अज्जमज्जं परं परं सकं सकं विसयं नातिवत्तन्ति । योपि इमेहि धम्मेहि समन्नागतो न सो तं धम्मं उपातिवत्तति । इमे धम्मा साधारणा ।

तत्थ कतमे धम्मा असाधारणा? याव देसनं उपादाय गवेसितव्वा सेक्खासेक्खा भब्बाभब्बाति, अट्टमकस्स सोतापन्नस्स च कामरागव्यापादा साधारणा धम्मता असाधारणा, अट्टमकस्स अनागामिस्स च उद्धमभागिया संयोजना साधारणा धम्मता असाधारणा । सब्बेसं सेक्खानं नामं साधारणं धम्मता असाधारणा । सब्बेसं पटिपन्नकानं नामं साधारणं धम्मता असाधारणा । सब्बेसं सेक्खानं सेक्खसीलं साधारणं धम्मता असाधारणा । एवं विसेसानुपस्सिना हीनुक्कट्टमज्झिमं उपादाय गवेसितव्वं ।

दस्सनभूमि नियामावक्कन्तिया पदद्वानं, भावनाभूमि उत्तरिकानं फलानं पत्तिया पदद्वानं, दुक्खा पटिपदा दन्धाभिज्जा समथस्स पदद्वानं, सुखा पटिपदा खिप्पाभिज्जा विपस्सनाय पदद्वानं, दानमयं पुज्जकिरियवत्थु परतो घोसस्स साधारणं पदद्वानं, सीलमयं पुज्जकिरियवत्थु चिन्तामयिया पज्जाय साधारणं पदद्वानं, भावनामयं पुज्जकिरियवत्थु भावनामयिया

पञ्चाय साधारणं पदद्वानं । दानमयं पुञ्जकिरियवत्थु परतो च घोसस्स सुतमयिया च पञ्चाय साधारणं पदद्वानं सीलमयं पुञ्जकिरियवत्थु चिन्तामयिया च पञ्चाय योनिसो च मनसिकारस्स साधारणं पदद्वानं, भावनामयं पुञ्जकिरियवत्थु भावनामयिया च पञ्चाय सम्मादिट्ठिया च साधारणं पदद्वानं । पतिरूपदेसवासो विवेकस्स च समाधिस्स च साधारणं पदद्वानं, सप्पुरिसूपनिस्सयो तिण्णञ्च अवेच्चप्पसादानं समथस्स च साधारणं पदद्वानं, अत्तसम्मापणिधानं हिरिया च विपस्सनाय च साधारणं पदद्वानं, अकुसलपरिच्चागो कुसलवीमंसाय च समाधिन्द्रियस्स च साधारणं पदद्वानं, धम्मस्वाक्खातता कुसलमूलरोपनाय च फलसमापत्तिया च साधारणं पदद्वानं, सङ्खसुप्पटिपन्नता सङ्खसुद्धताय साधारणं पदद्वानं, सत्थुसम्पदा अप्पसन्नानञ्च पसादाय पसन्नानञ्च भिय्योभावाय साधारणं पदद्वानं, अप्पटिहतपातिमोक्खता दुम्मङ्कूनञ्च पुग्गलानं निग्गहाय पेसलानञ्च पुग्गलानं फासुविहाराय साधारणं पदद्वानं । तेनाह आयस्मा महाकच्चायनो “धम्मञ्च पदद्वान”न्ति ।

नियुतो विभत्ति हारो ।

९. परिवत्तनहारविभङ्गे

३५. तत्थ कतमो परिवत्तनो हारो? “कुसलाकुसले धम्मे”ति । सम्मादिट्ठिस्स पुरिसपुग्गलस्स मिच्छादिट्ठि निज्जिण्णा भवति । ये चस्स मिच्छादिट्ठिपच्चया उप्पज्जेय्युं अनेके [अनेका (क०)] पापका अकुसला धम्मा, ते चस्स निज्जिण्णा होन्ति । सम्मादिट्ठिपच्चया चस्स अनेके कुसला धम्मा सम्भवन्ति, ते चस्स भावनापारिपूरिं गच्छन्ति । सम्मासङ्कप्पस्स पुरिसपुग्गलस्स मिच्छासङ्कप्पो निज्जिण्णो भवति । ये चस्स मिच्छासङ्कप्पपच्चया उप्पज्जेय्युं अनेके पापका अकुसला धम्मा, ते चस्स निज्जिण्णा होन्ति । सम्मासङ्कप्पपच्चया चस्स अनेके कुसला धम्मा सम्भवन्ति । ते चस्स भावनापारिपूरिं गच्छन्ति । एवं सम्मावाचस्स सम्माकम्मन्तस्स सम्माआजीवस्स सम्मावायामस्स सम्मासतिस्स सम्मासमाधिस्स सम्माविमुत्तस्स सम्माविमुत्तिजाणदस्सनस्स पुरिसपुग्गलस्स मिच्छाविमुत्तिजाणदस्सनं निज्जिण्णं भवति । ये चस्स मिच्छाविमुत्तिजाणदस्सनपच्चया उप्पज्जेय्युं अनेके पापका अकुसला धम्मा, ते चस्स निज्जिण्णा होन्ति । सम्माविमुत्तिजाणदस्सनपच्चया चस्स अनेके कुसला धम्मा सम्भवन्ति, ते चस्स भावनापारिपूरिं गच्छन्ति ।

३६. यस्स वा पाणातिपाता पटिविरतस्स पाणातिपातो पहीनो होति । अदिन्नादाना पटिविरतस्स अदिन्नादानं पहीनं होति । ब्रह्मचारिस्स अब्रह्मचरियं पहीनं होति । सच्चवादिस्स मुसावादो पहीनो होति । अपिसुणवाचस्स पिसुणा वाचा पहीना होति । सण्हावाचस्स फरुसा वाचा पहीना होति । कालवादिस्स सम्फप्पलापो पहीनो होति । अनभिज्झालुस्स [अनभिज्झामनस्स (क०)] अभिज्झा पहीना होति । अब्यापन्नचित्तस्स ब्यापादो पहीनो होति । सम्मादिट्ठिस्स मिच्छादिट्ठि पहीना होति ।

ये च खो केचि अरियं अट्ठङ्गिकं मगं गरहन्ति, नेसं सन्दिट्ठिका सहधम्मिका गारय्हा वादानुवादा आगच्छन्ति । सम्मादिट्ठिञ्च ते भवन्तो धम्मं गरहन्ति । तेन हि ये मिच्छादिट्ठिका, तेसं भवन्तानं पुज्जा च पासंसा च । एवं सम्मासङ्कप्पं सम्मावाचं सम्माकम्मन्तं सम्माआजीवं सम्मावायामं सम्मासतिं सम्मासमाधिं सम्माविमुत्तिं सम्माविमुत्तिजाणदस्सनञ्च ते भवन्तो धम्मं गरहन्ति । तेन हि ये मिच्छाविमुत्तिजाणदस्सना, तेसं भवन्तानं पुज्जा च पासंसा च ।

ये च खो केचि एवमाहंसु “भुज्जितब्बा कामा, परिभुज्जितब्बा कामा, आसेवितब्बा कामा, निसेवितब्बा कामा, भावयितब्बा कामा, बहुलीकातब्बा कामा”ति । कामेहि वेरमणी तेसं अधम्मो ।

ये वा पन केचि एवमाहंसु “अत्तकिलमथानुयोगो धम्मो”ति । निरय्यानिको तेसं धम्मो अधम्मो । ये च खो केचि एवमाहंसु “दुक्खो धम्मो”ति । सुखो तेसं धम्मो अधम्मो । यथा वा पन भिक्खुनो सब्बसङ्घारेसु असुभानुपस्सिनो विहरतो सुभसज्जा पहीयन्ति । दुक्खानुपस्सिनो विहरतो सुखसज्जा पहीयन्ति । अनिच्चानुपस्सिनो विहरतो निच्चसज्जा पहीयन्ति । अनत्तानुपस्सिनो विहरतो अत्तसज्जा पहीयन्ति । यं यं वा पन धम्मं रोचयति वा उपगच्छति वा, तस्स तस्स धम्मस्स यो पटिपक्खो, स्वस्स अनिट्ठतो अज्झापन्नो भवति । तेनाह आयस्मा महाकच्चायनो “कुसलाकुसलधम्मो”ति ।

नियुत्तो परिवत्तनो हारो ।

१०. वेवचनहारविभङ्गो

३७. तत्थ कतमो वेवचनो हारो? “वेवचनानि बहूनी”ति । यथा एकं भगवा धम्मं अज्जमज्जेहि वेवचनेहि निदिसति । यथाह भगवा —

“आसा च पिहा अभिनन्दना च, अनेकधातूसु सरा पतिट्ठिता ।
अज्जाणमूलप्पभवा पजप्पिता, सब्बा मया ब्यन्तिकता समूलिका”ति ॥

आसा नाम वुच्चति या भविस्सस्स अत्थस्स आसीसना [आसिंसना (सी०)] अवस्सं आगमिस्सतीति आसास्स उप्पज्जति । पिहा नाम या वत्तमानस्स [वत्तमानकस्स (सी०)] अत्थस्स पत्थना, सेय्यतरं वा दिस्वा “एदिसो भवेय्य”न्ति पिहास्स उप्पज्जति । अत्थनिष्फत्तिपटिपालना अभिनन्दना नाम, पियं वा जातिं अभिनन्दति, पियं वा धम्मं अभिनन्दति, अप्पटिकूलतो वा अभिनन्दति ।

अनेकधातूति चक्खुधातु रूपधातु चक्खुविज्जाणधातु, सोतधातु सद्दधातु सोतविज्जाणधातु, घानधातु गन्धधातु घानविज्जाणधातु, जिह्वाधातु रसधातु जिह्वाविज्जाणधातु, कायधातु फोड्ढब्बधातु कायविज्जाणधातु, मनोधातु धम्मधातु मनोविज्जाणधातु ।

सराति केचि रूपाधिमुत्ता केचि सद्दाधिमुत्ता केचि गन्धाधिमुत्ता केचि रसाधिमुत्ता केचि फोड्ढब्बाधिमुत्ता केचि धम्माधिमुत्ता । तत्थ यानि छ गेहसितानि दोमनस्सानि यानि च छ गेहसितानि सोमनस्सानि यानि च छ नेक्खम्मसितानि दोमनस्सानि यानि च छ नेक्खम्मसितानि सोमनस्सानि, इमानि चतुवीसपदानि तण्हापक्खो, तण्हाय एतं वेवचनं । या छ उपेक्खा गेहसिता, अयं दिट्ठिपक्खो ।

३८. सायेव पत्थनाकारेन धम्मनन्दी धम्मपेमं धम्मज्झोसानन्ति तण्हाय एतं वेवचनं । चित्तं मनो विज्जाणन्ति चित्तस्स एतं वेवचनं । मनिन्द्रियं मनोधातु मनायतनं विजाननाति मनस्सेतं वेवचनं । पज्जिन्द्रियं पज्जाबलं अधिपज्जा सिक्खा पज्जा पज्जाक्खन्धो धम्मविचयसम्बोज्झङ्गो जाणं सम्मादिट्ठि तीरणा विपस्सना धम्मे जाणं अत्थे जाणं अन्वये जाणं खये जाणं अनुप्पादे जाणं अनज्जातज्जस्सामीतिन्द्रियं अज्जिन्द्रियं अज्जाताविन्द्रियं चक्खु विज्जा बुद्धि भूरि मेधा आलोको, यं वा पन यं किञ्चि अज्जंपि एवं जातियं, पज्जाय एतं वेवचनं । पज्जिन्द्रियानि लोकुत्तरानि, सब्बा पज्जा । अपि च आधिपतेय्यट्ठेन सद्दा, आरम्भट्ठेन वीरियं, अपिलापनट्ठेन सति, अविकखेपट्ठेन समाधि, पजाननट्ठेन पज्जा ।

यथा च बुद्धानुस्सतियं वुत्तं इतिपि सो भगवा अरहं सम्मासम्बुद्धो विज्जाचरणसम्पन्नो सुगतो लोकविदू अनुत्तरो

पुरिसदम्मसारथि सत्था देवमनुस्सानं बुद्धो भगवा । बलनिष्फत्तिगतो वेसारज्जप्पत्तो अधिगतप्पटिसम्भितो
चतुर्योगविप्पहीनो अगतिगमनवीतिवत्तो उद्धटसल्लो निरुल्लहवणो मद्धितकण्डको निब्बापितपरियुट्ठानो [निब्बाहित ...
(क०)] बन्धनातीतो गन्धविनिवेठनो अज्झासयवीतिवत्तो भिन्नन्धकारो चक्खुमा लोकधम्मसमतिक्कन्तो
अनुरोधविरोधविप्पयुत्तो इट्ठानिट्ठेसु धम्मेषु असङ्खेपगतो बन्धनातिवत्तो ठपितसङ्गामो अभिक्कन्ततरो उक्काधरो
आलोककरो पज्जोतकरो तमोनुदो रणज्जहो अपरिमाणवण्णो अप्पमेय्यवण्णो असङ्खेय्यवण्णो आभंकारो पभंकारो
धम्मोभासपज्जोतकरोति च बुद्धा भगवन्तोति च बुद्धानुस्सतिया एतं वेवचनं ।

यथा च धम्मानुस्सतियं वुत्तं स्वाक्खातो भगवता धम्मो सन्दिट्ठिको अकालिको एहिपस्सिको ओपनेय्यिको
[ओपनयिको (सी०)] पच्चत्तं वेदितब्बो विज्जूहि । यदिदं मदनिम्मदो पिपासविनयो आलयसमुग्घाटो वट्ठूपच्छेदो सुज्जतो
अतिदुल्लभो तण्हक्खयो विरागो निरोधो निब्बानं ।

“असङ्खत्तं अनतं [असङ्खत्तं नन्त ... (सी०) पस्स सं० नि० ४.४०९] अनासवज्ज, सच्चज्ज पारं निपुणं सुदुद्धसं ।
अजज्जरं धुवं अपलोकितं [अपलोकियं (सी० क०)], अनिदस्सनं निप्पपज्ज सन्तं ॥

“अमतं पणीतज्ज सिवज्ज खेमं, तण्हाक्खयो अच्छरियज्ज अब्भुतं ।
अनीतिकं अनीतिकधम्मं [नीतिकधम्ममेव वा (सी० क०) पस्स सं० नि० ४.४०९], निब्बानमेतं सुगतेन
देसितं ॥

“अजातं अभूतं अनुपद्वज्ज, अकतं असोकज्ज अथो विसोकं ।
अनूपसगंगनुपसगग्गधम्मं, निब्बानमेतं सुगतेन देसितं ॥

“गम्भीरज्जेव दुप्पस्सं, उत्तरज्ज अनुत्तरं ।
असमं अप्पटिसमं, जेट्ठं सेट्ठन्ति वुच्चति ॥

“लेणज्ज ताणं अरणं अनङ्गणं, अकाच मेतं विमलन्ति वुच्चति ।
दीपो सुखं अप्पमाणं पतिट्ठा, अकिज्जनं अप्पपज्जन्ति वुत्तं’न्ति ॥

धम्मानुस्सतिया एतं वेवचनं ।

यथा च सङ्गानुस्सतियं वुत्तं सुप्पटिपन्नो उज्जुप्पटिपन्नो जायप्पटिपन्नो सामीचिप्पटिपन्नो यदिदं चत्तारि पुरिसयुगानि
अट्ठ पुरिसपुग्गला एस भगवतो सावकसङ्घो आहुनेय्यो पाहुनेय्यो दक्खिण्यो अज्जलिकरणीयो अनुत्तरं पुज्जक्खेत्तं
लोकस्स, सीलसम्पन्नो समाधिसम्पन्नो पज्जासम्पन्नो विमुत्तिसम्पन्नो विमुत्तिजाणदस्सनसम्पन्नो सत्तानं सारो सत्तानं
मण्डो सत्तानं उद्धारो सत्तानं एसिका [एसिको (क०)] सत्तानं सुरभिपसूनं पुज्जो देवानज्ज मनुस्सानज्जाति सङ्गानुस्सतिया
एतं वेवचनं ।

यथा च सीलानुस्सतियं वुत्तं यानि तानि सीलानि अखण्डानि अच्छिद्धानि असबलानि अकम्मासानि अरियानि
अरियकन्तानि भुजिस्सानि विज्जुप्पसत्थानि अपरामट्ठानि समाधिसंवत्तनिकानि, अलङ्कारो च सीलं उत्तमङ्गोपसोभणताय,
निधानज्ज सीलं सब्बदोभगसमतिक्कमनट्ठेन, सिप्पज्ज सीलं अक्खणवेधिताय, वेला च सीलं अनतिक्कमनट्ठेन, धज्जज्ज

सीलं दलिद्वोपच्छेदनद्वेन [दळिद्वो... (सी०)], आदासो च सीलं धम्मवोलोकनताय, पासादो च सीलं वोलोकनद्वेन, सब्भूमानुपरिवत्ति च सीलं अमतपरियोसानन्ति सीलानुस्सतिया एतं वेवचनं ।

यथा च चागानुस्सतियं वुत्तं यस्मिं समये अरियसावको अगारं अज्झावसति मुत्तचागो पयतपाणि वोस्सग्गतो याचयोगो दानसंविभागरतोति चागानुस्सतिया एतं वेवचनं । तेनाह आयस्मा महाकच्चायनो “वेवचनानि बहूनी”ति ।

नियुत्तो वेवचनो हारो ।

११. पज्जत्तिहारविभङ्गो

३९. तत्थ कतमो पज्जत्तिहारो? “एकं भगवा धम्मं पज्जत्तीहि विविधाहि देसेती”ति ।

या पकतिकथाय देसना । अयं निक्खेपपज्जत्ति । का च पकतिकथाय देसना, चत्तारि सच्चानि । यथा भगवा आह “इदं दुक्ख”न्ति अयं पज्जत्ति पज्चन्नं खन्धानं छन्नं धातूनं अट्ठारसन्नं धातूनं द्वादसन्नं आयतनानं दसन्नं इन्द्रियानं निक्खेपपज्जत्ति ।

कबळीकारे चे, भिक्खवे, आहारे अत्थि रागो अत्थि नन्दी [नन्दि (सी०) पस्स सं० नि० २.६४] अत्थि तण्हा, पतिट्ठितं तत्थ विज्जाणं विरूळ्हं । यत्थ पतिट्ठितं विज्जाणं विरूळ्हं, अत्थि तत्थ नामरूपस्स अवक्कन्ति । यत्थ अत्थि नामरूपस्स अवक्कन्ति, अत्थि तत्थ सङ्खारानं वुद्धि [वुद्धि (क०)] । यत्थ अत्थि सङ्खारानं वुद्धि, अत्थि तत्थ आयतिं पुनब्भवाभिनिब्बत्ति । यत्थ अत्थि आयतिं पुनब्भवाभिनिब्बत्ति, अत्थि तत्थ आयतिं जातिजरामरणं । यत्थ अत्थि आयतिं जातिजरामरणं, ससोकं तं, भिक्खवे, सदरं सउपायासन्ति वदामि ।

फस्से चे...पे०... मनोसज्जेतनाय चे, भिक्खवे, आहारे । विज्जाणे चे, भिक्खवे, आहारे अत्थि रागो अत्थि नन्दी अत्थि तण्हा, पतिट्ठितं तत्थ विज्जाणं विरूळ्हं । यत्थ पतिट्ठितं विज्जाणं विरूळ्हं, अत्थि तत्थ नामरूपस्स अवक्कन्ति । यत्थ अत्थि नामरूपस्स अवक्कन्ति, अत्थि तत्थ सङ्खारानं वुद्धि । यत्थ अत्थि सङ्खारानं वुद्धि, अत्थि तत्थ आयतिं पुनब्भवाभिनिब्बत्ति । यत्थ अत्थि आयतिं पुनब्भवाभिनिब्बत्ति, अत्थि तत्थ आयतिं जातिजरामरणं । यत्थ अत्थि आयतिं जातिजरामरणं, ससोकं तं, भिक्खवे, सदरं सउपायासन्ति वदामि । अयं पभवपज्जत्ति दुक्खस्स च समुदयस्स च ।

कबळीकारे चे, भिक्खवे [पस्स सं० नि० २.६४], आहारे नत्थि रागो नत्थि नन्दी नत्थि तण्हा, अप्पतिट्ठितं तत्थ विज्जाणं अविरूळ्हं । यत्थ अप्पतिट्ठितं विज्जाणं अविरूळ्हं, नत्थि तत्थ नामरूपस्स अवक्कन्ति । यत्थ नत्थि नामरूपस्स अवक्कन्ति, नत्थि तत्थ सङ्खारानं वुद्धि । यत्थ नत्थि सङ्खारानं वुद्धि, नत्थि तत्थ आयतिं पुनब्भवाभिनिब्बत्ति । यत्थ नत्थि आयतिं पुनब्भवाभिनिब्बत्ति, नत्थि तत्थ आयतिं जातिजरामरणं । यत्थ नत्थि आयतिं जातिजरामरणं, असोकं तं, भिक्खवे, अदरं अनुपायासन्ति वदामि ।

फस्से चे...पे०... मनोसज्जेतनाय चे, भिक्खवे, आहारे । विज्जाणे चे, भिक्खवे, आहारे नत्थि रागो नत्थि नन्दी नत्थि तण्हा, अप्पतिट्ठितं तत्थ विज्जाणं अविरूळ्हं । यत्थ अप्पतिट्ठितं विज्जाणं अविरूळ्हं, नत्थि तत्थ नामरूपस्स अवक्कन्ति । यत्थ नत्थि नामरूपस्स अवक्कन्ति, नत्थि तत्थ सङ्खारानं वुद्धि । यत्थ नत्थि सङ्खारानं वुद्धि, नत्थि तत्थ आयतिं पुनब्भवाभिनिब्बत्ति । यत्थ नत्थि आयतिं पुनब्भवाभिनिब्बत्ति, नत्थि तत्थ आयतिं जातिजरामरणं । यत्थ नत्थि आयतिं जातिजरामरणं, असोकं तं, भिक्खवे, अदरं अनुपायासन्ति वदामि ।

आयतिं जातिजरामरणं, असोकं तं, भिक्खवे, अदरं अनुपायासन्ति वदामि ।

अयं परिज्जापज्जति दुक्खस्स, प्हानपज्जति समुदयस्स, भावनापज्जति मग्गस्स, सच्छिकिरियापज्जति निरोधस्स ।

४०. समाधिं, भिक्खवे, भावेथ । अप्पमत्तो निपको सतो, समाहितो, भिक्खवे, भिक्खु यथाभूतं पजानाति । किञ्च यथाभूतं पजानाति? “चक्खुं [चक्खुं (क०) पस्स सं० नि० ४.९९] अनिच्च”न्ति यथाभूतं पजानाति । “रूपा अनिच्चा”ति यथाभूतं पजानाति “चक्खुविज्जाणं अनिच्च”न्ति यथाभूतं पजानाति । “चक्खुसम्फस्सो अनिच्चो”ति यथाभूतं पजानाति । यम्पिदं [यम्पिदं (सी० क०)] चक्खुसम्फस्सपच्चया उप्पज्जति वेदयितं सुखं वा दुक्खं वा अदुक्खमसुखं वा, तम्पि अनिच्चन्ति यथाभूतं पजानाति ।

सोतं ... पे० ... घानं ... पे० ... जिह्वा ... पे० ... कायो ... पे० ... “मनो अनिच्चो”ति [अनिच्च”न्ति (सं० नि० ४.१००)] यथाभूतं पजानाति । “धम्मा अनिच्चा”ति यथाभूतं पजानाति । “मनोविज्जाणं अनिच्च”न्ति यथाभूतं पजानाति । “मनोसम्फस्सो अनिच्चो”ति यथाभूतं पजानाति । यम्पिदं मनोसम्फस्सपच्चया उप्पज्जति वेदयितं सुखं वा दुक्खं वा अदुक्खमसुखं वा, तम्पि अनिच्चन्ति यथाभूतं पजानाति ।

अयं भावनापज्जति मग्गस्स, परिज्जापज्जति दुक्खस्स, प्हानपज्जति समुदयस्स, सच्छिकिरियापज्जति निरोधस्स ।

रूपं, राध, विकिरथ विधमथ विद्धंसेथ विकीळनियं [विकीळनिकं (सी० क०) पस्स सं० नि० ३.१६९] करोथ, पज्जाय तण्हक्खयाय पटिपज्जथ । तण्हक्खया दुक्खक्खयो, दुक्खक्खया निब्बानं । वेदनं ... पे० ... । सज्जं ... पे० ... सङ्घारे विज्जाणं विकिरथ विधमथ विद्धंसेथ विकीळनियं करोथ, पज्जाय तण्हक्खयाय पटिपज्जथ । तण्हक्खया दुक्खक्खयो, दुक्खक्खया निब्बानं ।

अयं निरोधपज्जति निरोधस्स, निब्बिदापज्जति अस्सादस्स, परिज्जापज्जति दुक्खस्स, प्हानपज्जति समुदयस्स, भावनापज्जति मग्गस्स, सच्छिकिरियापज्जति निरोधस्स ।

“सो इदं दुक्ख”न्ति यथाभूतं पजानाति, “अयं दुक्खसमुदयो”ति यथाभूतं पजानाति, “अयं दुक्खनिरोधो”ति यथाभूतं पजानाति “अयं दुक्खनिरोधगामिनी पटिपदा”ति यथाभूतं पजानाति ।

अयं पटिवेधपज्जति सच्चानं, निक्खेपपज्जति दस्सनभूमिया, भावनापज्जति मग्गस्स, सच्छिकिरियापज्जति सोतापत्तिफलस्स । “सो इमे आसवा”ति यथाभूतं पजानाति, “अयं आसवसमुदयो”ति यथाभूतं पजानाति, “अयं आसवनिरोधो”ति यथाभूतं पजानाति । “अयं आसवनिरोधगामिनी पटिपदा”ति यथाभूतं पजानाति । “इमे आसवा असेसं निरुज्झन्ती”ति यथाभूतं पजानाति ।

अयं उप्पादपज्जति खये जाणस्स, ओकासपज्जति अनुप्पादे जाणस्स, भावनापज्जति मग्गस्स, परिज्जापज्जति दुक्खस्स, प्हानपज्जति समुदयस्स, आरम्भपज्जति वीरियिन्द्रियस्स, आसाटनपज्जति आसाटिकानं, निक्खेपपज्जति भावनाभूमिया, अभिनिघातपज्जति पापकानं अकुसलानं धम्मानं ।

४१. इदं “दुक्ख”न्ति मे, भिक्खवे, पुब्बे अननुस्सुतेसु धम्मेषु चक्खुं उदपादि, जाणं उदपादि, पज्जा उदपादि, विज्जा

उदपादि, आलोको उदपादि । अयं “दुक्खसमुदयो”ति मे, भिक्खवे...पे०... अयं “दुक्खनिरोधो”ति मे, भिक्खवे...पे०... । अयं “दुक्खनिरोधगामिनी पटिपदा”ति मे, भिक्खवे, पुब्बे अननुस्सुतेसु धम्मेषु चक्खुं उदपादि, जाणं उदपादि, पज्जा उदपादि, विज्जा उदपादि, आलोको उदपादि ।

अयं देसनापज्जति सच्चानं, निक्खेपपज्जति सुतमयिया पज्जाय सच्छिकिरियापज्जति अनज्जातज्जस्सामीतिन्द्रियस्स, पवत्तनापज्जति धम्मचक्कस्स ।

“तं खो पनिदं दुक्खं परिज्जेय्य”न्ति मे, भिक्खवे, पुब्बे अननुस्सुतेसु धम्मेषु चक्खुं उदपादि, जाणं उदपादि, पज्जा उदपादि, विज्जा उदपादि, आलोको उदपादि । “सो खो पनायं दुक्खसमुदयो पहातब्बो”ति मे, भिक्खवे...पे०... “सो खो पनायं दुक्खनिरोधो सच्छिकातब्बो”ति मे, भिक्खवे...पे०... “सा खो पनायं दुक्खनिरोधगामिनी पटिपदा भावेतब्बा”ति मे, भिक्खवे पुब्बे अननुस्सुतेसु धम्मेषु चक्खुं उदपादि, जाणं उदपादि, पज्जा उदपादि, विज्जा उदपादि, आलोको उदपादि ।

अयं भावनापज्जति मग्गस्स, निक्खेपपज्जति चिन्तामयिया पज्जाय, सच्छिकिरियापज्जति अज्जिन्द्रियस्स ।

“तं खो पनिदं दुक्खं परिज्जात”न्ति मे, भिक्खवे, पुब्बे अननुस्सुतेसु धम्मेषु चक्खुं उदपादि, जाणं उदपादि, पज्जा उदपादि, विज्जा उदपादि, आलोको उदपादि । “सो खो पनायं दुक्खसमुदयो पहीनो”ति मे, भिक्खवे...पे०... “सो खो पनायं दुक्खनिरोधो सच्छिकतो”ति मे, भिक्खवे...पे०... “सा खो पनायं दुक्खनिरोधगामिनी पटिपदा भाविता”ति मे, भिक्खवे पुब्बे अननुस्सुतेसु धम्मेषु चक्खुं उदपादि, जाणं उदपादि, पज्जा उदपादि, विज्जा उदपादि, आलोको उदपादि । अयं भावनापज्जति मग्गस्स, निक्खेपपज्जति भावनामयिया पज्जाय, सच्छिकिरियापज्जति अज्जाताविनो इन्द्रियस्स, पवत्तनापज्जति धम्मचक्कस्स ।

“तुलमतुलज्ज सम्भवं, भवसङ्गारमवस्सजि मुनि ।

अज्झत्तरतो समाहितो, अभिन्दि [अभिदा (सी० क०) पस्स दी० नि० २.१६९] कवचमिवत्तसम्भव”न्ति ॥

“तुल”न्ति सङ्गारधातु । “अतुल”न्ति निब्बानधातु, “तुलमतुलज्ज सम्भव”न्ति अभिज्जापज्जति सब्बधम्मनं । निक्खेपपज्जति धम्मपटिसम्भिदाय । “भवसङ्गारमवस्सजि मुनी”ति परिच्चागपज्जति समुदयस्स । परिज्जापज्जति दुक्खस्स । “अज्झत्तरतो समाहितो”ति भावनापज्जति कायगताय सतिया । ठित्तिपज्जति चित्तेकगताय । “अभिन्दि कवचमिवत्तसम्भव”न्ति अभिनिब्बिदापज्जति चित्तस्स, उपादानपज्जति सब्बज्जुताय, पदालनापज्जति अविज्जण्डकोसानं । तेनाह भगवा “तुलमतुलज्ज सम्भव”न्ति ।

यो दुक्खमद्विक्ख यतोनिदानं, कामेषु सो जन्तु कथं नमेय्य ।

कामा हि लोके सङ्गोति जत्वा, तेसं सतीमा विनयाय सिक्खेति ॥

“यो दुक्ख”न्ति वेवचनपज्जति च दुक्खस्स परिज्जापज्जति च । “यतोनिदान”न्ति पभवपज्जति च समुदयस्स पहानपज्जति च । “अद्वक्खी”ति वेवचनपज्जति च जाणचक्खुस्स पटिवेधपज्जति च । “कामेषु सो जन्तुकथं नमेय्या”ति वेवचनपज्जति च कामतण्हाय अभिनिवेसपज्जति च । “कामा हि लोके सङ्गोति जत्वा”ति पच्चत्थिकतो दस्सनपज्जति कामानं । कामा हि अङ्गारकासूपमा मंसपेसूपमा पावककप्पा पपातउरगोपमा च । “तेसं सतीमा”ति

अपचयपञ्जति पहानाय, निक्खेपपञ्जति कायगताय सति या, भावनापञ्जति मग्गस्स । “**विनयाय सिक्खे**”ति पटिवेधपञ्जति रागविनयस्स दोसविनयस्स मोहविनयस्स । “**जन्तू**”ति वेवचनपञ्जति योगिस्स । यदा हि योगी कामा सङ्गोति पजानाति । सो कामानं अनुष्णादाय कुसले धम्मो उप्पादयति, सो अनुप्पन्नानं कुसलानं धम्मनं उप्पादाय वायमति । अयं वायामपञ्जति अप्पत्तस्स पत्ति या । निक्खेपपञ्जति ओरमत्तिकाय असन्तुट्ठिया । तत्थ सो उप्पन्नानं कुसलानं धम्मनं ठितिया वायमतीति अयं अप्पमादपञ्जति भावनाय, निक्खेपपञ्जति वीरियिन्द्रियस्स, आरक्खपञ्जति कुसलानं धम्मनं, ठितिपञ्जति अधिचित्तसिक्खाय । तेनाह भगवा “यो दुक्खमद्वक्खि यतोनिदान”न्ति ।

“मोहसम्बन्धनो लोको, भब्बरूपोव दिस्सति ।

उपधिबन्धनो [उपधिसम्बन्धनो (सी०) पस्स उदा० ७०] बालो, तमसा परिवारितो ।

अस्सिरी विय [सस्सतो रि व (उदा० ७०)] खायति, पस्सतो नत्थि किञ्चन”न्ति ॥

“**मोहसम्बन्धनो लोको**”ति देसनापञ्जति विपल्लासानं । “**भब्बरूपोव दिस्सती**”ति विपरीतपञ्जति लोकस्स । “उपधिबन्धनो बालो”ति पभवपञ्जति पापकानं इच्छावचरानं, किच्चपञ्जति परियुट्ठानानं । बलवपञ्जति किलेसानं । विरूहनापञ्जति सङ्घारानं । “**तमसा परिवारितो**”ति देसनापञ्जति अविज्जन्धकारस्स वेवचनपञ्जति च । “अस्सिरी विय खायती”ति दस्सनपञ्जति दिब्बचक्खुस्स, निक्खेपपञ्जति पज्जाचक्खुस्स । “**पस्सतो नत्थि किञ्चन**”न्ति पटिवेधपञ्जति सत्तानं, रागो किञ्चनं दोसो किञ्चनं मोहो किञ्चनं । तेनाह भगवा “मोहसम्बन्धनो लोको”ति ।

“अत्थि, भिक्खवे, अजातं अभूतं अकतं असङ्खतं, नो चेतं, भिक्खवे, अभविस्स अजातं अभूतं अकतं असङ्खतं । नयिध [न इध (सी० क०) पस्स उदा० ७३] जातस्स भूतस्स कतस्स सङ्खतस्स निस्सरणं पज्जायेथ । यस्मा च खो, भिक्खवे, अत्थि अजातं अभूतं अकतं असङ्खतं, तस्मा जातस्स भूतस्स कतस्स सङ्खतस्स निस्सरणं पज्जायती”ति ।

“नो चेतं, भिक्खवे, अभविस्स अजातं अभूतं अकतं असङ्खतं”न्ति देसनापञ्जति निब्बानस्स वेवचनपञ्जति च । “नयिध जातस्स भूतस्स कतस्स सङ्खतस्स निस्सरणं पज्जायेथा”ति वेवचनपञ्जति सङ्खतस्स उपनयनपञ्जति च । “यस्मा च खो, भिक्खवे, अत्थि अजातं अभूतं अकतं असङ्खतं”न्ति वेवचनपञ्जति निब्बानस्स जोतनापञ्जति च । “तस्मा जातस्स भूतस्स कतस्स सङ्खतस्स निस्सरणं पज्जायती”ति अयं वेवचनपञ्जति निब्बानस्स, निव्यानिकपञ्जति मग्गस्स, निस्सरणपञ्जति संसारतो । तेनाह भगवा “नो चेतं, भिक्खवे, अभविस्सा”ति । तेनाह आयस्मा महाकच्चायनो “एकं भगवा धम्मं, पज्जत्तीहि विविधाहि देसेती”ति ।

नियुत्तो पञ्जति हारो ।

१२. ओतरणहारविभङ्गो

४२. तत्थ कतमो ओतरणो हारो? “यो च पटिच्चुप्पादो”ति ।

“उद्धं अधो सब्बधि विप्पमुत्तो, अयं अहस्मीति [अयमहमस्मीति (सी०) पस्स उदा० ६१] अनानुपस्सी ।

एवं विमुत्तो उदतारि ओधं, अतिण्णपुब्बं अपुनब्भवाया”ति ॥

“उद्ध”न्ति रूपधातु च अरूपधातु च । “अधो”ति कामधातु । “सब्बधि विप्पमुत्तो”ति तेधातुके अयं

असेक्खाविमुत्ति । तानियेव असेक्खानि पञ्चिन्द्रियानि, अयं इन्द्रियेहि ओतरणा ।

तानियेव असेक्खानि पञ्चिन्द्रियानि विज्जा, विज्जुप्पादा अविज्जानिरोधो, अविज्जानिरोधा सङ्खारनिरोधो, सङ्खारनिरोधा विज्जाणनिरोधो, विज्जाणनिरोधा नामरूपनिरोधो, नामरूपनिरोधा सळायतननिरोधो, सळायतननिरोधा फस्सनिरोधो, फस्सनिरोधा वेदनानिरोधो, वेदनानिरोधा तण्हानिरोधो, तण्हानिरोधा उपादाननिरोधो, उपादाननिरोधा भवनिरोधो, भवनिरोधा जातिनिरोधो, जातिनिरोधा जरामरणं सोकपरिदेवदुक्खदोमनस्सुपायासा निरुज्झन्ति । एवमेतस्स केवलस्स दुक्खक्खन्धस्स निरोधो होति । अयं पटिच्चसमुप्पादेहि ओतरणा ।

तानियेव असेक्खानि पञ्चिन्द्रियानि तीहि खन्धेहि सङ्गहितानि — सीलक्खन्धेन समाधिक्खन्धेन पज्जाक्खन्धेन, अयं खन्धेहि ओतरणा ।

तानियेव असेक्खानि पञ्चिन्द्रियानि सङ्खारपरियापन्नानि ये सङ्खारा अनासवा, नो च भवङ्गा, ते सङ्खारा धम्मधातुसङ्गहिता । अयं धातूहि ओतरणा ।

सा धम्मधातु धम्मायतनपरियापन्ना, यं आयतनं अनासवं, नो च भवङ्गं । अयं आयतनेहि ओतरणा ।

“अयं अहस्मीति अनानुपस्सी”ति अयं सक्कायदिट्ठिया समुग्धातो, सा सेक्खाविमुत्ति, तानियेव सेक्खानि पञ्चिन्द्रियानि । अयं इन्द्रियेहि ओतरणा ।

तानियेव सेक्खानि पञ्चिन्द्रियानि विज्जा, विज्जुप्पादा अविज्जानिरोधो, अविज्जानिरोधा सङ्खारनिरोधो, एवं सब्बो पटिच्चसमुप्पादो । अयं पटिच्चसमुप्पादेहि ओतरणा ।

सायेव विज्जा पज्जाक्खन्धो । अयं खन्धेहि ओतरणा ।

सायेव विज्जा सङ्खारपरियापन्ना, ये सङ्खारा अनासवा, नो च भवङ्गा, ते सङ्खारा धम्मधातुसङ्गहिता, अयं धातूहि ओतरणा ।

सा धम्मधातु धम्मायतनपरियापन्ना, यं आयतनं अनासवं, नो च भवङ्गं, अयं आयतनेहि ओतरणा ।

सेक्खाय च विमुत्तिया असेक्खाय च विमुत्तिया विमुत्तो उदतारि ओघं अतिण्णपुब्बं अपुनब्भवाय । तेनाह भगवा “उद्धं अधो”ति ।

४३. “निस्सितस्स [पस्स उदा० ७४] चलितं, अनिस्सितस्स चलितं नत्थि, चलिते असति पस्सद्भि, पस्सद्भिया सति नति न होति, नतिया असति आगतिगति न होति, आगतिगतिया असति चुतूपपातो न होति, चुतूपपाते असति नेविध न हुरं न उभयमन्तरेन एसेवन्तो दुक्खस्सा”ति ।

“निस्सितस्स चलित”न्ति निस्सयो नाम दुविधो तण्हानिस्सयो च दिट्ठिनिस्सयो च । तत्थ या रत्तस्स चेतना, अयं तण्हानिस्सयो; या मूळहस्स चेतना, अयं दिट्ठिनिस्सयो । चेतना पन सङ्खारा, सङ्खारपच्चया विज्जाणं, विज्जाणपच्चया

नामरूपं, एवं सब्बो पटिच्चसमुप्पादो । अयं पटिच्चसमुप्पादेहि ओतरणा ।

तत्थ या रत्तस्स वेदना, अयं सुखा वेदना । या सम्मूळहस्स वेदना, अयं अदुक्खमसुखा वेदना, इमा द्वे वेदना वेदनाक्खन्धो । अयं खन्धेहि ओतरणा ।

तत्थ सुखा वेदना द्वे इन्द्रियाणि सुखिन्द्रियं सोमनस्सिन्द्रियञ्च, अदुक्खमसुखा वेदना उपेक्खिन्द्रियं । अयं इन्द्रियेहि ओतरणा ।

तानियेव इन्द्रियाणि सङ्खारपरियापन्नानि, ये सङ्खारा सासवा भवङ्गा, ते सङ्खारा धम्मधातुसङ्गहिता । अयं धातूहि ओतरणा ।

सा धम्मधातु धम्मायतनपरियापन्ना, यं आयतनं सासवं भवङ्गं, अयं आयतनेहि ओतरणा ।

“अनिस्सितस्स चलितं नत्थी”ति समथवसेन वा तण्हाय अनिस्सितो विपस्सनावसे वा दिट्ठिया अनिस्सितो । या विपस्सना अयं विज्जा, विज्जुप्पादा अविज्जानिरोधो, अविज्जानिरोधा सङ्खारनिरोधो, सङ्खारनिरोधा विज्जाणनिरोधो, एवं सब्बो पटिच्चसमुप्पादो । अयं पटिच्चसमुप्पादेहि ओतरणा ।

सायेव विपस्सना पञ्चाक्खन्धो । अयं खन्धेहि ओतरणा ।

सायेव विपस्सना द्वे इन्द्रियाणि — वीरियिन्द्रियञ्च पञ्चिन्द्रियञ्च । अयं इन्द्रियेहि ओतरणा ।

सायेव विपस्सना सङ्खारपरियापन्ना, ये सङ्खारा अनासवा, नो च भवङ्गा, ते सङ्खारा धम्मधातुसङ्गहिता । अयं धातूहि ओतरणा ।

सा धम्मधातु धम्मायतनपरियापन्ना, यं आयतनं अनासवं, नो च भवङ्गं । अयं आयतनेहि ओतरणा ।

“पस्सद्विया सती”ति दुविधा पस्सद्वि कायिका च चेतसिका च । यं कायिकं सुखं, अयं कायपस्सद्वि । यं चेतसिकं सुखं, अयं चेतसिका पस्सद्वि । पस्सद्विकायो सुखं वेदियति [वेदयति (क०)], सुखिनो चित्तं समाधियति, समाहितो यथाभूतं पजानाति, यथाभूतं पजानन्तो निब्बिन्दति, निब्बिन्दन्तो विरज्जति, विरागा विमुच्चति, विमुत्तस्मिं “विमुत्त”मिति [विमुत्तम्हीति (सी० क०)] जाणं होति, “खीणा जाति, वुसितं ब्रह्मचरियं, कतं करणीयं, नापरं इत्थत्ताया”ति पजानाति । सो न नमति रूपेसु, न सद्देषु, न गन्धेषु, न रसेसु, न फोड्डब्बेषु, न धम्मेषु खया रागस्स खया दोसस्स खया मोहस्स येन रूपेण तथागतं तिड्डन्तं चरन्तं पञ्चापयमानो पञ्चापेय्य, तस्स रूपस्स खया विरागा निरोधा चागा पटिनिस्सग्गा रूपसङ्खये विमुत्तो, तथागतो अत्थीतिपि न उपेति, नत्थीतिपि न उपेति, अत्थि नत्थीतिपि न उपेति, नेवत्थि नो नत्थीतिपि न उपेति । अथ खो गम्भीरो अप्पमेय्यो असङ्खेय्यो निब्बुतोतियेव सङ्खं गच्छति खया रागस्स, खया दोसस्स, खया मोहस्स ।

याय वेदनाय...पे०... याय सज्जाय । येहि सङ्खारेहि । येन विज्जाणेन तथागतं तिड्डन्तं चरन्तं पञ्चापयमानो पञ्चापेय्य, तस्स विज्जाणस्स खया विरागा निरोधा चागा पटिनिस्सग्गा विज्जाणसङ्खये विमुत्तो, तथागतो अत्थीतिपि न उपेति, नत्थीतिपि न उपेति, अत्थि नत्थीतिपि न उपेति, नेवत्थि नो नत्थीतिपि न उपेति । अथ खो गम्भीरो अप्पमेय्यो असङ्खेय्यो

निब्बुतोतिथेयव सङ्खं गच्छति खया रागस्स, खया दोसस्स, खया मोहस्स । “आगती”ति इधागति । “गती”ति पेच्चभवो । आगतिगतीपि न भवन्ति, “नेविधा”ति छसु अज्झत्तिकेसु आयतनेसु । “न हुर”न्ति छसु बाहिरेसु आयतनेसु । “न उभयमन्तरेना”ति फस्ससमुदितेसु धम्मेसु अत्तानं न पस्सति । “एसेवन्तो दुक्खस्सा”ति पटिच्चसमुप्पादो । सो दुविधो लोकियो च लोकुत्तरो च । तत्थ लोकियो अविज्जापच्चया सङ्खारा, याव जरामरणा । लोकुत्तरो सीलवतो अविप्पटिसारो जायति, याव नापरं इत्थत्तायाति पजानाति । तेनाह भगवा “निस्सितस्स चलितं अनिस्सितस्स चलितं नत्थि...पे०... एसेवन्तो दुक्खस्सा”ति ।

४४. “ये केचि सोका परिदेविता वा, दुक्खा [दुक्खं (सी० क०) पस्स उदा० ७८] च लोकस्मिमनेकरूपा । पियं पटिच्चप्पभवन्ति एते, पिये असन्ते न भवन्ति एते ॥

तस्मा हि ते सुखिनो वीतसोका, येसं पियं नत्थि कुहिज्जि लोके ।
तस्मा असोकं विरजं पत्थयानो, पियं न कयिराथ कुहिज्जि लोके”ति ॥

“ये केचि सोका परिदेविता वा, दुक्खा च लोकस्मिमनेकरूपा पियं पटिच्चप्पभवन्ति एते”ति — अयं दुक्खा वेदना । “पिये असन्ते न भवन्ति एते”ति — अयं सुखा वेदना । वेदना वेदनाक्खन्धो । अयं खन्धेहि ओतरणा ।

वेदनापच्चया तण्हा, तण्हापच्चया उपादानं, उपादानपच्चया भवो, भवपच्चया जाति, जातिपच्चया जरामरणं, एवं सब्बं । अयं पटिच्चसमुप्पादेहि ओतरणा ।

तत्थ सुखा वेदना द्वे इन्द्रियाणि — सुखिन्द्रियं सोमनस्सिन्द्रियञ्च । दुक्खा वेदना द्वे इन्द्रियाणि — दुक्खिन्द्रियं दोमनस्सिन्द्रियञ्च । अयं इन्द्रियेहि ओतरणा ।

तानियेव इन्द्रियाणि सङ्खारपरियापन्नानि, ये सङ्खारा सासवा भवङ्गा, ते सङ्खारा धम्मधातुसङ्गहिता । अयं धातूहि ओतरणा ।

सा धम्मधातु धम्मायतनपरियापन्ना, यं आयतनं सासवं भवङ्गं । अयं आयतनेहि ओतरणा ।

तस्मा हि ते सुखिनो वीतसोका, येसं पियं नत्थि कुहिज्जि लोके ।
तस्मा असोकं विरजं पत्थयानो, पियं न कयिराथ कुहिज्जि लोकेति ॥

इदं तण्हापहानं । तण्हानिरोधा उपादाननिरोधो, उपादाननिरोधा भवनिरोधो, एवं सब्बं । अयं पटिच्चसमुप्पादेहि ओतरणा ।

तंयेव तण्हापहानं समथो । सो समथो द्वे इन्द्रियाणि सतिन्द्रियं समाधिन्द्रियञ्च । अयं इन्द्रियेहि ओतरणा ।

सोयेव समथो समाधिक्खन्धो । अयं खन्धेहि ओतरणा ।

सोयेव समथो सङ्खारपरियापन्नो, ये सङ्खारा अनासवा, नो च भवङ्गा, ते सङ्खारा धम्मधातुसङ्गहिता । अयं धातूहि

ओतरणा ।

सा धम्मधातु धम्मायतनपरियापन्ना, यं आयतनं अनासवं, नो च भवङ्गं । अयं आयतनेहि ओतरणा । तेनाह भगवा “ये केचि सोका”ति ।

कामं कामयमानस्स, तस्स चे तं समिज्झति ।
अद्धा पीतिमनो होति, लद्धा मच्चो यदिच्छति ॥

तस्स चे कामयानस्स, छन्दजातस्स जन्तुनो ।
ते कामा परिहायन्ति, सल्लविद्धोव रुप्पति ॥

यो कामे परिवज्जेति, सप्पस्सेव [सब्बस्सेव (क०) पस्स सु० नि० ७७४] पदा सिरो ।
सोमं विसत्तिकं लोके, सतो समतिवत्ततीति ॥

तत्थ या पीतिमनता, अयं अनुनयो । यदाह सल्लविद्धोव रुप्पतीति, इदं पटिघं । अनुनयं पटिघञ्च पन तण्हापक्खो, तण्हाय च पन दसरूपीनि आयतनानि पदद्धानं । अयं आयतनेहि ओतरणा ।

तानियेव दस रूपीनि रूपकायो नामसम्पयुत्तो, तदुभयं नामरूपं, नामरूपपच्चया सळायतनं, सळायतनपच्चया फस्सो, फस्सपच्चया वेदना, वेदनापच्चया तण्हा, एवं सब्बं । अयं पटिच्चसमुप्पादेहि ओतरणा ।

तदेव नामरूपं पञ्चक्खन्धो । अयं खन्धेहि ओतरणा ।
तदेव नामरूपं अट्ठारस धातुयो । अयं धातूहि ओतरणा ।

तत्थ यो रूपकायो इमानि पञ्च रूपीनि इन्द्रियानि, यो नामकायो इमानि पञ्च अरूपीनि इन्द्रियानि, इमानि दस इन्द्रियानि । अयं इन्द्रियेहि ओतरणा ।

तत्थ यदाह —

“यो कामे परिवज्जेति, सप्पस्सेव पदा सिरो ।
सोमं विसत्तिकं लोके, सतो समतिवत्तती”ति ॥

अयं सउपादिसेसा निब्बानधातु, अयं धातूहि ओतरणा ।

सायेव सउपादिसेसा निब्बानधातु विज्जा, विज्जुप्पादा अविज्जानिरोधो, अविज्जानिरोधा सङ्खारनिरोधो, एवं सब्बं ।
अयं पटिच्चसमुप्पादेहि ओतरणा ।

सायेव विज्जा पञ्चाक्खन्धो । अयं खन्धेहि ओतरणा ।

सायेव विज्जा द्वे इन्द्रियानि — वीरियिन्द्रियं पज्जिन्द्रियञ्च । अयं इन्द्रियेहि ओतरणा ।

सायेव विज्जा सङ्खारपरियापन्ना, ये सङ्खारा अनासवा, नो च भवङ्गा, ते सङ्खारा धम्मधातुसङ्गहिता । अयं धातूहि ओतरणा ।

सा धम्मधातु धम्मायतनपरियापन्ना, यं आयतनं अनासवं, नो च भवङ्गं । अयं आयतनेहि ओतरणा । तेनाह भगवा “कामं कामयमानस्सा”ति ।

एत्तावता पटिच्च इन्द्रियखन्धधातुआयतनानि समोसरणोतरणानि भवन्ति । एवं पटिच्च इन्द्रियखन्धधातुआयतनानि ओतारेतब्बानि । तेनाह आयस्मा महाकच्चायनो “यो च पटिच्चुप्पादो”ति ।

नियुत्तो ओतरणो हारो ।

१३. सोधनहारविभङ्गो

४५. तत्थ कतमो सोधनो हारो? “विस्सज्जितम्हि पज्जे”तिगाथा । यथा आयस्मा अजितो पारायने भगवन्तं पज्जं पुच्छति —

“केनस्सु निवुतो लोको, केनस्सु नप्पकासति ।
किस्साभिलेपनं ब्रूसि, किंसु तस्स महब्भय”न्ति ॥

“अविज्जाय निवुतो लोको, [अजिताति भगवा]
विविच्छा पमादा नप्पकासति ।
जप्पाभिलेपनं ब्रूमि, दुक्खमस्स महब्भय”न्ति ॥

“केनस्सु निवुतो लोको”ति पज्जे “अविज्जाय निवुतो लोको”ति भगवा पदं सोधेति, नो च आरम्भं । “केनस्सु नप्पकासती”ति पज्जे “विविच्छा पमादा नप्पकासती”ति भगवा पदं सोधेति, नो च आरम्भं । “किस्साभिलेपनं ब्रूसी”ति पज्जे “जप्पाभिलेपनं ब्रूमी”ति भगवा पदं सोधेति, नो च आरम्भं । “किंसु तस्स महब्भय”न्ति पज्जे “दुक्खमस्स महब्भय”न्ति सुद्धो आरम्भो । तेनाह भगवा “अविज्जाय निवुतो लोको”ति ।

“सवन्ति सब्बधि सोता, [इच्चायस्मा अजितो]
सोतानं किं निवारणं ।
सोतानं संवरं ब्रूहि, केन सोता पिधीयरे”ति ॥

“यानि सोतानि लोकस्मिं, [अजिताति भगवा]
सति तेसं निवारणं ।
सोतानं संवरं ब्रूमि, पज्जायेते पिधीयरे”ति ॥

“सवन्ति सब्बधि सोता, सोतानं किं निवारणं”न्ति पज्जे “यानि सोतानि लोकस्मिं, सति तेसं निवारणं”न्ति भगवा पदं सोधेति, नो च आरम्भं । “सोतानं संवरं ब्रूहि, केन सोता पिधीयरे”ति पज्जे “सोतानं संवरं ब्रूमि, पज्जायेते पिधीयरे”ति

सुद्धो आरम्भो । तेनाह भगवा “यानि सोतानि लोकस्मि”न्ति ।

“पज्जा चेव सति च, [इच्चायस्मा अजितो]

नामरूपज्ज [नामं रूपज्ज (क०) पस्स सु० नि० १०४२] मारिस ।

एतं मे पुट्ठो पबूहि, कत्थेतं उपरुज्झती”ति ॥

पज्हे —

“यमेतं पज्हं अपुच्छि, अजित तं वदामि ते ।

यत्थ नामज्ज रूपज्ज, असेसं उपरुज्झति ।

विज्जाणस्स निरोधेन, एत्थेतं उपरुज्झती”ति ॥

सुद्धो आरम्भो । तेनाह भगवा “यमेतं पज्हं अपुच्छी”ति । यत्थ एवं सुद्धो आरम्भो, सो पज्हो विसज्जितो भवति । यत्थ पन आरम्भो असुद्धो, न ताव सो पज्हो विसज्जितो भवति । तेनाह आयस्मा महाकच्चायनो “विस्सज्जितमिह पज्हे”ति ।

नियुत्तो सोधनो हारो ।

१४. अधिट्ठानहारविभङ्गो

४६. तत्थ कतमो अधिट्ठानो हारो? “एकत्तताय धम्मा, येपि च वेमत्तताय निद्विट्ठा”ति ।

ये तत्थ निद्विट्ठा, तथा ते धारयितब्बा ।

“दुक्ख”न्ति एकत्तता । तत्थ कतमं दुक्खं? जाति दुक्खा, जरा दुक्खा, ब्याधि दुक्खो, मरणं दुक्खं, अप्पियेहि सम्पयोगो दुक्खो, पियेहि विप्पयोगो दुक्खो, यम्पिच्छं न लभति तम्पि दुक्खं, संखित्तेन पञ्चुपादानक्खन्धा दुक्खा, रूपा दुक्खा, वेदना दुक्खा, सज्जा दुक्खा, सङ्खारा दुक्खा, विज्जाणं दुक्खं । अयं वेमत्तता ।

“दुक्खसमुदयो”ति एकत्तता । तत्थ कतमो दुक्खसमुदयो? यायं तण्हा पोनोभविका [पोनोब्भविका (क०)] नन्दीरागसहगता तत्रतत्राभिनन्दिनी । सेय्यथिदं, कामतण्हा भवतण्हा विभवतण्हा । अयं वेमत्तता ।

“दुक्खनिरोधो”ति एकत्तता । तत्थ कतमो दुक्खनिरोधो? यो तस्सायेव तण्हाय असेसविरागनिरोधो चागो पटिनिस्सगो मुत्ति अनालयो । अयं वेमत्तता ।

“दुक्खनिरोधगामिनी पटिपदा”ति एकत्तता । तत्थ कतमा दुक्खनिरोधगामिनी पटिपदा? अयमेव अरियो अट्ठङ्गिको मग्गो । सेय्यथिदं, सम्मादिट्ठि सम्मासङ्कप्पो सम्मावाचा सम्माकम्मन्तो सम्माआजीवो सम्मावायामो सम्मासति सम्मासमाधि । अयं वेमत्तता ।

“मग्गो”ति एकत्तता । तत्थ कतमो मग्गो? निरयगामी मग्गो तिरच्छानयोनिगामी मग्गो पेत्तिविसयगामी मग्गो

असुरयोनियो [असुरयोनिगामियो (सी०), असुरयोनिगामीनियो (क०)] मग्गो सग्गगामियो मग्गो मनुस्सगामी मग्गो निब्बानगामी मग्गो । अयं वेमत्तता ।

“निरोधो”ति एकत्तता । तत्थ कतमो निरोधो? पटिसङ्खानिरोधो अप्पटिसङ्खानिरोधो अनुनयनिरोधो पटिघनिरोधो माननिरोधो मक्खनिरोधो पळासनिरोधो इस्सानिरोधो मच्छरियनिरोधो सब्बकिलेसनिरोधो । अयं वेमत्तता ।

“रूप”न्ति एकत्तता । तत्थ कतमं रूपं? चातुमहाभूतिकं [चातुम्महाभूतिकं (सी०)] रूपं चतुन्नं महाभूतानं उपादाय रूपस्स पज्जत्ति । तत्थ कतमानि चत्तारि महाभूतानि? पथवीधातु [पठवीधातु (सी०)] आपोधातु तेजोधातु वायोधातु ।

४७. द्वीहि आकारेहि धातुयो परिग्गण्हाति सङ्खेपेन च वित्थारेन च । कथं वित्थारेन धातुयो परिग्गण्हाति? वीसतिया आकारेहि पथवीधातुं वित्थारेन परिग्गण्हाति, द्वादसहि आकारेहि आपोधातुं वित्थारेन परिग्गण्हाति, चतूहि आकारेहि तेजोधातुं वित्थारेन परिग्गण्हाति, छहि आकारेहि वायोधातुं वित्थारेन परिग्गण्हाति ।

कतमेहि वीसतिया आकारेहि पथवीधातुं वित्थारेन परिग्गण्हाति? अत्थि इमस्मिं काये केसा लोमा नखा दन्ता तचो, मंसं न्हारु अट्ठि अट्ठिमिज्जं [अट्ठिमिज्जा (सी०)] वक्कं, हृदयं यकनं किलोमकं पिहकं पप्फासं, अन्तं अन्तगुणं उदरियं करीसं मत्थके मत्थलुङ्गन्ति इमेहि वीसतिया आकारेहि पथवीधातुं वित्थारेन परिग्गण्हाति ।

कतमेहि द्वादसहि आकारेहि आपोधातुं वित्थारेन परिग्गण्हाति? अत्थि इमस्मिं काये पित्तं सेम्हं पुब्बो लोहितं सेदो मेदो अस्सु वसा खेळो सिङ्खाणिका लसिका मुत्तन्ति इमेहि द्वादसहि आकारेहि आपोधातुं वित्थारेन परिग्गण्हाति ।

कतमेहि चतूहि आकारेहि तेजोधातुं वित्थारेन परिग्गण्हाति? येन च सन्तप्पति, येन च जीरीयति [जीरति (सी०), जीरयति (क०), पस्स म० नि० ३.३५१], येन च परिडय्हति, येन च असितपीतखायितसायितं सम्मा परिणामं गच्छति, इमेहि चतूहि आकारेहि तेजोधातुं वित्थारेन परिग्गण्हाति ।

कतमेहि छहि आकारेहि वायोधातुं वित्थारेन परिग्गण्हाति? उद्धङ्गमा वाता, अधोगमा वाता, कुच्छिसया वाता, कोट्ठासया [कोट्ठसया (सी०)] वाता, अङ्गमङ्गानुसारिनो वाता, अस्सासो पस्सासो इति, इमेहि छहि आकारेहि वायोधातुं वित्थारेन परिग्गण्हाति ।

एवं इमेहि द्वाचत्तालीसाय आकारेहि वित्थारेन धातुयो सभावतो उपलक्खयन्तो तुलयन्तो परिवीमंसन्तो परियोगाहन्तो पच्चवेक्खन्तो न किञ्चि गय्हूपगं पस्सति कायं वा कायपदेसं वा, यथा चन्दनिकं पविचिनन्तो न किञ्चि गय्हूपगं पस्सेय्य, यथा सङ्कारट्ठानं पविचिनन्तो न किञ्चि गय्हूपगं पस्सेय्य, यथा वच्चकुटिं पविचिनन्तो न किञ्चि गय्हूपगं पस्सेय्य, यथा सिवथिकं [सीवथिकं (सी०)] पविचिनन्तो न किञ्चि गय्हूपगं पस्सेय्य । एवमेव इमेहि द्वाचत्तालीसाय आकारेहि एवं वित्थारेन धातुयो सभावतो उपलक्खयन्तो तुलयन्तो परिवीमंसन्तो परियोगाहन्तो पच्चवेक्खन्तो न किञ्चि गय्हूपगं पस्सति कायं वा कायपदेसं वा । तेनाह भगवा या चेव खो पन अज्झत्तिका पथवीधातु [नेवेसाहं (सी० क०) पस्स म० नि० ३.३४९], या च बाहिरा पथवीधातु, पथवीधातुरेवेसा । तं “नेतं मम, नेसोहमस्मि, न मेसो अत्ता”ति एवमेतं यथाभूतं सम्मप्यज्जाय दट्ठब्बं, एवमेतं यथाभूतं सम्मप्यज्जाय दिस्वा पथवीधातुया निब्बिन्दति, पथवीधातुया चित्तं विराजेति । या चेव खो पन अज्झत्तिका आपोधातु, या च बाहिरा आपोधातु...पे०... या चेव खो पन अज्झत्तिका तेजोधातु, या च बाहिरा

तेजोधातु...पे०... या चेव खो पन अज्झत्तिका वायोधातु, या च बाहिरा वायोधातु, वायोधातुरेवेसा । तं “नेतं मम, नेसोहमस्मि, न मेसो अत्ता”ति एवमेतं यथाभूतं सम्मप्यज्जाय दट्ठब्बं, एवमेतं यथाभूतं सम्मप्यज्जाय दिस्वा वायोधातुया निब्बिन्दति, वायोधातुया चित्तं विराजेति । अयं वेमत्तता ।

४८. “अविज्जा”ति एकत्तता । तत्थ कतमा अविज्जा? दुक्खे अज्जाणं, दुक्खसमुदये अज्जाणं, दुक्खनिरोधे अज्जाणं, दुक्खनिरोधगामिनिया पटिपदाय अज्जाणं, पुब्बन्ते अज्जाणं, अपरन्ते अज्जाणं, पुब्बन्तापरन्ते अज्जाणं, इदप्पच्चयतापटिच्चसमुप्पन्नेसु धम्मेषु अज्जाणं, यं एवरूपं अज्जाणं अदस्सनं अनभिसमयो अननुबोधो असम्बोधो अप्पटिवेधो असल्लक्खणा अनुपलक्खणा अपच्चुपलक्खणा असमवेक्खणं [असमवेक्खनं (क०)] अपच्चक्खकम्मं दुम्मेज्झं बाल्यं असम्पज्जं मोहो पमोहो सम्मोहो अविज्जा अविज्जोघो अविज्जायोगो अविज्जानुसयो अविज्जापरियुट्ठानं अविज्जालङ्गी मोहो अकुसलमूलं । अयं वेमत्तता ।

“विज्जा”ति एकत्तता । तत्थ कतमा विज्जा? दुक्खे जाणं, दुक्खसमुदये जाणं, दुक्खनिरोधे जाणं, दुक्खनिरोधगामिनिया पटिपदाय जाणं, पुब्बन्ते जाणं, अपरन्ते जाणं, पुब्बन्तापरन्ते जाणं, इदप्पच्चयतापटिच्चसमुप्पन्नेसु धम्मेषु जाणं, या एवरूपा पज्जा पजानना विचयो पविचयो धम्मविचयो संलक्खणा उपलक्खणा पच्चुपलक्खणा पण्डिच्चं कोसल्लं नेपुज्जं वेभब्बा [वेभब्बा (सी०)] चिन्ता उपपरिक्खा भूरी मेधा परिणायिका विपस्सना सम्पज्जं पतोदो पज्जा पज्जिन्द्रियं पज्जाबलं पज्जासत्थं पज्जापासादो पज्जाआलोको पज्जाओभासो पज्जापज्जोतो पज्जारतनं अमोहो धम्मविचयो सम्मादिट्ठि धम्मविचयसम्बोज्झङ्गो मग्गङ्गं मग्गपरियापन्नं । अयं वेमत्तता ।

“समापत्ती”ति एकत्तता । तत्थ कतमा समापत्ति? सज्जासमापत्ति असज्जासमापत्ति, नेवसज्जानासज्जासमापत्ति । विभूतसज्जासमापत्ति निरोधसमापत्तीति । अयं वेमत्तता ।

“झायी”ति एकत्तता । तत्थ कतमो ज्ञायी? अत्थि सेक्खो ज्ञायी, अत्थि असेक्खो ज्ञायी, नेवसेक्खनासेक्खो ज्ञायी, आजानियो ज्ञायी, अस्सखलुङ्को ज्ञायी, दिट्ठुत्तरो ज्ञायी, तण्हुत्तरो ज्ञायी, पञ्चुत्तरो ज्ञायी । अयं वेमत्तता ।

“समाधी”ति एकत्तता । तत्थ कतमो समाधि? सरणो समाधि, अरणो समाधि, सवेरो समाधि, अवेरो समाधि, सब्बापज्जो [सब्बापज्जो (सी०)] समाधि, अब्बापज्जो समाधि, सप्पीतिको समाधि, निप्पीतिको समाधि, सामिसो समाधि, निरामिसो समाधि, ससङ्कारो समाधि, असङ्कारो समाधि, एकंसभावितो समाधि, उभयंसभावितो समाधि, उभयतो भावितभावनो समाधि, सवितक्कसविचारो समाधि, अवितक्कविचारमत्तो समाधि, अवितक्कअविचारो समाधि, हानभागियो समाधि, ठितिभागियो समाधि, विसेसभागियो समाधि, निब्बेधभागियो समाधि, लोकियो समाधि, लोकुत्तरो समाधि, मिच्छासमाधि, सम्मासमाधि । अयं वेमत्तता ।

“पटिपदा”ति एकत्तता । तत्थ कतमा पटिपदा? आगाळ्हपटिपदा [आगाळ्हा पटिपदा (सी०) अट्ठकथा ओलोकेतब्बा], निज्झामपटिपदा, मज्झिमपटिपदा, अक्खमा पटिपदा, खमा पटिपदा, समा पटिपदा, दमा पटिपदा, दुक्खा पटिपदा दन्धाभिज्जा, दुक्खा पटिपदा खिप्पाभिज्जा, सुखा पटिपदा दन्धाभिज्जा, सुखा पटिपदा खिप्पाभिज्जाति । अयं वेमत्तता ।

“कायो”ति एकत्तता । तत्थ कतमो कायो? नामकायो रूपकायो च । तत्थ कतमो रूपकायो? केसा लोमा नखा दन्ता

तचो मंसं न्हारु [नहारु (सी०)] अट्टि अट्टिमिज्जं वक्कं हदयं यकनं किलोमकं पिहकं पप्फासं अन्तं अन्तगुणं उदरियं करीसं पित्तं सेमं पुब्बो लोहितं सेदो मेदो अस्सु वसा खेळो सिङ्घाणिका लसिका मुत्तं मत्थलुङ्गन्ति — अयं रूपकायो । नामकायो नाम वेदना सज्जा चेतना चित्तं फस्सो मनसिकारोति — अयं नामकायोति । अयं वेमत्तता ।

एवं यो धम्मो यस्स धम्मस्स समानभावो, सो धम्मो तस्स धम्मस्स एकत्तताय एकी भवति । येन येन वा पन विलक्खणो, तेन तेन वेमत्तं गच्छति । एवं सुत्ते वा वेय्याकरणे वा गाथायं वा पुच्छितेन वीमंसयितब्बं, किं एकत्तताय पुच्छति, उदाहु वेमत्ततायाति । यदि एकत्तताय पुच्छितं, एकत्तताय विसज्जयितब्बं । यदि वेमत्तताय पुच्छितं, वेमत्तताय विसज्जयितब्बं । यदि सत्ताधिद्वानेन पुच्छितं, सत्ताधिद्वानेन विसज्जयितब्बं । यदि धम्माधिद्वानेन पुच्छितं, धम्माधिद्वानेन विसज्जयितब्बं । यथा यथा वा पन पुच्छितं, तथा तथा विसज्जयितब्बं । तेनाह आयस्मा महाकच्चायनो “एकत्तताय धम्मा”ति ।

नियुत्तो अधिद्वानो हारो ।

१५. परिक्खारहारविभङ्गो

४९. तत्थ कतमो परिक्खारो हारो? “ये धम्मा यं धम्मं जनयन्ती”ति ।

यो धम्मो यं धम्मं जनयति, तस्स सो परिक्खारो । किंलक्खणो परिक्खारो? जनकलक्खणो परिक्खारो । द्वे धम्मा जनयन्ति हेतु च पच्चयो च । तत्थ किंलक्खणो हेतु, किंलक्खणो पच्चयो? असाधारणलक्खणो हेतु, साधारणलक्खणो पच्चयो । यथा किं भवे? यथा अङ्कुरस्स निब्बत्तिया बीजं असाधारणं, पथवी आपो च साधारणा । अङ्कुरस्स हि पथवी आपो च पच्चयो सभावो हेतु । यथा वा पन घटे दुद्धं पक्खित्तं दधि भवति, न चत्थि एककालसमवधानं दुद्धस्स च दधिस्स च । एवमेवं नत्थि एककालसमवधानं हेतुस्स च पच्चयस्स च ।

अयञ्चि संसारो सहेतु सप्पच्चयो निब्बत्तो । वुत्तं हि अविज्जापच्चया सङ्खारा, सङ्खारपच्चया विज्जाणं, एवं सब्बो पटिच्चसमुप्पादो । इति अविज्जा अविज्जाय हेतु अयोनिसो मनसिकारो पच्चयो । पुरिमिका अविज्जा पच्छिमिकाय अविज्जाय हेतु । तत्थ पुरिमिका अविज्जा अविज्जानुसयो पच्छिमिका अविज्जा अविज्जापरियुद्धानं, पुरिमिको अविज्जानुसयो पच्छिमिकस्स अविज्जापरियुद्धानस्स हेतुभूतो परिबूहनाय, बीजङ्कुरो विय समनन्तरहेतुताय । यं पन यत्थ फलं निब्बत्ति, इदमस्स परम्परहेतुताय हेतुभूतं । दुविधो हि हेतु समनन्तरहेतु परम्परहेतु च, एवं अविज्जायपि दुविधो हेतु समनन्तरहेतु परम्परहेतु च ।

यथा वा पन थालकञ्च वट्ठि च तेलञ्च पदीपस्स पच्चयभूतं न सभावहेतु, न हि सक्का थालकञ्च वट्ठिञ्च तेलञ्च अनग्गिकं दीपेतुं पदीपस्स पच्चयभूतं । पदीपो विय सभावो हेतु होति । इति सभावो हेतु, परभावो पच्चयो । अज्झत्तिको हेतु, बाहिरो पच्चयो । जनको हेतु, परिग्गाहको पच्चयो । असाधारणो हेतु, साधारणो पच्चयो ।

अवुपच्छेदत्थो सन्तति अत्थो, निब्बत्ति अत्थो फलत्थो, पटिसन्धि अत्थो पुनब्भवत्थो, पलिबोधत्थो परियुद्धानत्थो, असमुग्घातत्थो अनुसयत्थो, असम्पटिवेधत्थो अविज्जत्थो, अपरिज्जातत्थो विज्जाणस्स बीजत्थो । यत्थ अवुपच्छेदो तत्थ सन्तति, यत्थ सन्तति तत्थ निब्बत्ति, यत्थ निब्बत्ति तत्थ फलं, यत्थ फलं तत्थ पटिसन्धि, यत्थ पटिसन्धि तत्थ पुनब्भवो, यत्थ पुनब्भवो तत्थ पलिबोधो, यत्थ पलिबोधो तत्थ परियुद्धानं, यत्थ परियुद्धानं तत्थ असमुग्घातो । यत्थ असमुग्घातो तत्थ

अनुसयो, यत्थ अनुसयो तत्थ असम्पटिवेधो, यत्थ असम्पटिवेधो तत्थ अविज्जा, यत्थ अविज्जा तत्थ सासवं विज्जाणं अपरिज्जातं, यत्थ सासवं विज्जाणं अपरिज्जातं तत्थ बीजत्थो ।

सीलक्खन्धो समाधिकक्खन्धस्स पच्चयो, समाधिकक्खन्धो पज्जाक्खन्धस्स पच्चयो, पज्जाक्खन्धो विमुत्तिकक्खन्धस्स पच्चयो, विमुत्तिकक्खन्धो विमुत्तिजाणदस्सनक्खन्धस्स पच्चयो । तित्थज्जुता पीतज्जुताय पच्चयो, पीतज्जुता पत्तज्जुताय पच्चयो, पत्तज्जुता अत्तज्जुताय पच्चयो ।

यथा वा पन चक्खुञ्च पटिच्च रूपे च उप्पज्जति चक्खुविज्जाणं । तत्थ चक्खु आधिपतेय्यपच्चयताय पच्चयो, रूपा आरम्भणपच्चयताय पच्चयो । आलोको सन्निस्सयताय पच्चयो, मनसिकारो सभावो हेतु । सङ्खारा विज्जाणस्स पच्चयो, सभावो हेतु । विज्जाणं नामरूपस्स पच्चयो, सभावो हेतु । नामरूपं सळायतनस्स पच्चयो, सभावो हेतु । सळायतनं फस्सस्स पच्चयो, सभावो हेतु । फस्सो वेदनाय पच्चयो, सभावो हेतु । वेदना तण्हाय पच्चयो, सभावो हेतु । तण्हा उपादानस्स पच्चयो, सभावो हेतु । उपादानं भवस्स पच्चयो, सभावो हेतु । भवो जातिया पच्चयो, सभावो हेतु । जाति जरामरणस्स पच्चयो, सभावो हेतु । जरामरणं सोकस्स पच्चयो, सभावो हेतु । सोको परिदेवस्स पच्चयो, सभावो हेतु । परिदेवो दुक्खस्स पच्चयो, सभावो हेतु । दुक्खं दोमनस्सस्स पच्चयो, सभावो हेतु । दोमनस्सं उपायासस्स पच्चयो, सभावो हेतु । एवं यो कोचि उपनिस्सयो सब्बो सो परिक्रारो । तेनाह आयस्मा महाकच्चायनो “ये धम्मा यं धम्मं जनयन्ती”ति ।

नियुत्तो परिक्रारो हारो ।

१६. समारोपनहारविभङ्गो

५०. तत्थ कतमो समारोपनो हारो? “ये धम्मा यंमूला, ये चेकत्था पकासिता मुनिना”ति ।

एकस्मिं पदद्वाने यत्तकानि पदद्वानानि ओतरन्ति, सब्बानि तानि समारोपयितव्वानि । यथा आवट्टे हारे बहुकानि पदद्वानानि ओतरन्तीति । तत्थ समारोपना चतुब्बिधा पदद्वानं, वेवचनं, भावना, पहानमिति ।

तत्थ कतमा पदद्वानेन समारोपना?

“सब्बपापस्स अकरणं, कुसलस्स उपसम्पदा ।

सचित्तपरियोदपनं, एतं बुद्धान सासन”न्ति ॥

तस्स किं पदद्वानं? तीणि सुचरितानि — कायसुचरितं वचीसुचरितं मनोसुचरितं — इदं पदद्वानं; तत्थ यं कायिकञ्च वाचसिकञ्च सुचरितं, अयं सीलक्खन्धो । मनोसुचरिते या अनभिज्झा अब्यापादो च, अयं समाधिकक्खन्धो । या सम्मादिट्ठि, अयं पज्जाक्खन्धो । इदं पदद्वानं, तत्थ सीलक्खन्धो च समाधिकक्खन्धो च समथो, पज्जाक्खन्धो विपस्सना । इदं पदद्वानं, तत्थ समथस्स फलं रागविरागा चेतोविमुत्ति, विपस्सना फलं अविज्जाविरागा पज्जाविमुत्ति । इदं पदद्वानं ।

वनं वनथस्स पदद्वानं । किञ्च वनं? को च वनथो? वनं नाम पञ्च कामगुणा, तण्हा वनथो । इदं पदद्वानं । वनं नाम निमित्तगाहो “इत्थी”ति वा “पुरिसो”ति वा । वनथो नाम तेसं तेसं अङ्गपच्चङ्गानं अनुब्यञ्जनगाहो “अहो चक्खु, अहो सोतं, अहो घानं, अहो जिह्वा, अहो कायो, इति । इदं पदद्वानं । वनं नाम छ अज्झत्तिकबाहिरानि आयतनानि

अपरिज्जातानि । यं तदुभयं पटिच्च उप्पज्जति संयोजनं, अयं वनथो । इदं पदद्वानं । वनं नाम अनुसयो । वनथो नाम परियुद्वानं । इदं पदद्वानं । तेनाह भगवा “छेत्वा वनञ्च वनथञ्चा”ति । अयं पदद्वानेन समारोपना ।

५१. तत्थ कतमा वेवचनेन समारोपना? रागविरागा चेतोविमुत्ति सेक्खफलं; अविज्जाविरागा पज्जाविमुत्ति असेक्खफलं । इदं वेवचनं । रागविरागा चेतोविमुत्ति अनागामिफलं; अविज्जाविरागा पज्जाविमुत्ति अगगफलं अरहत्तं । इदं वेवचनं । रागविरागा चेतोविमुत्ति कामधातुसमतिक्कमनं; अविज्जाविरागा पज्जाविमुत्ति तेधातुसमतिक्कमनं । इदं वेवचनं । पज्जिन्द्रियं, पज्जाबलं, अधिपज्जासिक्खा, पज्जाक्खन्धो, धम्मविचयसम्बोज्झङ्गो, उपेक्खासम्बोज्झङ्गो, जाणं, सम्मादिट्ठि, तीरणा, सन्तीरणा, हिरी, विपस्सना, धम्मे जाणं, सब्बं, इदं वेवचनं । अयं वेवचनेन समारोपना ।

तत्थ कतमा भावनाय समारोपना? यथाह भगवा “तस्मातिह त्वं भिक्खु काये कायानुपस्सी विहराहि, आतापी सम्पज्जानो सतिमा विनेय्य लोके अभिज्झादोमनस्सं” । आतापीति वीरियिन्द्रियं । सम्पज्जानोति पज्जिन्द्रियं । सतिमाति सतिन्द्रियं । विनेय्य लोके अभिज्झादोमनस्सन्ति समाधिन्द्रियं । एवं काये कायानुपस्सिनो विहरतो चत्तारो सतिपट्ठाना भावनापारिपूरिं गच्छन्ति । केन कारणेन? एकलक्खणत्ता चतुन्नं इन्द्रियानं । चतूसु सतिपट्ठानेसु भावियमानेसु चत्तारो सम्मप्पधाना भावनापारिपूरिं गच्छन्ति । चतूसु सम्मप्पधानेसु भावियमानेसु चत्तारो इद्धिपादा भावनापारिपूरिं गच्छन्ति । चतूसु इद्धिपादेसु भावियमानेसु पज्जिन्द्रियानि भावनापारिपूरिं गच्छन्ति । एवं सब्बे । केन कारणेन? सब्बे हि बोधङ्गमा धम्मा बोधिपक्खिया निय्यानिकलक्खणेन एकलक्खणा, ते एकलक्खणत्ता भावनापारिपूरिं गच्छन्ति । अयं भावनाय समारोपना ।

तत्थ कतमा पहानेन समारोपना? काये कायानुपस्सी विहरन्तो “असुभे सुभ”न्ति विपल्लासं पजहति, कबळीकारो चस्स आहारो परिज्जं गच्छति, कामुपादानेन च अनुपादानो भवति, कामयोगेन च विसंयुत्तो भवति, अभिज्झाकायगन्थेन च विप्पयुज्जति, कामासवेन च अनासवो भवति, कामोघञ्च उत्तिण्णो भवति, रागसल्लेन च विसल्लो भवति, रूपूपिका [रूपूपिका (क०) एवमुपरिपि] चस्स विज्जाणट्ठिति परिज्जं गच्छति, रूपधातुयं चस्स रागो पहीनो भवति, न च छन्दागतिं गच्छति ।

वेदनासु वेदनानुपस्सी विहरन्तो “दुक्खे सुख”न्ति विपल्लासं पजहति, फस्सो चस्स आहारो परिज्जं गच्छति, भवूपादानेन च अनुपादानो भवति, भवयोगेन च विसंयुत्तो भवति, ब्यापादकायगन्थेन च विप्पयुज्जति, भवासवेन च अनासवो भवति, भवोघञ्च उत्तिण्णो भवति, दोससल्लेन च विसल्लो भवति, वेदनूपिका चस्स विज्जाणट्ठिति परिज्जं गच्छति, वेदनाधातुयं चस्स रागो पहीनो भवति, न च दोसागतिं गच्छति ।

चित्ते चित्तानुपस्सी विहरन्तो “अनिच्चे निच्च”न्ति विपल्लासं पजहति, विज्जाणं चस्स आहारो परिज्जं गच्छति, दिट्ठुपादानेन च अनुपादानो भवति, दिट्ठियोगेन च विसंयुत्तो भवति, सीलब्बतपरामासकायगन्थेन च विप्पयुज्जति, दिट्ठासवेन च अनासवो भवति, दिट्ठोघञ्च उत्तिण्णो भवति, मानसल्लेन च विसल्लो भवति, सज्जूपिका चस्स विज्जाणट्ठिति परिज्जं गच्छति, सज्जाधातुयं चस्स रागो पहीनो भवति, न च भयागतिं गच्छति ।

धम्मेसु धम्मानुपस्सी विहरन्तो “अनत्तनि [अनत्तनिये (सी०) पस्स अ० नि० ४.४९] अत्ता”ति विपल्लासं पजहति, मनोसञ्चेतना चस्स आहारो परिज्जं गच्छति, अत्तवादुपादानेन च अनुपादानो भवति, अविज्जायोगेन च विसंयुत्तो भवति, इदंसच्चाभिनिवेसकायगन्थेन च विप्पयुज्जति, अविज्जासवेन च अनासवो भवति, अविज्जोघञ्च उत्तिण्णो भवति, मोहसल्लेन च विसल्लो भवति, सङ्खारूपिका चस्स विज्जाणट्ठिति परिज्जं गच्छति, सङ्खारधातुयं चस्स रागो पहीनो भवति,

न च मोहागतिं गच्छति । अयं पहानेन समारोपना ।

तेनाह आयस्मा महाकच्चायनो —

“ये धम्मा यं मूला, ये चेकत्था पकासिता मुनिना ।
ते समारोपयितब्बा, एस समारोपनो हारो”ति ॥

नियुत्तो समारोपनो हारो ।

निट्ठितो च हारविभङ्गो ।

१. देसनाहारसम्पातो

५२. “सोळस हारा पठमं, दिसलोचनतो दिसा विलोकेत्वा ।
सङ्खिपिय अङ्कुसेन हि, नयेहि तीहि निद्विसे सुत्त”न्ति ॥

वुत्ता, तस्सा निद्वेसो कुहिं दट्ठब्बो? हारसम्पाते । तत्थ कतमो देसनाहारसम्पातो?

“अरक्खितेन चित्तेन [कायेन (उदा० ३२)], मिच्छादिट्ठितेन च ।
थिनमिद्धाभिभूतेन, वसं मारस्स गच्छती”ति ॥

अरक्खितेन चित्तेनाति किं देसयति, पमादं तं मच्चुनो पदं । **मिच्छादिट्ठितेन चाति** मिच्छादिट्ठितं नाम वुच्चति यदा “अनिच्चे निच्च”न्ति पस्सति, सो विपल्लासो । सो पन विपल्लासो किंलक्खणो? विपरीतग्गाहलक्खणो विपल्लासो । सो किं विपल्लासयति? तयो धम्मे सज्जं चित्तं दिट्ठिमिति । सो कुहिं विपल्लासयति? चतूसु अत्तभाववत्थूसु, रूपं अत्ततो समनुपस्सति, रूपवन्तं वा अत्तानं, अत्तनि वा रूपं, रूपस्मिं वा अत्तानं । एवं वेदनं...पे०... सज्जं...पे०... सङ्खारे...पे०... विज्जाणं अत्ततो समनुपस्सति, विज्जाणवन्तं वा अत्तानं, अत्तनि वा विज्जाणं, विज्जाणस्मिं वा अत्तानं ।

तत्थ रूपं पठमं विपल्लासवत्थु “असुभे सुभ”न्ति । वेदना दुतियं विपल्लासवत्थु “दुक्खे सुख”न्ति । सज्जा सङ्खारा च ततियं विपल्लासवत्थु “अनत्तनि अत्ता”ति । विज्जाणं चतुत्थं विपल्लासवत्थु “अनिच्चे निच्च”न्ति । द्वे धम्मा चित्तस्स संकिलेसा — तण्हा च अविज्जा च । तण्हानिवुत्तं चित्तं द्वीहि विपल्लासेहि विपल्लासीयति “असुभे सुभ”न्ति “दुक्खे सुख”न्ति । दिट्ठिनिवुत्तं चित्तं द्वीहि विपल्लासेहि विपल्लासीयति “अनिच्चे निच्च”न्ति “अनत्तनि अत्ता”ति ।

तत्थ यो दिट्ठिविपल्लासो, सो अतीतं रूपं अत्ततो समनुपस्सति, अतीतं वेदनं...पे०... अतीतं सज्जं, अतीते सङ्खारे... पे०... अतीतं विज्जाणं अत्ततो समनुपस्सति । तत्थ यो तण्हाविपल्लासो, सो अनागतं रूपं अभिनन्दति, अनागतं वेदनं... पे०... अनागतं सज्जं, अनागते सङ्खारे, अनागतं विज्जाणं अभिनन्दति । द्वे धम्मा चित्तस्स उपक्किलेसा — तण्हा च अविज्जा च । ताहि विसुज्झन्तं चित्तं विसुज्झति । तेसं अविज्जानीवरणानं तण्हासंयोजनानं पुब्बा कोटि न पज्जायति सन्धावन्तानं संसरन्तानं सकिं निरयं सकिं तिरच्छानयोनिं सकिं पेत्तिविसयं सकिं असुरकायं सकिं देवे सकिं मनुस्से ।

थिनमिद्धाभिभूतेनाति । थिनं [थीनं (सी०)] नाम या चित्तस्स अकल्लता अकम्मनियता; मिद्धं नाम यं कायस्स लीनत्तं । वसं मारस्स गच्छतीति किलेसमारस्स च सत्तमारस्स च वसं गच्छति, सो हि निवुतो संसाराभिमुखो होति । इमानि भगवता द्वे सच्चानि देसितानि दुक्खं समुदयो च । तेसं भगवा परिज्जाय च पहानाय च धम्मं देसेति दुक्खस्स परिज्जाय समुदयस्स पहानाय । येन च परिजानाति येन च पजहति, अयं मग्गो । यं तण्हाय अविज्जाय च पहानं, अयं निरोधो । इमानि चत्तारि सच्चानि । तेनाह भगवा “अरक्खितेन चित्तेना”ति । तेनाहायस्मा महाकच्चायनो “अस्सादादीनवता”ति ।

नियुत्तो देसना हारसम्पातो ।

२. विचयहारसम्पातो

५३. तत्थ कतमो विचयो हारसम्पातो? तत्थ तण्हा दुविधा कुसलापि अकुसलापि । अकुसला संसारगामिनी, कुसला अपचयगामिनी पहानतण्हा । मानोपि दुविधो कुसलोपि अकुसलोपि । यं मानं निस्साय मानं पजहति, अयं मानो कुसलो । यो पन मानो दुक्खं निब्बत्तयति, अयं मानो अकुसलो । तत्थ यं नेक्खम्मसितं दोमनस्सं कुदास्सुनामाहं तं आयतनं सच्छिकत्वा उपसम्पज्ज विहरिस्सं यं अरिया सन्तं आयतनं सच्छिकत्वा उपसम्पज्ज विहरन्तीति तस्स उपपज्जति पिहा, पिहापच्चया दोमनस्सं, अयं तण्हा कुसला रागविरागा चेतोविमुत्ति, तदारम्मणा कुसला अविज्जाविरागा पज्जाविमुत्ति ।

तस्सा को पविचयो? अट्ठ मग्गङ्गानि सम्मादिट्ठि सम्मासङ्कप्पो सम्मावाचा सम्माकम्मन्तो सम्माआजीवो सम्मावायामो सम्मासति सम्मासमाधि । सो कत्थ दट्ठब्बो? चतुत्थे ज्ञाने पारमिताय । चतुत्थे हि ज्ञाने अट्ठङ्गसमन्नागतं चित्तं भावयति परिसुद्धं परियोदातं अनङ्गणं विगतूपक्किलेसं मुदु कम्मनियं ठितं आनेज्जप्पत्तं । सो तत्थ अट्ठविधं अधिगच्छति छ अभिज्जा द्वे च विसेसे, तं चित्तं यतो परिसुद्धं, ततो परियोदातं, यतो परियोदातं, ततो अनङ्गणं, यतो अनङ्गणं, ततो विगतूपक्किलेसं, यतो विगतूपक्किलेसं, ततो मुदु, यतो मुदु, ततो कम्मनियं, यतो कम्मनियं, ततो ठितं, यतो ठितं, ततो आनेज्जप्पत्तं । तत्थ अङ्गणा च उपक्किलेसा च तदुभयं तण्हापक्खो । या च इज्जना या च चित्तस्स अट्ठिति, अयं दिट्ठिपक्खो ।

चत्तारि इन्द्रियाणि दुक्खिन्द्रियं दोमनस्सिन्द्रियं सुखिन्द्रियं सोमनस्सिन्द्रियञ्च चतुत्थज्ज्ञाने निरुज्झन्ति, तस्स उपेक्खिन्द्रियं अवसिट्ठं भवति । सो उपरिमं समापत्तिं सन्ततो मनसिकरोति, तस्स उपरिमं समापत्तिं सन्ततो मनसिकरोति चतुत्थज्ज्ञाने ओळारिका सज्जा सण्ठहति उक्कण्ठा च पटिघसज्जा, सो सब्बसो रूपसज्जानं समतिक्कमा पटिघसज्जानं अत्थङ्गमा नानत्तसज्जानं अमनसिकारा “अनन्तं आकास”न्ति आकासानज्जायतनसमापत्तिं सच्छिकत्वा उपसम्पज्ज विहरति । अभिज्जाभिनीहारो रूपसज्जा वोकारो नानत्तसज्जा समतिक्कमति पटिघसज्जा चस्स अब्भत्थं गच्छति, एवं समाधि तस्स समाहितस्स ओभासो अन्तरधायति दस्सनञ्च रूपानं, सो समाधि छळङ्गसमन्नागतो पच्चवेक्खितब्बो । अनभिज्ज्ञासहगतं मे मानसं सब्बलोके, अब्यापन्नं मे चित्तं सब्बसत्तेसु, आरद्धं मे वीरियं पग्गहितं, पस्सद्धो मे कायो असारद्धो, समाहितं मे चित्तं अविक्खित्तं, उपट्ठिता मे सति असम्मुट्ठा [अप्पम्मुट्ठा (सी०)], तत्थ यज्ज अनभिज्ज्ञासहगतं मानसं सब्बलोके यज्ज अब्यापन्नं चित्तं सब्बसत्तेसु यज्ज आरद्धं वीरियं पग्गहितं यज्ज समाहितं चित्तं अविक्खित्तं, अयं समथो । यो पस्सद्धो कायो असारद्धो, अयं समाधिपरिक्खारो । या उपट्ठिता सति असम्मुट्ठा अयं विपस्सना ।

५४. सो समाधि पच्चविधेन वेदितब्बो । अयं समाधि “पच्चुप्पन्नसुखो”ति इतिस्स पच्चत्तमेव जाणदस्सनं पच्चुपट्ठितं भवति, अयं समाधि “आयतिं सुखविपाको”ति इतिस्स पच्चत्तमेव जाणदस्सनं पच्चुपट्ठितं भवति, अयं समाधि

“अरियो निरामिसो”ति इतिस्स पच्चत्तमेव जाणदस्सनं पच्चुपट्ठितं भवति, अयं समाधि “अकापुरिससेवितो”ति इतिस्स पच्चत्तमेव जाणदस्सनं पच्चुपट्ठितं भवति, अयं समाधि “सन्तो चेव पणीतो च पटिप्पस्सद्धिलद्धो च एकोदिभावाधिगतो च न ससङ्खारनिग्गहवारितगतो [ससङ्खारनिग्गहवारितवतो (सी०), ससङ्खारनिग्गहवारिवावटो (क०)] चा”ति इतिस्स पच्चत्तमेव जाणदस्सनं पच्चुपट्ठितं भवति । तं खो पनिमं समाधिं “सतो समापज्जामि सतो वुट्ठहामी”ति इतिस्स पच्चत्तमेव जाणदस्सनं पच्चुपट्ठितं भवति । तत्थ यो च समाधि पच्चुप्पन्नसुखो यो च समाधि आर्यातिं सुखविपाको अयं समथो । यो च समाधि अरियो निरामिसो, यो च समाधि अकापुरिससेवितो, यो च समाधि सन्तो चेव पणीतो पटिप्पस्सद्धिलद्धो च एकोदिभावाधिगतो च न ससङ्खारनिग्गहवारितगतो च यज्चाहं तं खो पनिमं समाधिं सतो समापज्जामि सतो वुट्ठहामीति, अयं विपस्सना ।

सो समाधि पच्चविधेन वेदितब्बो पीतिफरणता सुखफरणता चेतोफरणता आलोकफरणता पच्चवेक्खणानिमित्तं । तत्थ यो च पीतिफरणो यो च सुखफरणो यो च चेतोफरणो, अयं समथो । यो च आलोकफरणो यच्च पच्चवेक्खणानिमित्तं । अयं विपस्सना ।

५५. दस कसिणायतनानि पथवीकसिणं आपोकसिणं तेजोकसिणं वायोकसिणं नीलकसिणं पीतकसिणं लोहितकसिणं ओदातकसिणं आकासकसिणं विज्जाणकसिणं । तत्थ यच्च पथवीकसिणं यच्च आपोकसिणं एवं सब्बं, यच्च ओदातकसिणं । इमानि अट्ठ कसिणानि समथो । यच्च आकासकसिणं यच्च विज्जाणकसिणं, अयं विपस्सना । एवं सब्बो अरियो मग्गो येन येन आकारेन वुत्तो, तेन तेन समथविपस्सनेन योजयितब्बो । ते तीहि धम्महि सङ्गहिता अनिच्चताय दुक्खताय अनत्तताय । सो समथविपस्सनं भावयमानो तीणि विमोक्खमुखानि भावयति । तीणि विमोक्खमुखानि भावयन्तो तयो खन्धे भावयति । तयो खन्धे भावयन्तो अरियं अट्ठङ्गिकं मग्गं भावयति ।

रागचरितो पुग्गलो अनिमित्तेन विमोक्खमुखेन निर्याति [नीयाति (सी०)] अधिचित्तसिक्खाय सिक्खन्तो लोभं अकुसलमूलं पजहन्तो सुखवेदनीयं फस्सं अनुपगच्छन्तो सुखं वेदनं परिजानन्तो रागमलं पवाहेन्तो रागरजं निब्बुनन्तो रागविसं वमेन्तो रागग्गिं निब्बापेन्तो रागसल्लं उप्पाटेन्तो रागजटं विजटेन्तो । दोसचरितो पुग्गलो अप्पणिहितेन विमोक्खमुखेन निर्याति अधिसीलसिक्खाय सिक्खन्तो दोसं अकुसलमूलं पजहन्तो दुक्खवेदनीयं फस्सं अनुपगच्छन्तो दुक्खवेदनं परिजानन्तो दोसमलं पवाहेन्तो दोसरजं निब्बुनन्तो दोसविसं वमेन्तो दोसग्गिं निब्बापेन्तो दोससल्लं उप्पाटेन्तो दोसजटं विजटेन्तो । मोहचरितो पुग्गलो सुज्जतविमोक्खमुखेन निर्याति अधिपज्जासिक्खाय सिक्खन्तो मोहं अकुसलमूलं पजहन्तो अदुक्खमसुखवेदनीयं फस्सं अनुपगच्छन्तो अदुक्खमसुखं वेदनं परिजानन्तो मोहमलं पवाहेन्तो मोहरजं निब्बुनन्तो मोहविसं वमेन्तो मोहग्गिं निब्बापेन्तो मोहसल्लं उप्पाटेन्तो मोहजटं विजटेन्तो ।

तत्थ सुज्जतविमोक्खमुखं पज्जाक्खन्धो, अनिमित्तविमोक्खमुखं समाधिक्खन्धो, अप्पणिहितविमोक्खमुखं सीलक्खन्धो । सो तीणि विमोक्खमुखानि भावयन्तो तयो खन्धे भावयति, तयो खन्धे भावयन्तो अरियं अट्ठङ्गिकं मग्गं भावयति । तत्थ या च सम्मावाचा यो च सम्माकम्मन्तो यो च सम्माआजीवो, अयं सीलक्खन्धो, यो च सम्मावायामो या च सम्मासति यो च सम्मासमाधि, अयं समाधिक्खन्धो, या च सम्मादिट्ठि यो च सम्मासङ्कप्पो, अयं पज्जाक्खन्धो ।

तत्थ सीलक्खन्धो च समाधिक्खन्धो च समथो, पज्जाक्खन्धो विपस्सना । यो समथविपस्सनं भावेति, तस्स द्वे भवङ्गानि भावनं गच्छन्ति कायो चित्तञ्च, भवनिरोधगामिनी पटिपदा द्वे पदानि सीलं समाधि च । सो होति भिक्खु भावितकायो भावितसीलो भावितचित्तो भावितपज्जो । काये भावियमाने द्वे धम्मा भावनं गच्छन्ति सम्माकम्मन्तो

सम्मावायामो च, सीले भावियमाने द्वे धम्मा भावनं गच्छन्ति सम्मावाचा सम्माआजीवो च, चित्ते भावियमाने द्वे धम्मा भावनं गच्छन्ति सम्मासति सम्मासमाधि च, पज्जाय भावियमानाय द्वे धम्मा भावनं गच्छन्ति सम्मादिट्ठि सम्मासङ्कप्पो च ।

तत्थ यो च सम्माकम्मन्तो यो च सम्मावायामो सिया कायिको सिया चेतसिको, तत्थ यो कायसङ्गहो, सो काये भाविते भावनं गच्छति, यो चित्तसङ्गहो, सो चित्ते भाविते भावनं गच्छति । सो समथविपस्सनं भावयन्तो पञ्चविधं अधिगमं गच्छति [अधिगच्छति (सी०)] खिप्पाधिगमो च होति, विमुत्ताधिगमो च होति, महाधिगमो च होति, विपुलाधिगमो च होति, अनवसेसाधिगमो च होति । तत्थ समथेन खिप्पाधिगमो च महाधिगमो च विपुलाधिगमो च होति, विपस्सनाय विमुत्ताधिगमो च अनवसेसाधिगमो च होति ।

५६. तत्थ यो देसयति, सो दसबलसमन्नागतो सत्था ओवादेन सावके न विसंवादयति । सो तिविधं इदं करोथ इमिना उपायेन करोथ इदं वो कुरुमानानं हिताय सुखाय भविस्सति, सो तथा ओवदितो तथानुसिद्धो तथाकरोन्तो तथापटिपज्जन्तो तं भूमिं न पापुणिस्सतीति नेतं ठानं विज्जति । सो तथा ओवदितो तथानुसिद्धो सीलक्खन्धं अपरिपूरयन्तो तं भूमिं अनुपापुणिस्सतीति नेतं ठानं विज्जति । सो तथा ओवदितो तथानुसिद्धो सीलक्खन्धं परिपूरयन्तो तं भूमिं अनुपापुणिस्सतीति ठानमेतं विज्जति ।

सम्मासम्बुद्धस्स ते सतो इमे धम्मा अनभिसम्बुद्धाति नेतं ठानं विज्जति । सब्बासवपरिक्खीणस्स ते सतो इमे आसवा अपरिक्खीणाति नेतं ठानं विज्जति । यस्स ते अत्थाय धम्मो देसितो, सो न निर्याति तक्करस्स सम्मा दुक्खक्खयायाति नेतं ठानं विज्जति । सावको खो पन ते धम्मानुधम्मपटिपन्नो सामीचिप्पटिपन्नो अनुधम्मचारी सो पुब्बेन अपरं उळारं विसेसाधिगमं न सच्छि करिस्सतीति नेतं ठानं विज्जति ।

ये खो पन धम्मा अन्तरायिका, ते पटिसेवतो नालं अन्तरायायाति नेतं ठानं विज्जति । ये खो पन धम्मा अनिर्यायिका, ते निर्यन्ति तक्करस्स सम्मा दुक्खक्खयायाति नेतं ठानं विज्जति । ये खो पन धम्मा निर्यायिका, ते निर्यन्ति तक्करस्स सम्मा दुक्खक्खयायाति ठानमेतं विज्जति । सावको खो पन ते सउपादिसो अनुपादिसं निब्बानधातुं अनुपापुणिस्सतीति नेतं ठानं विज्जति ।

दिट्ठिसम्पन्नो मातरं जीविता वोरोपेय्य हत्थेहि वा पादेहि वा सुहतं करेय्याति नेतं ठानं विज्जति, पुथुज्जनो मातरं जीविता वोरोपेय्य हत्थेहि वा पादेहि वा सुहतं करेय्याति ठानमेतं विज्जति । एवं पितरं, अरहन्तं, भिक्खुं । दिट्ठिसम्पन्नो पुग्गलो सङ्गं भिन्देय्य सङ्गे वा सङ्गराजिं जनेय्याति नेतं ठानं विज्जति, पुथुज्जनो सङ्गं भिन्देय्य सङ्गे वा सङ्गराजिं जनेय्याति ठानमेतं विज्जति, दिट्ठिसम्पन्नो तथागतस्स दुट्ठचित्तो लोहितं उप्पादेय्य, परिनिब्बुतस्स वा तथागतस्स दुट्ठचित्तो थूपं भिन्देय्याति नेतं ठानं विज्जति । पुथुज्जनो तथागतस्स दुट्ठचित्तो लोहितं उप्पादेय्य, परिनिब्बुतस्स वा तथागतस्स दुट्ठचित्तो थूपं भिन्देय्याति ठानमेतं विज्जति । दिट्ठिसम्पन्नो अज्जं सत्थारं अपदिसेय्य अपि जीवितहेतूति नेतं ठानं विज्जति, पुथुज्जनो अज्जं सत्थारं अपदिसेय्याति ठानमेतं विज्जति । दिट्ठिसम्पन्नो इतो बहिद्धा अज्जं दक्खिण्यं परियेसेय्याति नेतं ठानं विज्जति, पुथुज्जनो इतो बहिद्धा अज्जं दक्खिण्यं परियेसेय्याति ठानमेतं विज्जति, दिट्ठिसम्पन्नो कुतूहलमङ्गलेन सुद्धिं पच्चेय्याति नेतं ठानं विज्जति । पुथुज्जनो कुतूहलमङ्गलेन सुद्धिं पच्चेय्याति ठानमेतं विज्जति ।

५७. इत्थी राजा चक्कवत्ती सियाति नेतं ठानं विज्जति, पुरिसो राजा चक्कवत्ती सियाति ठानमेतं विज्जति; इत्थी सक्को देवानमिन्दो सियाति नेतं ठानं विज्जति, पुरिसो सक्को देवानमिन्दो सियाति ठानमेतं विज्जति; इत्थी मारो पापिमा

सियाति नेतं ठानं विज्जति, पुरिसो मारो पापिमा सियाति ठानमेतं विज्जति; इत्थी महाब्रह्मा सियाति नेतं ठानं विज्जति, पुरिसो महाब्रह्मा सियाति ठानमेतं विज्जति; इत्थी तथागतो अरहं सम्मासम्बुद्धो सियाति नेतं ठानं विज्जति, पुरिसो तथागतो अरहं सम्मासम्बुद्धो सियाति ठानमेतं विज्जति ।

द्वे तथागता अरहन्तो सम्मासम्बुद्धा अपुब्बं अचरिमं एकस्सा लोकधातुया उप्पज्जेय्युं वा धम्मं वा देसेय्युन्ति नेतं ठानं विज्जति, एकोव तथागतो अरहं सम्मासम्बुद्धो एकस्सा लोकधातुया उप्पज्जिस्सति वा धम्मं वा देसेस्सतीति ठानमेतं विज्जति ।

तिण्णं दुच्चरितानं इद्धो कन्तो पियो मनापो विपाको भविस्सतीति नेतं ठानं विज्जति, तिण्णं दुच्चरितानं अनिद्धो अकन्तो अपियो अमनापो विपाको भविस्सतीति ठानमेतं विज्जति । तिण्णं सुचरितानं अनिद्धो अकन्तो अपियो अमनापो विपाको भविस्सतीति नेतं ठानं विज्जति, तिण्णं सुचरितानं इद्धो कन्तो पियो मनापो विपाको भविस्सतीति ठानमेतं विज्जति ।

अज्जतरो समणो वा ब्राह्मणो वा कुहको लपको नेमित्तको कुहनलपननेमित्तकत्तं पुब्बङ्गमं कत्वा पञ्च नीवरणे अप्पहाय चेतसो उपक्किलेसे पञ्जाय दुब्बलीकरणे चतूसु सतिपट्टानेसु अनुपट्ठितस्सति [अनुपट्ठितसति (सी०)] विहरन्तो सत्त बोज्झङ्गे अभावयित्वा अनुत्तरं सम्मासम्बोधिं अभिसम्बुज्झिस्सतीति नेतं ठानं विज्जति, अज्जतरो समणो वा ब्राह्मणो वा सब्बदोसापगतो पञ्च नीवरणे पहाय चेतसो उपक्किलेसे पञ्जाय दुब्बलीकरणे चतूसु सतिपट्टानेसु उपट्ठितस्सति विहरन्तो सत्त बोज्झङ्गे भावयित्वा अनुत्तरं सम्मासम्बोधिं अभिसम्बुज्झिस्सतीति ठानमेतं विज्जति । यं एत्थ जाणं हेतुसो ठानसो अनोधिसो इदं वुच्चति ठानाट्ठानजाणं पठमं तथागतबलं ।

इति ठानाट्ठानगता सब्बे खयधम्मा वयधम्मा विरागधम्मा निरोधधम्मा केचि सग्गूपगा केचि अपायूपगा केचि निब्बानूपगा, एवं भगवा आह —

५८. सब्बे सत्ता [पस्स सं० नि० १.१३३] मरिस्सन्ति, मरणन्तं हि जीवितं ।

यथाकम्मं गमिस्सन्ति, पुज्जपापफलूपगा ।

निरयं पापकम्मन्ता, पुज्जकम्मा च सुग्गतिं ।

अपरे च मग्गं भावेत्वा, परिनिब्बन्तिनासवाति [परिनिब्बन्ति अनासवाति (सी० क०)] ॥

सब्बे सत्ताति अरिया च अनरिया च सक्कायपरियापन्ना च सक्कायवीतिवत्ता च । मरिस्सन्तीति द्वीहि मरणेहि दन्धमरणेन च अदन्धमरणेन च, सक्कायपरियापन्नानं अदन्धमरणं सक्कायवीतिवत्तानं दन्धमरणं । मरणन्तं हि जीवितन्ति खया आयुस्स इन्द्रियानं उपरोधा जीवितपरियन्तो मरणपरियन्तो । यथाकम्मं गमिस्सन्तीति कम्मस्सकता । पुज्जपापफलूपगाति कम्मानं फलदस्साविता च अविप्पवासो च ।

निरयं पापकम्मन्ताति अपुज्जसङ्खारा । पुज्जकम्मा च सुग्गतिन्ति पुज्जसङ्खारा सुग्गतिं गमिस्सन्ति । अपरे च मग्गं भावेत्वा, परिनिब्बन्तिनासवाति सब्बसङ्खारानं समतिक्कमनं । तेनाह भगवा — “सब्बे... पे० ... नासवा”ति ।

“सब्बे सत्ता मरिस्सन्ति, मरणन्तं हि जीवितं । यथाकम्मं गमिस्सन्ति, पुज्जपापफलूपगा । निरयं पापकम्मन्ता”ति

आगाळ्हा च निज्झामा च पटिपदा । “अपरे च मग्गं भावेत्वा, परिनिब्बन्तिनासवा”ति मज्झिमा पटिपदा । “सब्बे सत्ता मरिस्सन्ति, मरणन्तं हि जीवितं, यथाकम्मं गमिस्सन्ति, पुञ्जपापफलूपगा, निरयं पापकम्मन्ता”ति अयं संकिलेसो । एवं संसारं निब्बत्तयति । “सब्बे सत्ता मरिस्सन्ति...पे०... निरयं पापकम्मन्ता”ति इमे तयो वट्ठा दुक्खवट्ठो कम्मवट्ठो किलेसवट्ठो । “अपरे च मग्गं भावेत्वा, परिनिब्बन्तिनासवा”ति तिण्णं वट्ठानं विवट्ठना । “सब्बे सत्ता मरिस्सन्ति...पे०... निरयं पापकम्मन्ता”ति आदीनवो, “पुञ्जकम्मा च सुग्गति”न्ति अस्सादो, “अपरे च मग्गं भावेत्वा, परिनिब्बन्तिनासवा”ति निस्सरणं । “सब्बे सत्ता मरिस्सन्ति...पे०... निरयं पापकम्मन्ता”ति हेतु च फलञ्च, पञ्चक्खन्धा फलं, तण्हा हेतु, “अपरे च मग्गं भावेत्वा, परिनिब्बन्तिनासवा”ति मग्गो च फलञ्च । “सब्बे सत्ता मरिस्सन्ति, मरणन्तं हि जीवितं । यथाकम्मं गमिस्सन्ति, पुञ्जपापफलूपगा, निरयं पापकम्मन्ता”ति अयं संकिलेसो, सो संकिलेसो तिविधो तण्हासंकिलेसो दिट्ठिसंकिलेसो दुच्चरितसंकिलेसोति ।

५९. तत्थ तण्हासंकिलेसो तीहि तण्हाहि निद्विसितब्बो — कामतण्हाय भवतण्हाय विभवतण्हाय । येन येन वा पन वत्थुना अज्झोसितो, तेन तेनेव निद्विसितब्बो, तस्सा वित्थारो छत्तिंसाय तण्हाय जालिनिया विचरितानि । तत्थ दिट्ठिसंकिलेसो उच्छेदसस्सतेन निद्विसितब्बो, येन येन वा पन वत्थुना दिट्ठिवसेन अभिनिविसति, “इदमेव सच्चं मोघमज्ज”न्ति तेन तेनेव निद्विसितब्बो, तस्सा वित्थारो द्वासट्ठि दिट्ठिगतानि । तत्थ दुच्चरितसंकिलेसो चेतना चेतसिककम्मेन निद्विसितब्बो, तीहि दुच्चरितेहि कायदुच्चरितेन वचीदुच्चरितेन मनोदुच्चरितेन, तस्सा वित्थारो दस अकुसलकम्मपथा । अपरे च मग्गं भावेत्वा, परिनिब्बन्तिनासवाति इदं वोदानं ।

तयिदं वोदानं तिविधं; तण्हासंकिलेसो समथेन विसुज्झति, सो समथो समाधिक्खन्धो, दिट्ठिसंकिलेसो विपस्सनाय विसुज्झति, सा विपस्सना पञ्चाक्खन्धो, दुच्चरितसंकिलेसो सुचरितेन विसुज्झति, तं सुचरितं सीलक्खन्धो ।

“सब्बे सत्ता मरिस्सन्ति, मरणन्तं हि जीवितं, यथाकम्मं गमिस्सन्ति, पुञ्जपापफलूपगा, निरयं पापकम्मन्ता”ति अपुञ्जप्पटिपदा, “पुञ्जकम्मा च सुग्गति”न्ति पुञ्जप्पटिपदा, “अपरे च मग्गं भावेत्वा, परिनिब्बन्तिनासवा”ति पुञ्जपापसमतिककमप्पटिपदा, तत्थ या च पुञ्जप्पटिपदा या च अपुञ्जप्पटिपदा, अयं एका पटिपदा सब्बत्थगामिनी एका अपायेसु, एका देवेसु, या च पुञ्जपापसमतिककमा पटिपदा अयं तत्थ तत्थ गामिनी पटिपदा ।

तयो रासी — मिच्छत्तनियतो रासि, सम्मत्तनियतो रासि, अनियतो रासि, तत्थ यो च मिच्छत्तनियतो रासि यो च सम्मत्तनियतो रासि एका पटिपदा तत्थ तत्थ गामिनी, तत्थ यो अनियतो रासि, अयं सब्बत्थगामिनी पटिपदा । केन कारणेन? पच्चयं लभन्तो निरये उपपज्जेय्य, पच्चयं लभन्तो तिरच्छानयोनीसु उपपज्जेय्य, पच्चयं लभन्तो पेत्तिविसयेसु उपपज्जेय्य, पच्चयं लभन्तो असुरेसु उपपज्जेय्य, पच्चयं लभन्तो देवेसु उपपज्जेय्य, पच्चयं लभन्तो मनुस्सेसु उपपज्जेय्य, पच्चयं लभन्तो परिनिब्बायेय्य, तस्मायं सब्बत्थगामिनी पटिपदा, यं एत्थ जाणं हेतुसो ठानसो अनोधिसो, इदं वुच्चति सब्बत्थगामिनी पटिपदा जाणं दुतियं तथागतबलं ।

इति सब्बत्थगामिनी पटिपदा अनेकधातुलोको, तत्थ तत्थ गामिनी पटिपदा नानाधातुलोको । तत्थ कतमो अनेकधातुलोको? चक्खुधातु रूपधातु चक्खुविज्जाणधातु, सोतधातु सद्दधातु सोतविज्जाणधातु, घानधातु गन्धधातु घानविज्जाणधातु, जिह्वाधातु रसधातु जिह्वाविज्जाणधातु, कायधातु फोढब्बधातु कायविज्जाणधातु, मनोधातु धम्मधातु मनोविज्जाणधातु, पथवीधातु, आपोधातु, तेजोधातु, वायोधातु, आकासधातु, विज्जाणधातु, कामधातु, ब्यापादधातु, विहिंसाधातु, नेक्खम्मधातु, अब्यापादधातु, अविहिंसाधातु, दुक्खधातु, दोमनस्सधातु, अविज्जाधातु, सुखधातु,

सोमनस्सधातु, उपेक्खाधातु, रूपधातु, अरूपधातु, निरोधधातु, सङ्खारधातु, निब्बानधातु, अयं अनेकधातुलोको ।

तत्थ कतमो नानाधातुलोको? अज्जा चक्खुधातु, अज्जा रूपधातु, अज्जा चक्खुविज्जाणधातु । एवं सब्बा । अज्जा निब्बानधातु । यं एत्थ जाणं हेतुसो ठानसो अनोधिसो, इदं वुच्चति अनेकधातु नानाधातु जाणं ततियं तथागतबलं ।

६०. इति अनेकधातु नानाधातुकस्स लोकस्स यं यदेव धातुं सत्ता अधिमुच्चन्ति, तं तदेव अधिद्वहन्ति अभिनिविसन्ति, केचि रूपाधिमुत्ता, केचि सद्दाधिमुत्ता, केचि गन्धाधिमुत्ता, केचि रसाधिमुत्ता, केचि फोड्डब्बाधिमुत्ता, केचि धम्माधिमुत्ता, केचि इत्थाधिमुत्ता, केचि पुरिसाधिमुत्ता, केचि चागाधिमुत्ता, केचि हीनाधिमुत्ता, केचि पणीताधिमुत्ता, केचि देवाधिमुत्ता, केचि मनुस्साधिमुत्ता, केचि निब्बानाधिमुत्ता । यं एत्थ जाणं हेतुसो ठानसो अनोधिसो, अयं वेनेय्यो, अयं न वेनेय्यो, अयं सग्गामी, अयं दुग्गतिगामीति, इदं वुच्चति सत्तानं नानाधिमुत्तिकता जाणं चतुत्थं तथागतबलं ।

इति ते यथाधिमुत्ता च भवन्ति, तं तं कम्मसमादानं समादियन्ति । ते छब्बिधं कम्मं समादियन्ति — केचि लोभवसेन, केचि दोसवसेन, केचि मोहवसेन, केचि सद्भावसेन, केचि वीरियवसेन, केचि पज्जावसेन । तं विभज्जमानं दुविधं — संसारगामि च निब्बानगामि च ।

तत्थ यं लोभवसेन दोसवसेन मोहवसेन च कम्मं करोति, इदं कम्मं कण्हं कण्हविपाकं । तत्थ यं सद्भावसेन कम्मं करोति, इदं कम्मं सुक्कं सुक्कविपाकं । तत्थ यं लोभवसेन दोसवसेन मोहवसेन सद्भावसेन च कम्मं करोति, इदं कम्मं कण्हसुक्कं कण्हसुक्कविपाकं । तत्थ यं वीरियवसेन पज्जावसेन च कम्मं करोति, इदं कम्मं अकण्हं असुक्कं अकण्हअसुक्कविपाकं कम्मत्तमं कम्मसेट्ठं कम्मक्खयाय संवत्तति ।

चत्तारि कम्मसमादानानि । अत्थि कम्मसमादानं पच्चुप्पन्नसुखं आयतिं दुक्खविपाकं, अत्थि कम्मसमादानं पच्चुप्पन्नदुक्खं आयतिं सुखविपाकं, अत्थि कम्मसमादानं पच्चुप्पन्नदुक्खज्जेव आयतिं च दुक्खविपाकं, अत्थि कम्मसमादानं पच्चुप्पन्नसुखज्जेव आयतिं च सुखविपाकं । यं एवं जातियं कम्मसमादानं, इमिना पुग्गलेन अकुसलकम्मसमादानं उपचितं अविपक्कं विपाकाय पच्चुपट्ठितं न च भब्बो अभिनिब्बिधा गन्तुन्ति तं भगवा न ओवदति । यथा देवदत्तं कोकालिकं सुनक्खत्तं लिच्छविपुत्तं, ये वा पनज्जेपि सत्ता मिच्छन्तनियता इमेसज्ज पुग्गलानं उपचितं अकुसलं न च ताव पारिपूरिं गतं, पुरा पारिपूरिं गच्छति । पुरा फलं निब्बत्तयति, पुरा मग्गमावारयति, पुरा वेनेय्यत्तं समतिक्कमतीति ते भगवा असमत्ते ओवदति । यथा पुण्णज्ज गोवतिकं अचेलज्ज कुक्कुरवतिकं ।

६१. इमस्स च पुग्गलस्स अकुसलकम्मसमादानं परिपूरमानं मग्गं आवारयिस्सति पुरा पारिपूरिं गच्छति, पुरा फलं निब्बत्तयति, पुरा मग्गमावारयति, पुरा वेनेय्यत्तं समतिक्कमतीति तं भगवा असमत्तं ओवदति । यथा आयस्मन्तं अङ्गुलिमालं ।

सब्बेसं मुदुमज्झाधिमतता । तत्थ मुदु आनेज्जाभिसङ्खारा मज्झं अवसेसकुसलसङ्खारा, अधिमत्तं अकुसलसङ्खारा, यं एत्थ जाणं हेतुसो ठानसो अनोधिसो, इदं दिट्ठधम्मवेदनीयं, इदं उपपज्जवेदनीयं, इदं अपरापरियवेदनीयं, इदं निरयवेदनीयं, इदं तिरच्छानवेदनीयं, इदं पेत्तिविसयवेदनीयं, इदं असुरवेदनीयं, इदं देववेदनीयं, इदं मनुस्सवेदनीयन्ति, इदं वुच्चति अतीतानागतपच्चुप्पन्नानं कम्मसमादानानं हेतुसो ठानसो अनोधिसो विपाकवेमत्तता जाणं पज्जमं तथागतबलं ।

६२. इति तथा समादिन्नानं कम्मानं समादिन्नानं ज्ञानानं विमोक्खानं समाधीनं समापत्तीनं अयं संकिलेसो, इदं वोदानं, इदं वुट्ठानं, एवं संकिलिस्सति, एवं वोदायति, एवं वुट्ठहतीति जाणं अनावरणं ।

तत्थ कति ज्ञानानि? चत्तारि ज्ञानानि । कति विमोक्खा? एकादस च अट्ठ च सत्त च तयो च द्वे च । कति समाधी? तयो समाधी — सवितक्को सविचारो समाधि, अवितक्को विचारमत्तो समाधि, अवितक्को अविचारो समाधि । कति समापत्तियो? पञ्च समापत्तियो — सज्जासमापत्ति असज्जासमापत्ति नेवसज्जानासज्जासमापत्ति विभूतसज्जासमापत्ति [विभूतसमापत्ति (सी० क०)] निरोधसमापत्ति ।

तत्थ कतमो संकिलेसो? पठमज्झानस्स कामरागव्यापादा संकिलेसो । ये च कुक्कुटझायी द्वे पठमका यो वा पन कोचि हानभागियो समाधि, अयं संकिलेसो । तत्थ कतमं वोदानं, नीवरणपारिसुद्धि, पठमस्स ज्ञानस्स ये च कुक्कुटझायी द्वे पच्छिमका यो वा पन कोचि विसेसभागियो समाधि, इदं वोदानं । तत्थ कतमं वुट्ठानं? यं समापत्तिवुट्ठानकोसल्लं, इदं वुट्ठानं । यं एत्थ जाणं हेतुसो ठानसो अनोधिसो, इदं वुच्चति सब्बेसं ज्ञानविमोक्खसमाधिसमापत्तीनं संकिलेसवोदानवुट्ठानजाणं छट्ठं तथागतबलं ।

६३. इति तस्सेव समाधिस्स तयो धम्मा परिवारा इन्द्रियानि बलानि वीरियमिति, तानियेव इन्द्रियानि वीरियवसेन बलानि भवन्ति, आधिपतेय्यट्ठेन इन्द्रियानि, अकम्पियट्ठेन बलानि, इति तेसं मुदुमज्झाधिमत्तता अयं मुदिन्द्रियो अयं मज्झिन्द्रियो अयं तिक्खिन्द्रियोति । तत्थ भगवा तिक्खिन्द्रियं संखित्तेन ओवादेन ओवदति, मज्झिन्द्रियं भगवा संखित्तवित्थारेन ओवदति, मुदिन्द्रियं भगवा वित्थारेन ओवदति । तत्थ भगवा तिक्खिन्द्रियस्स मुदुकं धम्मदेसनं उपदिसति, मज्झिन्द्रियस्स भगवा मुदुतिक्खधम्मदेसनं उपदिसति, मुदिन्द्रियस्स भगवा तिक्खं धम्मदेसनं उपदिसति । तत्थ भगवा तिक्खिन्द्रियस्स समथं उपदिसति, मज्झिन्द्रियस्स भगवा समथविपस्सनं उपदिसति, मुदिन्द्रियस्स भगवा विपस्सनं उपदिसति । तत्थ भगवा तिक्खिन्द्रियस्स निस्सरणं उपदिसति, मज्झिन्द्रियस्स भगवा आदीनवज्ज निस्सरणज्ज उपदिसति, मुदिन्द्रियस्स भगवा अस्सादज्ज आदीनवज्ज निस्सरणज्ज उपदिसति । तत्थ भगवा तिक्खिन्द्रियस्स अधिपज्जासिक्खाय पज्जापयति, मज्झिन्द्रियस्स भगवा अधिचित्तसिक्खाय पज्जापयति, मुदिन्द्रियस्स भगवा अधिसीलसिक्खाय पज्जापयति ।

यं एत्थ जाणं हेतुसो ठानसो अनोधिसो अयं इमं भूमिं भावनज्ज गतो, इमाय वेलाय इमाय अनुसासनिया एवं धातुको चायं अयं चस्स आसयो अयज्ज अनुसयो इति, इदं वुच्चति परसत्तानं परपुग्गलानं इन्द्रियपरोपरियत्तवेमत्तता जाणं सत्तमं तथागतबलं ।

इति तत्थ यं अनेकविहितं पुब्बेनिवासं अनुस्सरति । सेय्यथिदं, एकम्पि जातिं द्वेपि जातियो तिस्सोपि जातियो चतस्सोपि जातियो पञ्चपि जातियो दसपि जातियो वीसम्पि जातियो तिसम्पि जातियो चत्तारीसम्पि जातियो पज्जासम्पि जातियो जातिसतम्पि जातिसहस्सम्पि जातिसतसहस्सम्पि अनेकानिपि जातिसतानि अनेकानिपि जातिसहस्सानि अनेकानिपि जातिसतसहस्सानि अनेकेपि संवट्टकप्पे अनेकेपि विवट्टकप्पे अनेकेपि संवट्टिविवट्टकप्पे । अमुत्रासिं एवंनामो एवंगोत्तो एवंवण्णो एवमाहारो एवंसुखदुक्खप्पटिसंवेदी एवमायुपरियन्तो, सो ततो चुतो अमुत्र उदपादिं । तत्रापासिं एवंनामो एवंगोत्तो एवंवण्णो एवमाहारो एवंसुखदुक्खप्पटिसंवेदी एवमायुपरियन्तो, सो ततो चुतो इधूपपन्नोति, इति साकारं सउद्देसं अनेकविहितं पुब्बेनिवासं अनुस्सरति ।

६४. तत्थ सग्गूपगोसु च सत्तेसु मनुस्सूपगोसु च सत्तेसु अपायूपगोसु च सत्तेसु इमस्स पुग्गलस्स लोभादयो उस्सन्ना

अलोभादयो मन्दा, इमस्स पुग्गलस्स अलोभादयो उस्सन्ना लोभादयो मन्दा, ये वा पन उस्सन्ना ये वा पन मन्दा इमस्स पुग्गलस्स इमानि इन्द्रियाणि उपचितानि इमस्स पुग्गलस्स इमानि इन्द्रियाणि अनुपचितानि अमुकाय वा कप्पकोटियं कप्पसतसहस्से वा कप्पसहस्से वा कप्पसते वा कप्पे वा अन्तरकप्पे वा उपड्डकप्पे वा संवच्छरे वा उपड्डसंवच्छरे वा मासे वा पक्खे वा दिवसे वा मुहुत्ते वा इमिना पमादेन वा पसादेन वाति । तं तं भवं भगवा अनुस्सरन्तो असेसं जानाति, तत्थ यं दिब्बेन चक्खुना विसुद्धेन अतिक्कन्तमानुसकेन सत्ते पस्सति चवमाने उपपज्जमाने हीने पणीते सुवण्णे दुब्बण्णे सुगते दुग्गते यथाकम्मूपगे सत्ते पजानाति इमे वत भोन्तो सत्ता कायदुच्चरितेन समन्नागता वचीदुच्चरितेन समन्नागता मनोदुच्चरितेन समन्नागता अरियानं उपवादका मिच्छादिट्टिका मिच्छादिट्टिकम्मसमादाना, ते कायस्स भेदा परं मरणा अपायं दुग्गतिं विनिपातं निरयं उपपन्ना ।

इमे वा पन भोन्तो सत्ता कायसुचरितेन समन्नागता वचीसुचरितेन समन्नागता मनोसुचरितेन समन्नागता अरियानं अनुपवादका सम्मादिट्टिका सम्मादिट्टिकम्मसमादाना, ते कायस्स भेदा परं मरणा सुगतिं सगं लोकं उपपन्ना, तत्थ सगूपगेसु च सत्तेसु मनुस्सूपगेसु च सत्तेसु अपायूपगेसु च सत्तेसु इमिना पुग्गलेन एवरूपं कम्मं अमुकाय कप्पकोटियं उपचितं कप्पसतसहस्से वा कप्पसहस्से वा कप्पसते वा कप्पे वा अन्तरकप्पे वा उपड्डकप्पे वा संवच्छरे वा उपड्डसंवच्छरे वा मासे वा पक्खे वा दिवसे वा मुहुत्ते वा इमिना पमादेन वा पसादेन वाति । इमानि भगवतो द्वे जाणानि — पुब्बेनिवासानुस्सतिजाणञ्च दिब्बचक्खु च अट्ठमं नवमं तथागतबलं ।

इति तत्थ यं सब्बञ्जुता पत्ता विदिता सब्बधम्मा विरजं वीतमलं उप्पन्नं सब्बञ्जुतजाणं निहतो मारो बोधिमूले, इदं भगवतो दसमं बलं सब्बासवपरिक्खयं जाणं । दसबलसमन्नागता हि बुद्धा भगवन्तोति ।

नियुत्तो विचयो हारसम्पातो ।

३. युत्तिहारसम्पातो

६५. तत्थ कतमो युत्तिहारसम्पातो?

“तस्मा रक्खितचित्तस्स, सम्मासङ्कप्पगोचरो ।

सम्मादिट्ठिपुरेक्खारो, जत्त्वान उदयब्बयं ।

थिनमिद्धाभिभू भिक्खु, सब्बा दुग्गतियो जहे”ति ॥

“तस्मा रक्खितचित्तस्स, सम्मासङ्कप्पगोचरो”ति रक्खितचित्तस्स सम्मासङ्कप्पगोचरो भविस्सतीति युज्जति, सम्मासङ्कप्पगोचरो सम्मादिट्ठि भविस्सतीति युज्जति, सम्मादिट्ठिपुरेक्खारो विहरन्तो उदयब्बयं पटिविज्झिस्सतीति युज्जति, उदयब्बयं पटिविज्झन्तो सब्बा दुग्गतियो जहिस्सतीति युज्जति । सब्बा दुग्गतियो जहन्तो सब्बानि दुग्गतिविनिपातभयानि समतिक्कमिस्सतीति युज्जतीति ।

नियुत्तो युत्तिहारसम्पातो ।

४. पदट्टानहारसम्पातो

६६. तत्थ कतमो पदट्टानो हारसम्पातो?

“तस्मा रक्खितचित्तस्स, सम्मासङ्कप्पगोचरो”ति गाथा । “तस्मा रक्खितचित्तस्सा”ति तिण्णं सुचरितानं पदद्वानं । “सम्मासङ्कप्पगोचरो”ति समथस्स पदद्वानं । “सम्मादिट्ठिपुरेक्खारो”ति विपस्सनाय पदद्वानं । “अत्वान उदयब्बय”न्ति दस्सनभूमिया पदद्वानं । “थिनमिद्धाभिभू भिक्खू”ति वीरियस्स पदद्वानं । “सब्बा दुग्गतियो जहे”ति भावनाय पदद्वानं ।

नियुत्तो पदद्वानो हारसम्पातो ।

५. लक्खणहारसम्पातो

६७. तत्थ कतमो लक्खणो हारसम्पातो?

“तस्मा रक्खितचित्तस्स, सम्मासङ्कप्पगोचरो”ति गाथा । “तस्मा रक्खितचित्तस्स, सम्मासङ्कप्पगोचरो”ति इदं सतिन्द्रियं, सतिन्द्रिये गहिते गहितानि भवन्ति पञ्चिन्द्रियानि । “सम्मादिट्ठिपुरेक्खारो”ति सम्मादिट्ठिया गहिताय गहितो भवति अरियो अट्ठङ्गिको मग्गो । तं किस्स हेतु? सम्मादिट्ठितो हि सम्मासङ्कप्पो पभवति, सम्मासङ्कप्पतो सम्मावाचा पभवति, सम्मावाचातो सम्माकम्मन्तो पभवति, सम्माकम्मन्ततो सम्माआजीवो पभवति, सम्माआजीवतो सम्मावायामो पभवति, सम्मावायामतो सम्मासति पभवति, सम्मासतितो सम्मासमाधि पभवति, सम्मासमाधितो सम्माविमुत्ति पभवति, सम्माविमुत्तितो सम्माविमुत्तिजाणदस्सनं पभवति ।

नियुत्तो लक्खणो हारसम्पातो ।

६. चतुब्बूहहारसम्पातो

६८. तत्थ कतमो चतुब्बूहो हारसम्पातो ।

“तस्मा रक्खितचित्तस्स, सम्मासङ्कप्पगोचरो”ति गाथा । “तस्मा रक्खितचित्तस्सा”ति रक्खितं परिपालीयतीति एसा निरुत्ति । इध भगवतो को अधिप्पायो? ये दुग्गतीहि परिमुच्चितुकामा भविस्सन्ति, ते धम्मचारिनो भविस्सन्तीति अयं एत्थ भगवतो अधिप्पायो । कोकालिको हि सारिपुत्तमोग्गल्लानेसु थेरेसु चित्तं पदोसयित्वा महापदुमनिरये उपपन्नो । भगवा च सतिआरक्खेन चेतसा समन्नागतो, सुत्तम्हि वुत्तं “सतिया चित्तं रक्खितब्ब”न्ति ।

नियुत्तो चतुब्बूहो हारसम्पातो ।

७. आवट्टहारसम्पातो

६९. तत्थ कतमो आवट्टो हारसम्पातो?

“तस्मा रक्खितचित्तस्स, सम्मासङ्कप्पगोचरो”ति गाथा । “तस्मा रक्खितचित्तस्स, सम्मासङ्कप्पगोचरो”ति समथो [अयं समथो (सी० क०)] । “सम्मादिट्ठिपुरेक्खारो”ति विपस्सना । “अत्वान उदयब्बय”न्ति दुक्खपरिञ्चा । “थिनमिद्धाभिभू भिक्खू”ति समुदयपहानं । “सब्बा दुग्गतियो जहे”ति निरोधो [अयं निरोधो (सी० क०)] । इमानि चत्तारि सच्चानि ।

नियुक्तो आवट्टो हारसम्पातो ।

८. विभत्तिहारसम्पातो

७०. तत्थ कतमो विभत्तिहारसम्पातो?

“तस्मा रक्खितचित्तस्स, सम्मासङ्कप्पगोचरो”ति गाथा । कुसलपक्खो कुसलपक्खेन निद्विसितब्बो । अकुसलपक्खो अकुसलपक्खेन निद्विसितब्बो ।

नियुक्तो विभत्तिहारसम्पातो ।

९. परिवत्तनहारसम्पातो

७१. तत्थ कतमो परिवत्तनो हारसम्पातो?

“तस्मा रक्खितचित्तस्स, सम्मासङ्कप्पगोचरो”ति गाथा । समथविपस्सनाय भाविताय निरोधो फलं, परिज्जातं दुक्खं, समुदयो पहीनो, मग्गो भावितो पटिपक्खेन ।

नियुक्तो परिवत्तनो हारसम्पातो ।

१०. वेवचनहारसम्पातो

७२. तत्थ कतमो वेवचनो हारसम्पातो?

“तस्मा रक्खितचित्तस्स, सम्मासङ्कप्पगोचरो”ति गाथा । “तस्मा रक्खितचित्तस्सा”ति चित्तं मनो विज्जाणं मनिन्द्रियं मनायतनं विजानना विजानितत्तं, इदं वेवचनं । “सम्मासङ्कप्पगोचरो”ति नेक्खम्मसङ्कप्पो अब्यापादसङ्कप्पो अविहिंसासङ्कप्पो, इदं वेवचनं । “सम्मादिट्ठिपुरेक्खारो”ति सम्मादिट्ठि नाम पज्जासत्थं पज्जाखग्गो पज्जारतनं पज्जापज्जोतो पज्जापतोदो पज्जापासादो, इदं वेवचनं ।

नियुक्तो वेवचनो हारसम्पातो ।

११. पज्जत्तिहारसम्पातो

७३. तत्थ कतमो पज्जत्तिहारसम्पातो?

“तस्मा रक्खितचित्तस्स, सम्मासङ्कप्पगोचरो”ति गाथा । “तस्मा रक्खितचित्तस्सा”ति पदट्ठानपज्जत्ति सतिया । “सम्मासङ्कप्पगोचरो”ति भावनापज्जत्ति समथस्स । “सम्मादिट्ठिपुरेक्खारो, जत्वान उदयब्बय”न्ति दस्सनभूमिया निकखेपपज्जत्ति । “थिनमिद्धाभिभू भिक्खू”ति समुदयस्स अनवसेसप्पहानपज्जत्ति, “सब्बा दुग्गतियो जहे”ति भावनापज्जत्ति मग्गस्स ।

नियुक्तो पञ्चत्तिहारसम्पातो ।

१२. ओत्तरणहारसम्पातो

७४. तत्थ कतमो ओत्तरणो हारसम्पातो?

“तस्मा रक्खितचित्तस्स, सम्मासङ्कप्पगोचरो”ति गाथा । “तस्मा रक्खितचित्तस्स, सम्मासङ्कप्पगोचरो” ।
“सम्मादिट्ठिपुरेक्खारो”ति सम्मादिट्ठिया गहिताय गहितानि भवन्ति पञ्चिन्द्रियानि, अयं इन्द्रियेहि ओत्तरणा ।

तानियेव इन्द्रियानि विज्जा, विज्जुप्पादा अविज्जानिरोधो, अविज्जानिरोधा सङ्खारनिरोधो, सङ्खारनिरोधा विज्जाणनिरोधो, एवं सब्बं, अयं पटिच्चसमुप्पादेन ओत्तरणा ।

तानियेव पञ्चिन्द्रियानि तीहि खन्धेहि सङ्गहितानि — सीलक्खन्धेन समाधिक्खन्धेन पञ्चाक्खन्धेन । अयं खन्धेहि ओत्तरणा ।

तानि येव पञ्चिन्द्रियानि सङ्खारपरियापन्नानि । ये सङ्खारा अनासवा नो च भवङ्गा, ते सङ्खारा धम्मधातुसङ्गहिता, अयं धातूहि ओत्तरणा ।

सा धम्मधातु धम्मायतनपरियापन्ना, यं आयतनं अनासवं नो च भवङ्गं, अयं आयतनेहि ओत्तरणा ।

नियुक्तो ओत्तरणो हारसम्पातो ।

१३. सोधनहारसम्पातो

७५. तत्थ कतमो सोधनो हारसम्पातो?

“तस्मा रक्खितचित्तस्स, सम्मासङ्कप्पगोचरो”ति गाथा । यत्थ आरम्भो सुद्धो, सो पज्जो विसज्जितो भवति । यत्थ पन आरम्भो न सुद्धो, न ताव सो पज्जो विसज्जितो भवति ।

नियुक्तो सोधनो हारसम्पातो ।

१४. अधिट्ठानहारसम्पातो

७६. तत्थ कतमो अधिट्ठानो हारसम्पातो?

तस्मा रक्खितचित्तस्स, सम्मासङ्कप्पगोचरोति गाथा । तस्मा रक्खितचित्तस्साति एकत्तता । चित्तं मनो विज्जाणं, अयं वेमत्तता । सम्मासङ्कप्पगोचरोति एकत्तता । नेक्खम्मसङ्कप्पो अब्ब्यापादसङ्कप्पो अविहिंसासङ्कप्पो अयं वेमत्तता ।
सम्मादिट्ठिपुरेक्खारोति एकत्तता । सम्मादिट्ठि नाम यं दुक्खे जाणं दुक्खसमुदये जाणं दुक्खनिरोधे जाणं दुक्खनिरोधगामिनिया पटिपदाय जाणं मग्गे जाणं हेतुम्हि जाणं हेतुसमुप्पन्नेसु धम्मेसु जाणं पच्चये जाणं पच्चयसमुप्पन्नेसु

धम्मोसु जाणं, यं तत्थ तत्थ यथाभूतं जाणदस्सनं अभिसमयो सम्पटिवेधो सच्चागमनं, अयं वेमत्तता । जत्त्वान उदयब्बयन्ति एकत्तता, उदयेन अविज्जापच्चया सङ्खारा, सङ्खारपच्चया विज्जाणं, एवं सब्बं समुदयो भवति । वयेन अविज्जानिरोधा सङ्खारनिरोधो, एवं सब्बं निरोधो होति, अयं वेमत्तता । थिनमिद्धाभिभू भिक्खूति एकत्तता, थिनं नाम या चित्तस्स अकल्लता अकम्मनियता, मिद्धं नाम यं कायस्स लीनत्तं, अयं वेमत्तता । सब्बा दुग्गतियो जहेति एकत्तता, देवमनुस्से वा उपनिधाय अपाया दुग्गति, निब्बानं वा उपनिधाय सब्बा उपपत्तियो दुग्गति, अयं वेमत्तता ।

नियुत्तो अधिष्ठानो हारसम्पातो ।

१५. परिक्रवारहारसम्पातो

७७. तत्थ कतमो परिक्रवारो हारसम्पातो?

“तस्मा रक्खितचित्तस्स, सम्मासङ्कप्पगोचरो”ति गाथा । अयं समथविपस्सनाय परिक्रवारो ।

नियुत्तो परिक्रवारो हारसम्पातो ।

१६. समारोपनहारसम्पातो

७८. तत्थ कतमो समारोपनो हारसम्पातो?

“तस्मा रक्खितचित्तस्स, सम्मासङ्कप्पगोचरो ।

सम्मादिट्ठिपुरेक्खारो, जत्त्वान उदयब्बयं ।

थिनमिद्धाभिभू भिक्खु, सब्बा दुग्गतियो जहे”ति ॥

तस्मा रक्खितचित्तस्साति तिण्णं सुचरितानं पदद्वानं, चित्ते रक्खिते तं रक्खितं भवति कायकम्मं वचीकम्मं मनोकम्मं । सम्मादिट्ठिपुरेक्खारोति सम्मादिट्ठिया भाविताय भावितो भवति अरियो अट्ठङ्गिको मग्गो । केन कारणेन? सम्मादिट्ठितो हि सम्मासङ्कप्पो पभवति, सम्मासङ्कप्पतो सम्मावाचा पभवति, सम्मावाचातो सम्माकम्मन्तो पभवति, सम्माकम्मन्तो सम्माआजीवो पभवति, सम्माआजीवतो सम्मावायामो पभवति, सम्मावायामतो सम्मासति पभवति, सम्मासतितो सम्मासमाधि पभवति, सम्मासमाधितो सम्माविमुत्ति पभवति, सम्माविमुत्तितो सम्माविमुत्तिजाणदस्सनं पभवति । अयं अनुपादिसेसो पुग्गलो अनुपादिसेसा च निब्बानधातु ।

नियुत्तो समारोपनो हारसम्पातो ।

तेनाह आयस्मा महाकच्चायनो —

“सोळस हारा पठमं, दिसलोचनतो दिसा विलोकेत्वा ।

सङ्खिपिय अङ्कुसेन हि, नयेहि तीहि निदिसे सुत्त”न्ति ॥

नियुत्तो हारसम्पातो ।

नयसमुद्धानं

७९. तत्थ कतमं नयसमुद्धानं? पुब्बा कोटि न पज्जायति अविज्जायच भवतण्हाय च, तत्थ अविज्जानीवरणं तण्हासंयोजनं। अविज्जानीवरणा सत्ता अविज्जासंयुत्ता [अविज्जाय संयुत्ता (सी० क०)] अविज्जापक्खेन विचरन्ति, ते वुच्चन्ति दिट्ठिचरिताति। तण्हासंयोजना सत्ता तण्हासंयुत्ता तण्हापक्खेन विचरन्ति, ते वुच्चन्ति तण्हाचरिताति। दिट्ठिचरिता इतो बहिद्भा पब्बजिता अत्तकिलमथानुयोगमनुयुत्ता विहरन्ति। तण्हाचरिता इतो बहिद्भा पब्बजिता कामेसु कामसुखल्लिकानुयोगमनुयुत्ता विहरन्ति।

तत्थ किंकारणं यं दिट्ठिचरिता इतो बहिद्भा पब्बजिता अत्तकिलमथानुयोगमनुयुत्ता विहरन्ति, तण्हाचरिता इतो बहिद्भा पब्बजिता कामेसु कामसुखल्लिकानुयोगमनुयुत्ता विहरन्ति? इतो बहिद्भा नत्थि सच्चववत्थानं, कुतो चतुसच्चप्पकासना वा समथविपस्सनाकोसल्लं वा उपसमसुखप्पत्ति वा! ते उपसमसुखस्स अनभिज्जा विपरीतचेता एवमाहंसु “नत्थि सुखेन सुखं, दुक्खेन नाम सुखं अधिगन्तब्ब”न्ति। यो कामे पटिसेवति, सो लोकं वड्ढयति, यो लोकं वड्ढयति, सो बहुं पुज्जं पसवतीति ते एवंसज्जी एवंदिट्ठी दुक्खेन सुखं पत्थयमाना कामेसु पुज्जसज्जी अत्तकिलमथानुयोगमनुयुत्ता च विहरन्ति कामसुखल्लिकानुयोगमनुयुत्ता च, ते तदभिज्जा सन्ता रोगमेव वड्ढयन्ति, गण्डमेव वड्ढयन्ति, सल्लमेव वड्ढयन्ति, ते रोगाभितुन्ना गण्डपटिपीळिता सल्लानुविद्भा निरयतिरच्छानयोनिपेतासुरेसु उम्मुज्जनिमुज्जानि करोन्ता उग्घातनिग्घातं पच्चनुभोन्ता रोगगण्डसल्लभेसज्जं न विन्दन्ति। तत्थ अत्तकिलमथानुयोगो कामसुखल्लिकानुयोगो च संकिलेसो, समथविपस्सना वोदानं। अत्तकिलमथानुयोगो कामसुखल्लिकानुयोगो च रोगो, समथविपस्सना रोगनिग्घातकभेसज्जं। अत्तकिलमथानुयोगो कामसुखल्लिकानुयोगो च गण्डो, समथविपस्सना गण्डनिग्घातकभेसज्जं। अत्तकिलमथानुयोगो कामसुखल्लिकानुयोगो च सल्लो, समथविपस्सना सल्लुद्धरणभेसज्जं।

तत्थ संकिलेसो दुक्खं, तदभिसङ्गो तण्हा समुदयो, तण्हानिरोधो दुक्खनिरोधो, समथविपस्सना दुक्खनिरोधगामिनी पटिपदा, इमानि चत्तारि सच्चानि। दुक्खं परिज्जेय्यं, समुदयो पहातब्बो, मग्गो भावेतब्बो, निरोधो सच्छिकातब्बो।

८०. तत्थ दिट्ठिचरिता रूपं अत्ततो उपगच्छन्ति। वेदनं...पे०... सज्जं...पे०... सङ्खारे...पे०... विज्जाणं अत्ततो उपगच्छन्ति। तण्हाचरिता रूपवन्तं अत्तानं उपगच्छन्ति। अत्तनि वा रूपं, रूपस्मिं वा अत्तानं, वेदनावन्तं...पे०... सज्जावन्तं...पे०... सङ्खारवन्तं...पे०... विज्जाणवन्तं अत्तानं उपगच्छन्ति, अत्तनि वा विज्जाणं, विज्जाणस्मिं वा अत्तानं, अयं वुच्चति वीसतिवत्थुका सक्कायदिट्ठि।

तस्सा पटिपक्खो लोकुत्तरा सम्मादिट्ठि, अन्वायिका सम्मासङ्कप्पो सम्मावाचा सम्माकम्मन्तो सम्माआजीवो सम्मावायामो सम्मासति सम्मासमाधि, अयं अरियो अट्ठङ्गिको मग्गो। ते तयो खन्धा सीलक्खन्धो समाधिक्खन्धो पज्जाक्खन्धो। सीलक्खन्धो समाधिक्खन्धो च समथो, पज्जाक्खन्धो विपस्सना। तत्थ सक्कायो दुक्खं, सक्कायसमुदयो दुक्खसमुदयो, सक्कायनिरोधो दुक्खनिरोधो, अरियो अट्ठङ्गिको मग्गो दुक्खनिरोधगामिनी पटिपदा, इमानि चत्तारि सच्चानि। दुक्खं परिज्जेय्यं, समुदयो पहातब्बो, मग्गो भावेतब्बो, निरोधो सच्छिकातब्बो।

तत्थ ये रूपं अत्ततो उपगच्छन्ति। वेदनं...पे०... सज्जं...पे०... सङ्खारे...पे०... विज्जाणं अत्ततो उपगच्छन्ति। इमे वुच्चन्ति “उच्छेदवादिनो”ति। ये रूपवन्तं अत्तानं उपगच्छन्ति। अत्तनि वा रूपं, रूपस्मिं वा अत्तानं। ये वेदनावन्तं...पे०... ये सज्जावन्तं...पे०... ये सङ्खारवन्तं...पे०... ये विज्जाणवन्तं अत्तानं उपगच्छन्ति, अत्तनि वा विज्जाणं, विज्जाणस्मिं वा

अत्तानं । इमे वुच्चन्ति “सस्सतवादिनो”ति, तत्थ उच्छेदसस्सतवादा उभो अन्ता, अयं संसारपवत्ति । तस्स पटिपक्खो मज्झिमा पटिपदा अरियो अट्ठङ्गिको मग्गो, अयं संसारनिवत्ति । तत्थ पवत्ति दुक्खं, तदभिसङ्गो तण्हा समुदयो, तण्हानिरोधो दुक्खनिरोधो, अरियो अट्ठङ्गिको मग्गो दुक्खनिरोधगामिनी पटिपदा, इमानि चत्तारि सच्चानि । दुक्खं परिज्जेय्यं, समुदयो पहातब्बो, मग्गो भावेतब्बो, निरोधो सच्छिकातब्बो ।

तत्थ उच्छेदसस्सतं समासतो वीसतिवत्थुका सक्कायदिट्ठि, वित्थारतो द्वासट्ठि दिट्ठिगतानि, तेसं पटिपक्खो तेचत्तालीसं बोधिपक्खिया धम्मा अट्ठ विमोक्खा दस कसिणायतनानि । द्वासट्ठि दिट्ठिगतानि मोहजालं अनादिअनिधनप्पवत्तं । तेचत्तालीसं [तेतालीसं (सी०)] बोधिपक्खिया धम्मा जाणवजिरं मोहजालप्पदालनं । तत्थ मोहो अविज्जा, जालं भवतण्हा, तेन वुच्चति “पुब्बा कोटि न पज्जायति अविज्जाय च भवतण्हाय चा”ति ।

८१. तत्थ दिट्ठिचरितो अस्मिं सासने पब्बजितो सल्लेखानुसन्ततवुत्ति भवति सल्लेखे तिब्बगारवो । तण्हाचरितो अस्मिं सासने पब्बजितो सिक्खानुसन्ततवुत्ति भवति सिक्खाय तिब्बगारवो । दिट्ठिचरितो सम्मत्तनियामं ओक्कमन्तो धम्मानुसारी भवति । तण्हाचरितो सम्मत्तनियामं ओक्कमन्तो सद्धानुसारी भवति, दिट्ठिचरितो सुखाय पटिपदाय दन्धाभिज्जाय खिप्पाभिज्जाय च निय्याति । तण्हाचरितो दुक्खाय पटिपदाय दन्धाभिज्जाय खिप्पाभिज्जाय च निय्याति ।

तत्थ किंकारणं, यं तण्हाचरितो दुक्खाय पटिपदाय दन्धाभिज्जाय खिप्पाभिज्जाय च निय्याति, तस्स हि कामा अपरिच्चत्ता भवन्ति, सो कामेहि विवेचियमानो दुक्खेन पटिनिस्सरति दन्धञ्च धम्मं आजानाति? यो पनायं दिट्ठिचरितो अयं आदितोयेव कामेहि अनत्थिको भवति । सो ततो विवेचियमानो खिप्पञ्च पटिनिस्सरति, खिप्पञ्च धम्मं आजानाति । दुक्खापि पटिपदा दुविधा दन्धाभिज्जा च खिप्पाभिज्जा च । सुखापि पटिपदा दुविधा दन्धाभिज्जा च खिप्पाभिज्जा च । सत्तापि दुविधा मुदिन्द्रियापि तिक्खिन्द्रियापि । ये मुदिन्द्रिया, ते दन्धञ्च पटिनिस्सरन्ति दन्धञ्च धम्मं आजानन्ति । ये तिक्खिन्द्रिया, ते खिप्पञ्च पटिनिस्सरन्ति, खिप्पञ्च धम्मं आजानन्ति, इमा चतस्सो पटिपदा । ये हि केचि निय्यिंसु वा निय्यन्ति वा निय्यिस्सन्ति वा, ते इमाहि एव चतूहि पटिपदाहि । एवं अरिया चतुक्कमग्गं पज्जापेन्ति अबुधजनसेविताय बालकन्ताय रत्तवासिनिया नन्दिया भवतण्हाय अवट्टनत्थं [आवट्टनत्थं (सी० क०)] । अयं वुच्चति नन्दियावट्टस्स नयस्स भूमीति, तेनाह “तण्हाञ्च अविज्जम्पि च समथेना”ति ।

८२. वेय्याकरणेसु हि ये कुसलाकुसलाति ते दुविधा उपपरिक्खितब्बा — लोकवट्टानुसारी च लोकविवट्टानुसारी च । वट्टं नाम संसारो । विवट्टं निब्बानं । कम्मकिलेसा हेतु संसारस्स । तत्थ कम्मं चेतना चेतसिकञ्च निद्विसितब्बं । तं कथं दट्ठब्बं? उपचयेन सब्बेपि किलेसा चतूहि विपल्लासेहि निद्विसितब्बा । ते कत्थ दट्ठब्बा? दस वत्थुके किलेसपुज्जे । कतमानि दस वत्थूनि? चत्तारो आहारा, चत्तारो विपल्लासा, चत्तारि उपादानानि, चत्तारो योगा, चत्तारो गन्था, चत्तारो आसवा, चत्तारो ओघा, चत्तारो सल्ला, चतस्सो विज्जाणट्ठितियो चत्तारि अगतिगमनानि । पठमे आहारे पठमो विपल्लासो, दुतिये आहारे दुतियो विपल्लासो, ततिये आहारे ततियो विपल्लासो, चतुत्थे आहारे चतुत्थो विपल्लासो । पठमे विपल्लासे पठमं उपादानं । दुतिये विपल्लासे दुतियं उपादानं, ततिये विपल्लासे ततियं उपादानं, चतुत्थे विपल्लासे चतुत्थं उपादानं । पठमे उपादाने पठमो योगो, दुतिये उपादाने दुतियो योगो, ततिये उपादाने ततियो योगो, चतुत्थे उपादाने चतुत्थो योगो । पठमे योगे पठमो गन्थो, दुतिये योगे दुतियो गन्थो, ततिये योगे ततियो गन्थो, चतुत्थे योगे चतुत्थो गन्थो, पठमे गन्थे पठमो आसवो, दुतिये गन्थे दुतियो आसवो, ततिये गन्थे ततियो आसवो, चतुत्थे गन्थे चतुत्थो आसवो । पठमे आसवे पठमो ओघो, दुतिये आसवे दुतियो ओघो, ततिये आसवे ततियो ओघो, चतुत्थे आसवे चतुत्थो ओघो । पठमे ओघे पठमो सल्लो, दुतिये ओघे

दुतियो सल्लो, ततिये ओघे ततियो सल्लो, चतुत्थे ओघे चतुत्थो सल्लो । पठमे सल्ले पठमा विज्जाणद्धिति, दुतिये सल्ले दुतिया विज्जाणद्धिति, ततिये सल्ले ततिया विज्जाणद्धिति, चतुत्थे सल्ले चतुत्थी [चतुत्था (सी०)] विज्जाणद्धिति, पठमायं विज्जाणद्धितियं पठमं अगतिगमनं । दुतियायं विज्जाणद्धितियं दुतियं अगतिगमनं । ततियायं विज्जाणद्धितियं ततियं अगतिगमनं, चतुत्थियं [चतुत्थायं (सी०)] विज्जाणद्धितियं चतुत्थं अगतिगमनं ।

८३. तत्थ यो च कबळीकारो आहारो फस्सो आहारो, इमे तण्हाचरितस्स पुग्गलस्स उपक्किलेसा । यो च मनोसज्चेतनाहारो यो च विज्जाणाहारो, इमे दिट्ठिचरितस्स पुग्गलस्स उपक्किलेसा । तत्थ यो च “असुभे सुभ”न्ति विपल्लासो, यो च “दुक्खे सुख”न्ति विपल्लासो, इमे तण्हाचरितस्स पुग्गलस्स उपक्किलेसा । यो च “अनिच्चे निच्च”न्ति विपल्लासो, यो च “अनत्तनि अत्ता”ति विपल्लासो, इमे दिट्ठिचरितस्स पुग्गलस्स उपक्किलेसा । तत्थ यच्च कामुपादानं यच्च भवुपादानं, इमे तण्हाचरितस्स पुग्गलस्स उपक्किलेसा । यच्च दिट्ठुपादानं यच्च अत्तवादुपादानं, इमे दिट्ठिचरितस्स पुग्गलस्स उपक्किलेसा । तत्थ यो च कामयोगो, यो च भवयोगो, इमे तण्हाचरितस्स पुग्गलस्स उपक्किलेसा । यो च दिट्ठियोगो, यो च अविज्जायोगो, इमे दिट्ठिचरितस्स पुग्गलस्स उपक्किलेसा । तत्थ यो च अभिज्झाकायगन्थो, यो च ब्यापादो कायगन्थो, इमे तण्हाचरितस्स पुग्गलस्स उपक्किलेसा । यो च परामासकायगन्थो, यो च इदंसच्चाभिनिवेसकायगन्थो, इमे दिट्ठिचरितस्स पुग्गलस्स उपक्किलेसा । तत्थ यो च कामासवो, यो च भवासवो, इमे तण्हाचरितस्स पुग्गलस्स उपक्किलेसा । यो च दिट्ठासवो, यो च अविज्जासवो, इमे दिट्ठिचरितस्स पुग्गलस्स उपक्किलेसा । तत्थ यो च कामोघो, यो च भवोघो, इमे तण्हाचरितस्स पुग्गलस्स उपक्किलेसा । यो च दिट्ठोघो, यो च अविज्जोघो, इमे दिट्ठिचरितस्स पुग्गलस्स उपक्किलेसा । तत्थ यो च रागसल्लो, यो च दोससल्लो, इमे तण्हाचरितस्स पुग्गलस्स उपक्किलेसा । यो च मानसल्लो, यो च मोहसल्लो, इमे दिट्ठिचरितस्स पुग्गलस्स उपक्किलेसा । तत्थ या च रूपूपगा विज्जाणद्धिति, या च वेदनूपगा विज्जाणद्धिति, इमे तण्हाचरितस्स पुग्गलस्स उपक्किलेसा । या च सञ्चूपगा विज्जाणद्धिति, या च सङ्खारूपगा विज्जाणद्धिति, इमे दिट्ठिचरितस्स पुग्गलस्स उपक्किलेसा । तत्थ यच्च छन्दा अगतिगमनं यच्च दोसा अगतिगमनं, इमे तण्हाचरितस्स पुग्गलस्स उपक्किलेसा । यच्च भया अगतिगमनं, यच्च मोहा अगतिगमनं, इमे दिट्ठिचरितस्स पुग्गलस्स उपक्किलेसा ।

८४. तत्थ कबळीकारे आहारे “असुभे सुभ”न्ति विपल्लासो, फस्से आहारे “दुक्खे सुख”न्ति विपल्लासो, विज्जाणे आहारे “अनिच्चे निच्च”न्ति विपल्लासो, मनोसज्चेतनाय आहारे “अनत्तनि अत्ता”ति विपल्लासो । पठमे विपल्लासे ठितो कामे उपादियति, इदं वुच्चति कामुपादानं; दुतिये विपल्लासे ठितो अनागतं भवं उपादियति, इदं वुच्चति भवुपादानं; ततिये विपल्लासे ठितो संसाराभिनन्दिनिं दिट्ठि उपादियति, इदं वुच्चति दिट्ठुपादानं; चतुत्थे विपल्लासे ठितो अत्तानं कप्पियं उपादियति, इदं वुच्चति अत्तवादुपादानं ।

कामुपादानेन कामेहि संयुज्जति, अयं वुच्चति कामयोगो; भवुपादानेन भवेहि संयुज्जति, अयं वुच्चति भवयोगो; दिट्ठुपादानेन पापिकाय दिट्ठिया संयुज्जति, अयं वुच्चति दिट्ठियोगो; अत्तवादुपादानेन अविज्जाय संयुज्जति, अयं वुच्चति अविज्जायोगो ।

पठमे योगे ठितो अभिज्झाय कायं गन्थति, अयं वुच्चति अभिज्झाकायगन्थो; दुतिये योगे ठितो ब्यापादेन कायं गन्थति, अयं वुच्चति ब्यापादकायगन्थो; ततिये योगे ठितो परामासेन कायं गन्थति, अयं वुच्चति परामासकायगन्थो; चतुत्थे योगे ठितो इदंसच्चाभिनिवेसेन कायं गन्थति, अयं वुच्चति इदंसच्चाभिनिवेसकायगन्थो ।

तस्स एवंगन्थिता किलेसा आसवन्ति । कुतो च वुच्चति आसवन्तीति? अनुसयतो वा परियुट्ठानतो वा । तत्थ अभिज्झाकायगन्थेन कामासवो, ब्यापादकायगन्थेन भवासवो, परामासकायगन्थेन दिट्ठासवो, इदंसच्चाभिनिवेसकायगन्थेन अविज्जासवो ।

तस्स इमे चत्तारो आसवा वेपुल्लं गता ओघा भवन्ति । इति आसववेपुल्ला ओघवेपुल्लं । तत्थ कामासवेन कामोघो, भवासवेन भवोघो, दिट्ठासवेन दिट्ठोघो, अविज्जासवेन अविज्जोघो ।

तस्स इमे चत्तारो ओघा अनुसयसहगता अज्झासयं अनुपविट्ठा हृदयं आहच्च तिट्ठन्ति, तेन वुच्चन्ति सल्लाइति । तत्थ कामोघेन रागसल्लो, भवोघेन दोससल्लो, दिट्ठोघेन मानसल्लो, अविज्जोघेन मोहसल्लो ।

तस्स इमेहि चतूहि सल्लेहि परियादिन्नं [परियादिण्णं (क०)] विज्जाणं चतूसु धम्मेसु सण्ठहति रूपे वेदनाय सज्जाय सङ्खारेसु । तत्थ रागसल्लेन नन्दूपसेचनेन विज्जाणेन रूपूपगा विज्जाणट्ठिति, दोससल्लेन नन्दूपसेचनेन विज्जाणेन वेदनूपगा विज्जाणट्ठिति, मानसल्लेन नन्दूपसेचनेन विज्जाणेन सज्जूपगा विज्जाणट्ठिति, मोहसल्लेन नन्दूपसेचनेन विज्जाणेन सङ्खारूपगा विज्जाणट्ठिति ।

तस्स इमाहि चतूहि विज्जाणट्ठितीहि उपत्थद्धं विज्जाणं चतूहि धम्मेहि अगतिं गच्छति छन्दा दोसा भया मोहा । तत्थ रागेन छन्दागतिं गच्छति, दोसेन दोसागतिं गच्छति, भयेन भयागतिं गच्छति, मोहेन मोहागतिं गच्छति । इति खो तज्ज कम्मं इमे च किलेसा, एस हेतु संसारस्स, एवं सब्बे किलेसा चतूहि विपल्लासेहि निद्विसितब्बा ।

८५. तत्थ इमा चतस्सो दिसा कबळीकारो आहारो “असुभे सुभ”न्ति विपल्लासो, कामुपादानं, कामयोगो, अभिज्झाकायगन्थो, कामासवो, कामोघो, रागसल्लो, रूपूपगा विज्जाणट्ठिति, छन्दा अगतिगमनन्ति पठमा दिसा ।

फस्सो आहारो, “दुक्खे सुख”न्ति विपल्लासो, भवुपादानं, भवयोगो, ब्यापादकायगन्थो, भवासवो, भवोघो, दोससल्लो, वेदनूपगा विज्जाणट्ठिति, दोसा अगतिगमनन्ति दुतिया दिसा ।

विज्जाणाहारो “अनिच्चे निच्च”न्ति विपल्लासो, दिट्ठुपादानं, दिट्ठियोगो परामासकायगन्थो, दिट्ठासवो, दिट्ठोघो, मानसल्लो, सज्जूपगा विज्जाणट्ठिति, भया अगतिगमनन्ति ततिया दिसा ।

मनोसज्चेतनाहारो “अनत्तनि अत्ता”ति विपल्लासो, अत्तवादुपादानं, अविज्जायोगो, इदंसच्चाभिनिवेसकायगन्थो, अविज्जासवो, अविज्जोघो, मोहसल्लो, सङ्खारूपगा विज्जाणट्ठिति, मोहा अगतिगमनन्ति चतुथी दिसा ।

तत्थ यो च कबळीकारो आहारो यो च “असुभे सुभ”न्ति विपल्लासो, कामुपादानं, कामयोगो, अभिज्झाकायगन्थो, कामासवो, कामोघो, रागसल्लो, रूपूपगा विज्जाणट्ठिति छन्दा अगतिगमनन्ति, इमेसं दसन्नं सुत्तानं एको अत्थो, व्यञ्जनमेव नानं । इमे रागचरितस्स पुग्गलस्स उपक्विलेसा ।

तत्थ यो च फस्सो आहारो यो च “दुक्खे सुख”न्ति विपल्लासो, भवुपादानं, भवयोगो, ब्यापादकायगन्थो, भवासवो, भवोघो, दोससल्लो, वेदनूपगा विज्जाणट्ठिति, दोसा अगतिगमनन्ति इमेसं दसन्नं सुत्तानं एको अत्थो व्यञ्जनमेव नानं, इमे दोसचरितस्स पुग्गलस्स उपक्विलेसा ।

तत्थ यो च विज्जाणाहारो यो च “अनिच्चे निच्च”न्ति विपल्लासो, दिट्ठुपादानं, दिट्ठियोगो, परामासकायगन्थो, दिट्ठासवो, दिट्ठोघो, मानसल्लो, सज्जूपगा विज्जाणट्ठिति, भया अगतिगमनन्ति इमेसं दसन्नं सुत्तानं एको अत्थो, व्यञ्जनमेव नानं । इमे दिट्ठिचरितस्स मन्दस्स उपक्किलेसा ।

तत्थ यो च मनोसज्चेतनाहारो यो च “अनत्तनि अत्ता”ति विपल्लासो, अत्तवादुपादानं, अविज्जायोगो, इदं सच्चाभिनिवेसकायगन्थो, अविज्जासवो, अविज्जोघो, मोहसल्लो, सङ्खारूपगा विज्जाणट्ठिति, मोहा अगतिगमनन्ति, इमेसं दसन्नं सुत्तानं एको अत्थो, व्यञ्जनमेव नानं । इमे दिट्ठिचरितस्स उदत्तस्स [उदत्थस्स (सी० क०)] उपक्किलेसा ।

तत्थ यो च कबळीकारो आहारो यो च फस्सो आहारो, इमे अप्पणिहितेन विमोक्खमुखेन परिज्जं गच्छन्ति, विज्जाणाहारो सुज्जताय, मनोसज्चेतनाहारो अनिमित्तेन, तत्थ यो च “असुभे सुभ”न्ति विपल्लासो, यो च “दुक्खे सुख”न्ति विपल्लासो, इमे अप्पणिहितेन विमोक्खमुखेन पहानं अब्भत्थं गच्छन्ति । “अनिच्चे निच्च”न्ति विपल्लासो सुज्जताय, “अनत्तनि अत्ता”ति विपल्लासो अनिमित्तेन । तत्थ कामुपादानञ्च भवुपादानञ्च अप्पणिहितेन विमोक्खमुखेन पहानं गच्छन्ति । दिट्ठुपादानं सुज्जताय, अत्तवादुपादानं अनिमित्तेन । तत्थ कामयोगो च भवयोगो च अप्पणिहितेन विमोक्खमुखेन पहानं गच्छन्ति, दिट्ठियोगो सुज्जताय, अविज्जायोगो अनिमित्तेन । तत्थ अभिज्झाकायगन्थो च व्यापादकायगन्थो च अप्पणिहितेन विमोक्खमुखेन पहानं गच्छन्ति, परामासकायगन्थो सुज्जताय, इदं सच्चाभिनिवेसकायगन्थो अनिमित्तेन ।

तत्थ कामासवो च भवासवो च अप्पणिहितेन विमोक्खमुखेन पहानं गच्छन्ति, दिट्ठासवो सुज्जताय, अविज्जासवो अनिमित्तेन । तत्थ कामोघो च भवोघो च अप्पणिहितेन विमोक्खमुखेन पहानं गच्छन्ति, दिट्ठोघो सुज्जताय, अविज्जोघो अनिमित्तेन । तत्थ रागसल्लो च दोससल्लो च अप्पणिहितेन विमोक्खमुखेन पहानं गच्छन्ति, मानसल्लो सुज्जताय, मोहसल्लो अनिमित्तेन । तत्थ रूपूपादानं च विज्जाणट्ठिति वेदनूपगा च विज्जाणट्ठिति अप्पणिहितेन विमोक्खमुखेन परिज्जं गच्छन्ति, सज्जूपगा सुज्जताय, सङ्खारूपगा अनिमित्तेन ।

तत्थ छन्दा च अगतिगमनं दोसा च अगतिगमनं अप्पणिहितेन विमोक्खमुखेन पहानं गच्छन्ति, भया अगतिगमनं सुज्जताय, मोहा अगतिगमनं अनिमित्तेन विमोक्खमुखेन पहानं गच्छन्ति । इति सब्बे लोकवट्ठानुसारिनो धम्मा निय्यन्ति । ते लोका तीहि विमोक्खमुखेहि ।

८६. तत्रिदं निय्यानं —

चतस्सो पटिपदा, चत्तारो सतिपट्ठाना, चत्तारि ज्ञानानि, चत्तारो विहारो, चत्तारो सम्मप्पधाना, चत्तारो अच्छरिया अब्भुता धम्मा, चत्तारि अधिट्ठानानि, चतस्सो समाधिभावना, चत्तारो सुखभागिया धम्मा, चतस्सो अप्पमाणा ।

पठमा पटिपदा पठमं सतिपट्ठानं, दुतिया पटिपदा दुतियं सतिपट्ठानं, ततिया पटिपदा ततियं सतिपट्ठानं, चतुथी पटिपदा चतुत्थं सतिपट्ठानं । पठमं सतिपट्ठानं पठमं ज्ञानं, दुतियं सतिपट्ठानं दुतियं ज्ञानं, ततियं सतिपट्ठानं ततियं ज्ञानं । चतुत्थं सतिपट्ठानं चतुत्थं ज्ञानं । पठमं ज्ञानं पठमो विहारो, दुतियं ज्ञानं दुतियो विहारो, ततियं ज्ञानं ततियो विहारो, चतुत्थं ज्ञानं चतुत्थो विहारो । पठमो विहारो पठमं सम्मप्पधानं, दुतियो विहारो दुतियं सम्मप्पधानं, ततियो विहारो ततियं सम्मप्पधानं, चतुत्थो विहारो चतुत्थं सम्मप्पधानं । पठमं सम्मप्पधानं पठमो अच्छरियो अब्भुतो धम्मो, दुतियं दुतियो, ततियं ततियो,

चतुर्थं सम्मप्यधानं चतुर्थो अच्छरियो अब्भुतो धम्मो । पठमो अच्छरियो अब्भुतो धम्मो पठमं अधिद्वानं, दुतियो अच्छरियो अब्भुतो धम्मो दुतियं अधिद्वानं, ततियो अच्छरियो अब्भुतो धम्मो ततियं अधिद्वानं, चतुर्थो अच्छरियो अब्भुतो धम्मो चतुर्थं अधिद्वानं । पठमं अधिद्वानं पठमा समाधिभावना, दुतियं अधिद्वानं दुतिया समाधिभावना, ततियं अधिद्वानं ततिया समाधिभावना, चतुर्थं अधिद्वानं चतुर्थी समाधिभावना । पठमा समाधिभावना पठमो सुखभागियो धम्मो, दुतिया समाधिभावना दुतियो सुखभागियो धम्मो, ततिया समाधिभावना ततियो सुखभागियो धम्मो, चतुर्थी समाधिभावना चतुर्थो सुखभागियो धम्मो । पठमो सुखभागियो धम्मो पठमं अप्पमाणं, दुतियो सुखभागियो धम्मो दुतियं अप्पमाणं, ततियो सुखभागियो धम्मो ततियं अप्पमाणं, चतुर्थो सुखभागियो धम्मो चतुर्थं अप्पमाणं । पठमा पटिपदा भाविता बहुलीकता [बहुलीकता (क०)] पठमं सतिपट्टानं परिपूरेति, दुतिया पटिपदा भाविता बहुलीकता दुतियं सतिपट्टानं परिपूरेति, ततिया पटिपदा भाविता बहुलीकता ततियं सतिपट्टानं परिपूरेति, चतुर्थी पटिपदा भाविता बहुलीकता चतुर्थं सतिपट्टानं परिपूरेति । पठमो सतिपट्टानो भावितो बहुलीकतो पठमं ज्ञानं परिपूरेति, दुतियो सतिपट्टानो भावितो बहुलीकतो दुतियं ज्ञानं परिपूरेति, ततियो सतिपट्टानो भावितो बहुलीकतो ततियं ज्ञानं परिपूरेति, चतुर्थो सतिपट्टानो भावितो बहुलीकतो चतुर्थं ज्ञानं परिपूरेति ।

पठमं ज्ञानं भावितं बहुलीकतं पठमं विहारं परिपूरेति, दुतियं ज्ञानं भावितं बहुलीकतं दुतियं विहारं परिपूरेति, ततियं ज्ञानं भावितं बहुलीकतं ततियं विहारं परिपूरेति, चतुर्थं ज्ञानं भावितं बहुलीकतं चतुर्थं विहारं परिपूरेति । पठमो विहारो भावितो बहुलीकतो अनुप्पन्नानं पापकानं अकुसलानं धम्मानं अनुप्पादं परिपूरेति, दुतियो विहारो भावितो बहुलीकतो उप्पन्नानं पापकानं अकुसलानं धम्मानं पहानं परिपूरेति, ततियो विहारो भावितो बहुलीकतो अनुप्पन्नानं कुसलानं धम्मानं उप्पादं परिपूरेति, चतुर्थो विहारो भावितो बहुलीकतो उप्पन्नानं कुसलानं धम्मानं ठितिं असम्मोसं भिय्योभावं परिपूरेति । पठमं सम्मप्यधानं भावितं बहुलीकतं मानप्पहानं परिपूरेति, दुतियं सम्मप्यधानं भावितं बहुलीकतं आलयसमुग्धातं परिपूरेति, ततियं सम्मप्यधानं भावितं बहुलीकतं अविज्जापहानं परिपूरेति, चतुर्थं सम्मप्यधानं भावितं बहुलीकतं भवूपसमं परिपूरेति । मानप्पहानं भावितं बहुलीकतं सच्चाधिद्वानं परिपूरेति, आलयसमुग्धातो भावितो बहुलीकतो चागाधिद्वानं परिपूरेति, अविज्जापहानं भावितं बहुलीकतं पज्जाधिद्वानं परिपूरेति, भवूपसमो भावितो बहुलीकतो उपसमाधिद्वानं परिपूरेति । सच्चाधिद्वानं भावितं बहुलीकतं छन्दसमाधिं परिपूरेति, चागाधिद्वानं भावितं बहुलीकतं वीरियसमाधिं परिपूरेति, पज्जाधिद्वानं भावितं बहुलीकतं चित्तसमाधिं परिपूरेति, उपसमाधिद्वानं भावितं बहुलीकतं वीमंसासमाधिं परिपूरेति । छन्दसमाधि भावितो बहुलीकतो इन्द्रियसंवरं परिपूरेति, वीरियसमाधि भावितो बहुलीकतो तपं परिपूरेति, चित्तसमाधि भावितो बहुलीकतो बुद्धिं परिपूरेति, वीमंसासमाधि भावितो बहुलीकतो सब्बूपधिपटिनिस्सगं परिपूरेति । इन्द्रियसंवरो भावितो बहुलीकतो मेत्तं परिपूरेति, तपो भावितो बहुलीकतो करुणं परिपूरेति, बुद्धि भाविता बहुलीकता मुदितं परिपूरेति, सब्बूपधिपटिनिस्सगो भावितो बहुलीकतो उपेक्खं परिपूरेति ।

८७. तत्थ इमा चतस्सो दिसा पठमा पटिपदा पठमो सतिपट्टानो पठमं ज्ञानं पठमो विहारो पठमो सम्मप्यधानो पठमो अच्छरियो अब्भुतो धम्मो सच्चाधिद्वानं छन्दसमाधि इन्द्रियसंवरो मेत्ता इति पठमा दिसा ।

दुतिया पटिपदा दुतियो सतिपट्टानो दुतियो विहारो दुतियो सम्मप्यधानो दुतियो अच्छरियो अब्भुतो धम्मो भवाधिद्वानं वीरियसमाधि तपो करुणा इति दुतिया दिसा ।

ततिया पटिपदा ततियो सतिपट्टानो ततियं ज्ञानं ततियो विहारो ततियो सम्मप्यधानो ततियो अच्छरियो अब्भुतो धम्मो

पञ्चाधिष्ठानं चित्तसमाधि बुद्धि मुदिता इति ततिया दिसा ।

चतुर्थी पटिपदा चतुर्थो सतिपट्टानो चतुर्थं ज्ञानं चतुर्थो विहारो चतुर्थो सम्मप्यधानो चतुर्थो अच्छरियो अब्भुतो धम्मो उपसमाधिष्ठानं वीमंसासमाधि सब्बूपधिपटिनिस्सगो उपेक्खा इति चतुर्थी दिसा ।

तत्थ पठमा पटिपदा पठमो सतिपट्टानो पठमं ज्ञानं पठमो विहारो पठमो सम्मप्यधानो पठमो अच्छरियो अब्भुतो धम्मो सच्चाधिष्ठानं छन्दसमाधि इन्द्रियसंवरो, मेत्ता इति इमेसं दसन्नं सुत्तानं एको अत्थो, ब्यञ्जनमेव नानं । इदं रागचरितस्स पुग्गलस्स भेसज्जं ।

दुतिया पटिपदा दुतियो सतिपट्टानो दुतियं ज्ञानं दुतियो विहारो दुतियो सम्मप्यधानो दुतियो अच्छरियो अब्भुतो धम्मो चागाधिष्ठानं वीरियसमाधि तपो करुणा इति इमेसं दसन्नं सुत्तानं एको अत्थो, ब्यञ्जनमेव नानं । इदं दोसचरितस्स पुग्गलस्स भेसज्जं ।

ततिया पटिपदा ततियो सतिपट्टानो ततियं ज्ञानं ततियो विहारो ततियो सम्मप्यधानो ततियो अच्छरियो अब्भुतो धम्मो पञ्चाधिष्ठानं चित्तसमाधि बुद्धि मुदिता इति इमेसं दसन्नं सुत्तानं एको अत्थो, ब्यञ्जनमेव नानं । इदं दिट्ठिचरितस्स मन्दस्स भेसज्जं ।

चतुर्थी पटिपदा चतुर्थो सतिपट्टानो चतुर्थं ज्ञानं चतुर्थो विहारो चतुर्थो सम्मप्यधानो चतुर्थो अच्छरियो अब्भुतो धम्मो उपसमाधिष्ठानं वीमंसासमाधि सब्बूपधिपटिनिस्सगो उपेक्खा इति इमेसं दसन्नं सुत्तानं एको अत्थो, ब्यञ्जनमेव नानं । इदं दिट्ठिचरितस्स उदत्तस्स भेसज्जं ।

तत्थ दुक्खा च पटिपदा दन्धाभिज्जा दुक्खा च पटिपदा खिप्पाभिज्जा अप्पणिहितं विमोक्खमुखं, सुखा पटिपदा दन्धाभिज्जा सुज्जतं विमोक्खमुखं, सुखा पटिपदा खिप्पाभिज्जा अनिमित्तं विमोक्खमुखं ।

तत्थ काये कायानुपस्सिता सतिपट्टानञ्च वेदनासु वेदानुपस्सिता सतिपट्टानञ्च अप्पणिहितं विमोक्खमुखं, चित्ते चित्तानुपस्सिता सुज्जतं विमोक्खमुखं । धम्मसु धम्मानुपस्सिता अनिमित्तं विमोक्खमुखं ।

तत्थ पठमञ्च ज्ञानं दुतियञ्च ज्ञानं अप्पणिहितं विमोक्खमुखं, ततियं ज्ञानं सुज्जतं विमोक्खमुखं, चतुर्थं ज्ञानं अनिमित्तं विमोक्खमुखं ।

तत्थ पठमो च विहारो दुतियो च विहारो अप्पणिहितं विमोक्खमुखं, ततियो विहारो सुज्जतं विमोक्खमुखं, चतुर्थो विहारो अनिमित्तं विमोक्खमुखं ।

यत्थ पठमञ्च सम्मप्यधानं दुतियञ्च सम्मप्यधानं अप्पणिहितं विमोक्खमुखं, ततियं सम्मप्यधानं सुज्जतं विमोक्खमुखं, चतुर्थं सम्मप्यधानं अनिमित्तं विमोक्खमुखं ।

तत्थ मानप्पहानञ्च आलयसमुग्घातो च अप्पणिहितं विमोक्खमुखं, अविज्जापहानं सुज्जतं विमोक्खमुखं, भवूपसमो अनिमित्तं विमोक्खमुखं ।

तत्थ सच्चाधिद्धानञ्च चागाधिद्धानञ्च अप्पणिहितं विमोक्खमुखं, पज्जाधिद्धानं सुज्जतं विमोक्खमुखं, उपसमाधिद्धानं अनिमित्तं विमोक्खमुखं ।

तत्थ छन्दसमाधि च वीरियसमाधि च अप्पणिहितं विमोक्खमुखं, चित्तसमाधि सुज्जतं विमोक्खमुखं, वीमंसासमाधि अनिमित्तं विमोक्खमुखं ।

तत्थ इन्द्रियसंवरो च तपो च अप्पणिहितं विमोक्खमुखं, बुद्धि सुज्जतं विमोक्खमुखं सब्बूपधिपटिनिस्सग्गो अनिमित्तं विमोक्खमुखं ।

तत्थ मेत्ता च करुणा च अप्पणिहितं विमोक्खमुखं, मुदिता सुज्जतं विमोक्खमुखं उपेक्खा अनिमित्तं विमोक्खमुखं ।

तेसं विक्कीळितं । चत्तारो आहारा तेसं पटिपक्खो चतस्सो पटिपदा... पे०... चत्तारो विपल्लासा तेसं पटिपक्खो चत्तारो सतिपट्ठाना । चत्तारि उपादानानि तेसं पटिपक्खो चत्तारि झानानि । चत्तारो योगा तेसं पटिपक्खो चत्तारो विहारा । चत्तारो गन्था तेसं पटिपक्खो चत्तारो सम्मप्पधाना । चत्तारो आसवा तेसं पटिपक्खो चत्तारो अच्छरिया अब्भुता धम्मा । चत्तारो ओघा तेसं पटिपक्खो चत्तारि अधिद्धानानि । चत्तारो सल्ला तेसं पटिपक्खो चतस्सो समाधिभावना । चतस्सो विज्जाणट्ठितियो तासं पटिपक्खो चत्तारो सुखभागिया धम्मा । चत्तारि अगतिगमनानि तेसं पटिपक्खो चतस्सो अप्पमाणा ।

सीहा बुद्धा पच्चेकबुद्धा सावका च हतरागदोसमोहा, तेसं विक्कीळितं भावना सच्छिकिरिया ब्यन्तीकिरिया च । विक्कीळितं इन्द्रियाधिद्धानं विक्कीळितं विपरियासानधिद्धानञ्च । इन्द्रियानि सद्धम्मगोचरो विपरियासा किलेसगोचरो । अयं वुच्चति सीहविक्कीळितस्स च नयस्स दिसालोचनस्स च नयस्स भूमीति । तेनाह “यो नेति विपल्लासेहि संकिलेसे”ति । वेय्याकरणेसु हि ये “कुसलाकुसला”ति च ।

तत्थ ये दुक्खाय पटिपदाय दन्धाभिज्जाय खिप्पाभिज्जाय च निय्यन्ति, इमे द्वे पुग्गला; ये सुखाय पटिपदाय दन्धाभिज्जाय खिप्पाभिज्जाय च निय्यन्ति, इमे द्वे पुग्गला । तेसं चतुन्नं पुग्गलानं अयं संकिलेसो, चत्तारो आहारा, चत्तारो विपल्लासा, चत्तारि उपादानानि, चत्तारो योगा, चत्तारो गन्था, चत्तारो आसवा, चत्तारो ओघा, चत्तारो सल्ला, चतस्सो विज्जाणट्ठितियो, चत्तारि अगतिगमनानीति । तेसं चतुन्नं पुग्गलानं इदं वोदानं, चतस्सो पटिपदा, चत्तारो सतिपट्ठाना, चत्तारि झानानि, चत्तारो विहारा, चत्तारो सम्मप्पधाना, चत्तारो अच्छरिया अब्भुता धम्मा, चत्तारि अधिद्धानानि, चतस्सो समाधिभावना, चत्तारो सुखभागिया धम्मा, चतस्सो अप्पमाणा इति ।

८८. तत्थ ये दुक्खाय पटिपदाय दन्धाभिज्जाय खिप्पाभिज्जाय च निय्यन्ति इमे द्वे पुग्गला । ये सुखाय पटिपदाय दन्धाभिज्जाय खिप्पाभिज्जाय च निय्यन्ति, इमे द्वे पुग्गला । तत्थ यो सुखाय पटिपदाय खिप्पाभिज्जाय निय्याति, अयं उग्घटितज्जू । यो साधारणाय, अयं विपज्चितज्जू । यो दुक्खाय पटिपदाय दन्धाभिज्जाय निय्याति, अयं नेय्यो ।

तत्थ भगवा उग्घटितज्जुस्स पुग्गलस्स समथं उपदिसति, नेय्यस्स विपस्सनं, समथविपस्सनं विपज्चितज्जुस्स । तत्थ भगवा उग्घटितज्जुस्स पुग्गलस्स मुदुकं धम्मदेसनं उपदिसति, तिक्खं नेय्यस्स, मुदुतिक्खं विपज्चितज्जुस्स, तत्थ भगवा उग्घटितज्जुस्स पुग्गलस्स संखित्तेन धम्मं देसयति, संखित्तवित्थारेण विपज्चितज्जुस्स, वित्थारेण नेय्यस्स । तत्थ भगवा उग्घटितज्जुस्स पुग्गलस्स निस्सरणं उपदिसति, विपज्चितज्जुस्स आदीनवज्ज निस्सरणञ्च उपदिसति, नेय्यस्स

अस्सादञ्च आदीनवञ्च निस्सरणञ्च उपदिसति । तत्थ भगवा उग्घटितञ्जुस्स अधिपञ्जासिक्खं पञ्जापयति, अधिचित्तं विपञ्चितञ्जुस्स, अधिसीलं नेय्यस्स ।

तत्थ ये दुक्खाय पटिपदाय दन्धाभिज्जाय खिप्पाभिज्जाय च निय्यन्ति, इमे द्वे पुग्गला । ये सुखाय पटिपदाय दन्धाभिज्जाय खिप्पाभिज्जाय च निय्यन्ति । इमे द्वे पुग्गला । इति खो चत्तारि हुत्वा तीणि भवन्ति उग्घटितञ्जू विपञ्चितञ्जू नेय्योति ।

तेसं तिण्णं पुग्गलानं अयं संकिलेसो, तीणि अकुसलमूलानि लोभो अकुसलमूलं दोसो अकुसलमूलं मोहो अकुसलमूलं, तीणि दुच्चरितानि — कायदुच्चरितं वचीदुच्चरितं मनोदुच्चरितं; तयो अकुसलवितक्का — कामवितक्को ब्यापादवितक्को विहिंसावितक्को; तिस्सो अकुसलसज्जा — कामसज्जा ब्यापादसज्जा विहिंसासज्जा; तिस्सो विपरीतसज्जा — निच्चसज्जा सुखसज्जा अत्तसज्जा; तिस्सो वेदना — सुखा वेदना दुक्खा वेदना अदुक्खमसुखा वेदना; तिस्सो दुक्खता — दुक्खदुक्खता सङ्खारदुक्खता विपरिणामदुक्खता; तयो अग्गी — रागग्गी दोसग्गी मोहग्गी; तयो सल्ला — रागसल्लो दोससल्लो मोहसल्लो; तिस्सो जटा — रागजटा दोसजटा मोहजटा; तिस्सो अकुसलूपपरिक्खा — अकुसलं कायकम्मं अकुसलं वचीकम्मं अकुसलं मनोकम्मं । तिस्सो विपत्तियो — सीलविपत्ति दिट्ठिविपत्ति आचारविपत्तीति । तेसं तिण्णं पुग्गलानं इदं वोदानं । तीणि कुसलमूलानि — अलोभो कुसलमूलं अदोसो कुसलमूलं अमोहो कुसलमूलं । तीणि सुचरितानि — कायसुचरितं वचीसुचरितं मनोसुचरितं । तयो कुसलवितक्का — नेक्खम्मवितक्को अब्यापादवितक्को अविहिंसावितक्को । तयो समाधी — सवितक्को सविचारो समाधि अवितक्को विचारमत्तो समाधि अवितक्को अविचारो समाधि । तिस्सो कुसलसज्जा — नेक्खम्मसज्जा अब्यापादसज्जा अविहिंसासज्जा । तिस्सो अविपरीतसज्जा — अनिच्चसज्जा दुक्खसज्जा अनत्तसज्जा । तिस्सो कुसलूपपरिक्खा — कुसलं कायकम्मं कुसलं वचीकम्मं कुसलं मनोकम्मं । तीणि सोचेय्यानि — कायसोचेय्यं वचीसोचेय्यं मनोसोचेय्यं; तिस्सो सम्पत्तियो — सीलसम्पत्ति समाधिसम्पत्ति पञ्जासम्पत्ति । तिस्सो सिक्खा — अधिसीलसिक्खा अधिचित्तसिक्खा अधिपञ्जासिक्खा; तयो खन्धा — सीलक्खन्धो समाधिक्खन्धो पञ्जाक्खन्धो । तीणि विमोक्खमुखानि — सुज्जतं अनिमित्तं अप्पणिहितन्ति ।

इति खो चत्तारि हुत्वा तीणि भवन्ति, तीणि हुत्वा द्वे भवन्ति तण्हाचरितो च दिट्ठिचरितो च ।

तेसं द्विन्नं पुग्गलानं अयं संकिलेसो, तण्हा च अविज्जा च अहिरिकञ्च अनोत्तप्पञ्च अस्सति च असम्पज्जञ्च अयोनिस्सो मनसिकारो च कोसज्जञ्च दोवचस्सञ्च अहंकारो च ममंकारो च अस्सद्भा च पमादो च असद्भम्मस्सवनञ्च असंवरो च अभिज्झा च ब्यापादो च नीवरणञ्च संयोजनञ्च कोधो च उपनाहो च मक्खो च पलासो च इस्सा च मच्छेरञ्च माया च साठेय्यञ्च सस्सतदिट्ठि च उच्छेददिट्ठिचाति ।

तेसं द्विन्नं पुग्गलानं इदं वोदानं, समथो च विपस्सना च हिरी च ओत्तप्पञ्च सति च सम्पज्जञ्च योनिस्सो मनसिकारो च वीरियारम्भो च सोवचस्सञ्च धम्मे जाणञ्च अन्वये जाणञ्च खये जाणञ्च अनुप्पादे जाणञ्च सद्भा च अप्पमादो च सद्भम्मस्सवनञ्च संवरो च अनभिज्झा च अब्यापादो च रागविरागा च चेतोविमुत्ति अविज्जाविरागा च पञ्चाविमुत्ति अभिसमयो च अप्पिच्छता च सन्तुट्ठि च अक्कोधो च अनुपनाहो च अमक्खो च अपलासो च इस्सापहानञ्च मच्छरियप्पहानञ्च विज्जा च विमुत्ति च सङ्खतारम्मणो च विमोक्खो असङ्खतारम्मणो च विमोक्खो सउपादिसेसा च निब्बानधातु अनुपादिसेसा च निब्बानधातूति ।

अयं वुच्चति तिपुखलस्स च नयस्स अङ्कुसस्स च नयस्स भूमीति । तेनाह “यो अकुसले समूलेहि नेती”ति
“ओलोकेत्वा दिसलोचनेना”ति च ।

नियुत्तं नयसमुद्धानं ।

सासनपट्टानं

८९. तत्थ अट्टारस मूलपदा कुहिं दट्टब्बा? सासनपट्टाने । तत्थ कतमं सासनपट्टानं? संकिलेसभागियं सुत्तं, वासनाभागियं सुत्तं, निब्बेधभागियं सुत्तं, असेक्खभागियं सुत्तं, संकिलेसभागियञ्च वासनाभागियञ्च सुत्तं, संकिलेसभागियञ्च निब्बेधभागियञ्च सुत्तं, संकिलेसभागियञ्च असेक्खभागियञ्च सुत्तं, संकिलेसभागियञ्च निब्बेधभागियञ्च असेक्खभागियञ्च सुत्तं, संकिलेसभागियञ्च वासनाभागियञ्च निब्बेधभागियञ्च सुत्तं, वासनाभागियञ्च निब्बेधभागियञ्च सुत्तं, तण्हासंकिलेसभागियं सुत्तं, दिट्ठिसंकिलेसभागियं सुत्तं, दुच्चरितसंकिलेसभागियं सुत्तं, तण्हावोदानभागियं सुत्तं, दिट्ठिवोदानभागियं सुत्तं, दुच्चरितवोदानभागियं सुत्तं ।

तत्थ संकिलेसो तिविधो — तण्हासंकिलेसो दिट्ठिसंकिलेसो दुच्चरितसंकिलेसो । तत्थ तण्हासंकिलेसो समथेन विसुज्झति, सो समथो समाधिक्खन्धो । दिट्ठिसंकिलेसो विपस्सनाय विसुज्झति, सा विपस्सना पज्जाक्खन्धो । दुच्चरितसंकिलेसो सुचरितेन विसुज्झति, तं सुचरितं सीलक्खन्धो । तस्स सीले पतिट्ठितस्स यदि आसत्ति उप्पज्जति भवेसु, एवं सायं समथविपस्सना भावनामयं पुज्जक्रियवत्थु भवति ततूपपत्तिया संवत्तति । इमानि चत्तारि सुत्तानि, साधारणानि कतानि अट्ठ भवन्ति, तानियेव अट्ठ सुत्तानि साधारणानि कतानि सोळस भवन्ति ।

इमेहि सोळसहि सुत्तेहि भिन्नेहि नवविधं सुत्तं भिन्नं भवति । गाथाय गाथा अनुमिनितब्बा, वेय्याकरणेन वेय्याकरणं अनुमिनितब्बं । सुत्तेन सुत्तं अनुमिनितब्बं ।

९०. तत्थ कतमं संकिलेसभागियं सुत्तं?

“कामन्धा जालसञ्छन्ना, तण्हाछदनछादिता ।

पमत्तबन्धना [पमत्तबन्धुना (उदा० ७४)] बद्धा, मच्छाव कुमिनामुखे ।

जरामरणमन्वेन्ति, वच्छो खीरपकोव [खीरूपकोव (क०) पस्स उदा० ६४] मातर”न्ति ॥

इदं संकिलेसभागियं सुत्तं ।

चत्तारिमानि, भिक्खवे, अगतिगमनानि । कतमानि चत्तारि? छन्दागतिं [छन्दा अगतिं (सी० क०) पस्स अ० नि० ४.१७] गच्छति, दोसागतिं गच्छति, मोहागतिं गच्छति, भयागतिं गच्छति । इमानि खो, भिक्खवे, चत्तारि अगतिगमनानि । इदमवोच भगवा, इदं वत्त्वान सुगतो, अथापरं एतदवोच सत्था —

“छन्दा दोसा भया मोहा, यो धम्मं अतिवत्तति ।

निहीयति तस्स यसो, काळपक्खेव चन्दिमा”ति ॥

इदं संकिलेसभागियं सुत्तं ।

“मनोपुब्बङ्गमा धम्मा, मनोसेट्ठा मनोमया ।
मनसा चे पदुट्ठेन, भासति वा करोति वा ।
ततो नं दुक्खमन्वेति, चक्कं व वहतो पद”न्ति ॥

इदं संकिलेसभागियं सुत्तं ।

“मिद्धी [पस्स ध० प० ३२५] यदा होति महग्घसो च, निदायिता सम्परिवत्तसायी ।
महावराहोव निवापपुट्ठो, पुनप्पुनं गब्भमुपेति मन्दो”ति ॥

इदं संकिलेसभागियं सुत्तं ।

“अयसाव मलं समुट्ठितं, ततुट्ठाय [तदुट्ठाय (सी०) पस्स ध० प० २४०] तमेव खादति ।
एवं अतिधोनचारिनं, सानि [तानि (सी०) पस्स ध० प० २४०] कम्मनि नयन्ति दुग्गति”न्ति ॥

इदं संकिलेसभागियं सुत्तं ।

“चोरो यथा सन्धिमुखे गहीतो, सकम्मुना हज्जति बज्जते च ।
एवं अयं पेच्च पजा परत्थ, सकम्मुना हज्जति बज्जते चा”ति ॥

इदं संकिलेसभागियं सुत्तं ।

“सुखकामानि भूतानि, यो दण्डेन विहिंसति ।
अत्तनो सुखमेसानो, पेच्च सो न लभते [लभे (क०) पस्स ध० प० १३१] सुख”न्ति ॥

इदं संकिलेसभागियं सुत्तं ।

“गुन्नं चे तरमानानं, जिम्हं गच्छति पुङ्गवो ।
सब्बा ता जिम्हं गच्छन्ति, नेत्ते जिम्हं गते [जिम्हगते (सी० क०) पस्स अ० नि० ४.७०] सति ॥

“एवमेव मनुस्सेसु, यो होति सेट्ठसम्मतो ।
सो चे अधम्मं चरति, पगेव इतरा पजा ।
सब्बं रट्ठं दुक्खं सेति, राजा चे होति अधम्मिको”ति ॥

इदं संकिलेसभागियं सुत्तं ।

“सुकिच्छरूपावतिमे मनुस्सा, करोन्ति पापं उपधीसु रत्ता ।
गच्छन्ति ते बहुजनसन्निवासं, निरयं अवीचिं कटुकं भयानक”न्ति ॥

इदं संकिलेसभागियं सुत्तं ।

“फलं वे [पस्स अ० नि० ४.६८] कदलिं हन्ति, फलं वेळुं फलं नळं ।
सक्कारो कापुरिसं हन्ति, गब्भो अस्सतरिं यथा”ति ॥

इदं संकिलेसभागियं सुत्तं ।

“कोधमक्खगरु भिक्खु, लाभसक्कारगारवो [लाभसक्कारकारणा (सी० क०) पस्स अ० नि० ४.४३] ।
सुखेत्ते पूतिबीजंव, सद्धम्मे न विरूहती”ति ॥

इदं संकिलेसभागियं सुत्तं ।

११. “इधाहं, भिक्खवे, एकच्चं पुग्गलं पदुट्ठचित्तं एवं चेतसा चेतो परिच्च पजानामि, (यथा खो अयं पुग्गलो इरियति, यच्च पटिपदं पटिपन्नो, यच्च मग्गं समारूळ्हो) [( ) नत्थि अ० नि० १.४३-४४; इतिवु० २०] । इमम्हि चायं समये कालं करेय्य, यथाभतं निक्खित्तो, एवं निरये । तं किस्स हेतु? चित्तं हिस्स, भिक्खवे, पदुट्ठं [पदोसितं (सी० क०) अ० नि० १.४३; इतिवु० २० पस्सितब्बं], चेतोपदोसहेतु [चित्तपदोसहेतु (सी० क०)] खो पन, भिक्खवे, एवमिधेक्कच्चे सत्ता कायस्स भेदा परं मरणा अपायं दुग्गतिं विनिपातं निरयं उपपज्जन्ती”ति । एतमत्थं भगवा अवोच, तत्थेतं इति वुच्चति —

“पदुट्ठचित्तं जत्त्वान, एकच्चं इध पुग्गलं ।
एतमत्थञ्च ब्याकासि, बुद्धो [सत्था (सी० क०)] भिक्खून सन्तिके ।

इमम्हि चायं समये, कालं कयिराथ पुग्गलो ।
निरयं उपपज्जेय्य, चित्तं हिस्स पदूसितं ।
चेतोपदोसहेतु हि, सत्ता गच्छन्ति दुग्गतिं ॥

यथाभतं निक्खिपेय्य, एवमेव तथाविधो ।
कायस्स भेदा दुप्पज्जो, निरयं सोपपज्जती”ति ॥

अयम्पि अत्थो वुत्तो भगवता इति मे सुतन्ति ।

इदं संकिलेसभागियं सुत्तं ।

“सचे भायथ दुक्खस्स, सचे वो दुक्खमप्पियं ।
माकत्थ पापकं कम्मं, आवि [आवी (सी०) पस्स उदा० ४४] वा यदि वा रहो ॥

“सचे च पापकं कम्मं, करिस्सथ करोथ वा ।
न वो दुक्खा पमुत्थत्थि, उपेच्चपि पलायत”न्ति ॥

इदं संकिलेसभागियं सुत्तं ।

“अधम्मेन धनं लब्ध्वा, मुसावादेन चूभयं ।
ममेति बाला मज्जन्ति, तं कथं नु भविस्सति ॥

“अन्तराया सु भविस्सन्ति, सम्भतस्स विनस्सति ।
मता सगं न गच्छन्ति, ननु एत्तावता हता”ति ॥

इदं संकिलेसभागियं सुत्तं ।

“कथं खणति अत्तानं, कथं मित्तेहि जीरति ।
कथं विवट्टते धम्मा, कथं सगं न गच्छति ॥

“लोभा खणति अत्तानं, लुब्धो मित्तेहि जीरति ।
लोभा विवट्टते धम्मा, लोभा सगं न गच्छती”ति ॥

इदं संकिलेसभागियं सुत्तं ।

“चरन्ति बाला दुम्मेधा, अमित्तेनेव अत्तना ।
करोन्ता पापकं कम्मं, यं होति कटुकप्फलं [कटकं फलं (क०) पस्स ध० प० ६६] ॥

“न तं कम्मं कतं साधु, यं कत्वा अनुत्पति ।
यस्स अस्सुमुखो रोदं, विपाकं पटिसेवती”ति ॥

इदं संकिलेसभागियं सुत्तं ।

“दुक्करं दुत्तितिकखञ्च, अब्यत्तेन च [अवियत्तेन (सी० क०) पस्स सं० नि० १.१७] सामज्जं ।
बहू हि तत्थ सम्बाधा, यत्थ बालो विसीदति ॥

“यो हि अत्थञ्च धम्मञ्च, भासमाने तथागते ।
मनं पदोसये बालो, मोघं खो तस्स जीवितं ॥

“एतज्चाहं अरहामि, दुक्खञ्च इतो च पापियतरं भन्ते ।
यो अप्पमेय्येसु तथागतेसु, चित्तं पदोसेमि अवीतरागो”ति ॥

इदं संकिलेसभागियं सुत्तं ।

“अप्पमेय्यं पमिनन्तो, कोध विद्धा विकप्पये ।
अप्पमेय्यं पमायिनं [पमायन्तं (सी० क०) पस्स सं० नि० १.१७९], निवुत्तं तं मज्जे अकिस्सव”न्ति ॥

इदं संकिलेसभागियं सुत्तं ।

“पुरिसस्स हि जातस्स, कुठारी [कुधारी (क०) पस्स सं० नि० १.१८०] जायते मुखे ।
याय छिन्दति अत्तानं, बालो दुब्भासितं भणं ॥

“न हि सत्थं सुनिसितं, विसं हलाहलं इव ।
एवं विरद्धं पातेति, वाचा दुब्भासिता यथा”ति ॥

इदं संकिलेसभागियं सुत्तं ।

१२. “यो निन्दियं पसंसति, तं वा निन्दति यो पसंसियो ।
विचिनाति मुखेन सो कलिं, कलिना तेन सुखं न विन्दति ॥

“अप्पमत्तो अयं कलि, यो अक्खेसु धनपराजयो ।
सब्बस्सापि सहापि अत्तना, अयमेव महन्ततरो [महत्तरो (क०) पस्स अ० नि० ४.३; सं० नि० १.१८०] कलि ।
यो सुगतेसु मनं पदोसये ॥

“सतं सहस्सानं निरब्बुदानं, छत्तिसती पञ्च च अब्बुदानि ।
यमरियगरही निरयं उपेति, वाचं मनञ्च पणिधाय पापक”न्ति ॥

इदं संकिलेसभागियं सुत्तं ।

“यो लोभगुणे अनुयुत्तो, सो वचसा [वचसा च (क०) पस्स सु० नि० ६६८] परिभासति अञ्जे ।
अस्सद्धो कदरियो [अनरियो (सी० क०)] अवदञ्जू, मच्छरि पेसुणियं अनुयुत्तो ॥

“मुखदुग्ग विभूत अनरिय, भूनहु पापक दुक्कटकारि ।
पुरिसन्त कली अवजातपुत्त [अवजातकपुत्त (सी० क०) पस्स सु० नि० ६६९], मा बहुभाणिध नेरयिकोसि ॥

“रजमाकिरसी अहिताय, सन्ते गरहसि किब्बिसकारी ।
बहूनि दुच्चरितानि चरित्वा, गच्छसि खो पपतं चिररत्त”न्ति ॥

इदं संकिलेसभागियं सुत्तं ।

तत्थ कतमं वासनाभागियं सुत्तं?

“मनोपुब्बङ्गमा धम्मा, मनोसेट्ठा मनोमया ।
मनसा चे पसन्नेन, भासति वा करोति वा ।
ततो नं सुखमन्वेति, छायाव अनपायिनी”ति [अनुपायिनीति (क०) पस्स ध० प० २] ॥

इदं वासनाभागियं सुत्तं ।

१३. महानामो सक्को भगवन्तं एतदवोच — “इदं, भन्ते, कपिलवत्थु इद्दञ्चेव फीतञ्च बाहुजञ्चं [बहुजनं (सी० क०) पस्स सं० नि० ५.१०१८] आकिण्णमनुस्सं सम्बाधब्बूहं, सो खो अहं, भन्ते, भगवन्तं वा पयिरुपासित्वा मनोभावनीये वा भिक्खू सायन्हसमयं कपिलवत्थुं पविसन्तो भन्तेनपि हत्थिना समागच्छामि, भन्तेनपि अस्सेन समागच्छामि, भन्तेनपि रथेन समागच्छामि, भन्तेनपि सकटेन समागच्छामि, भन्तेनपि पुरिसेन समागच्छामि, तस्स मय्हं, भन्ते, तस्मिं समये मुस्सतेव भगवन्तं आरब्भ सति, मुस्सति धम्मं आरब्भ सति, मुस्सति सङ्गं आरब्भ सति । तस्स मय्हं, भन्ते, एवं होति ‘इमहि चाहं सायन्हसमये कालं करेय्यं, का मय्हं [ममस्स (सी० क०) पस्स सं० नि० ५.१०१८] गति, को अभिसम्परायो’”ति ।

“मा भायि, महानाम, मा भायि, महानाम, अपापकं ते मरणं भविस्सति, अपापिका [अपापिका ते (सी०)] कालङ्किरिया । चतूहि खो, महानाम, धम्मेहि समन्नागतो अरियसावको निब्बाननिन्नो होति निब्बानपोणो निब्बानपब्भारो । कतमेहि चतूहि? इध, महानाम, अरियसावको बुद्धे अवेच्चप्पसादेन समन्नागतो होति, इतिपि सो भगवा अरहं...पे०... बुद्धो भगवाति । धम्मे...पे०... सङ्गे...पे०... अरियकन्तेहि सीलेहि समन्नागतो होति अखण्डेहि...पे०... समाधिसंवत्तनिकेहि । सेय्यथापि, महानाम, रुक्खो पाचीननिन्नो पाचीनपोणो पाचीनपब्भारो, सो मूलच्छिन्नो [मूलेहि छिन्नो (सी० क०)] कतमेन पपतेय्या”ति? “येन, भन्ते, निन्नो येन पोणो येन पब्भारो”ति । “एवमेव खो, महानाम, इमेहि चतूहि धम्मेहि समन्नागतो अरियसावको निब्बाननिन्नो होति निब्बानपोणो निब्बानपब्भारो । मा भायि, महानाम, मा भायि, महानाम, अपापकं ते मरणं भविस्सति, अपापिका कालङ्किरिया”ति ।

इदं वासनाभागियं सुत्तं ।

“सुखकामानि भूतानि, यो दण्डेन न हिंसति ।
अत्तनो सुखमेसानो, पेच्च सो लभते सुख”न्ति ॥

इदं वासनाभागियं सुत्तं ।

“गुन्नञ्चे तरमानानं, उजुं गच्छति पुङ्गवो ।
सब्बा ता उजुं गच्छन्ति, नेत्ते उजुं गते सति ॥

“एवमेव मनुस्सेसु, यो होति सेट्ठसम्मतो ।
सो सचे [सो चेव (सी०) पस्स (सी०) पस्स अ० नि० ४.७०] धम्मं चरति, पगेव इतरा पजा ।
सब्बं रट्ठं सुखं सेति, राजा चे होति धम्मिको”ति ॥

इदं वासनाभागियं सुत्तं ।

१४. भगवा सावत्थियं विहरति जेतवने अनाथपिण्डिकस्स आरामे । तेन खो पन समयेन सम्बहुला भिक्खू भगवतो चीवरकम्मं करोन्ति “निट्ठितचीवरो भगवा तेमासच्चयेन चारिकं पक्कमिस्सती”ति । तेन खो पन समयेन इसिदत्तपुराणा थपतयो साकेते [साधुके (सं० नि० ५.१००२)] पटिवसन्ति केनचि देव करणीयेन । अस्सोसुं खो इसिदत्तपुराणा थपतयो “सम्बहुला किर भिक्खू भगवतो चीवरकम्मं करोन्ति । निट्ठितचीवरो भगवा तेमासच्चयेन चारिकं पक्कमिस्सती”ति ।

अथ खो इसिदत्तपुराणा थपतयो मग्गे पुरिसं ठपेसुं “यदा त्वं अम्भो पुरिस पस्सेय्यासि भगवन्तं आगच्छन्तं अरहन्तं सम्मासम्बुद्धं, अथ अम्हाकं आरोचेय्यासी”ति । द्वीहतीहं ठितो खो सो पुरिसो अदस भगवन्तं दूरतोव आगच्छन्तं, दिस्वान येन इसिदत्तपुराणा थपतयो तेनुपसङ्कमि, उपसङ्कमित्वा इसिदत्तपुराणे थपतयो एतदवोच “अयं सो भन्ते [अयं भन्ते (सी० क०) पस्स सं० नि० ५.१००२] भगवा आगच्छति अरहं सम्मासम्बुद्धो, यस्सदानि कालं मज्जथा”ति ।

अथ खो इसिदत्तपुराणा थपतयो येन भगवा तेनुपसङ्कमि, उपसङ्कमित्वा भगवन्तं अभिवादेत्वा भगवन्तं पिड्डितो पिड्डितो अनुबन्धिंसु । अथ खो भगवा मग्गा ओक्कम्म येन अज्जतरं रुक्खमूलं तेनुपसङ्कमि, उपसङ्कमित्वा पज्जत्ते आसने निसीदि । इसिदत्तपुराणा थपतयो भगवन्तं अभिवादेत्वा एकमन्तं निसीदिंसु, एकमन्तं निसिन्ना खो इसिदत्तपुराणा थपतयो भगवन्तं एतदवोचुं —

“यदा मयं भन्ते भगवन्तं सुणोम ‘सावत्थिया कोसलेसु चारिकं पक्कमिस्सती’ति, होति नो तस्मिं समये अनत्तमनता होति दोमनस्सं ‘दूरे नो भगवा भविस्सती’ति । यदा पन मयं भन्ते भगवन्तं सुणोम ‘सावत्थिया कोसलेसु चारिकं पक्कन्तो’ति, होति नो तस्मिं समये अनत्तमनता होति दोमनस्सं ‘दूरे नो भगवा’ति...पे०... ।

“यदा पन मयं भन्ते भगवन्तं सुणोम ‘कासीसु मग्धेसु [कासीहि माग्धे (सं० नि० ५.१००२)] चारिकं पक्कमिस्सती’ति, होति नो तस्मिं समये अनत्तमनता होति दोमनस्सं ‘दूरे नो भगवा भविस्सती’ति । यदा पन मयं भन्ते भगवन्तं सुणोम ‘कासीसु मग्धेसु चारिकं पक्कन्तो’ति, अनप्पका नो तस्मिं समये अनत्तमनता होति अनप्पकं दोमनस्सं ‘दूरे नो भगवा’ति ।

“यदा पन मयं भन्ते भगवन्तं सुणोम ‘मग्धेसु कासीसु चारिकं पक्कमिस्सती’ति, होति नो तस्मिं समये अत्तमनता होति सोमनस्सं ‘आसन्ने नो भगवा भविस्सती’ति । यदा पन मयं भन्ते भगवन्तं सुणोम ‘मग्धेसु कासीसु चारिकं पक्कन्तो’ति, होति नो तस्मिं समये अत्तमनता होति सोमनस्सं ‘आसन्ने नो भगवा’ति...पे०... ।

“यदा पन मयं भन्ते भगवन्तं सुणोम ‘कोसलेसु सावत्थिं [सावत्थियं (सी० क०)] चारिकं पक्कमिस्सती’ति । होति नो तस्मिं समये अत्तमनता होति सोमनस्सं ‘आसन्ने नो भगवा भविस्सती’ति ।

“यदा पन मयं भन्ते भगवन्तं सुणोम ‘सावत्थियं विहरति जेतवने अनाथपिण्डिकस्स आरामे’ति होति अनप्पका नो तस्मिं समये अत्तमनता, होति अनप्पकं सोमनस्सं ‘आसन्ने नो भगवा’”ति ।

“तस्मातिह, थपतयो, सम्बाधो घरावासो रजापथो, अब्भोकासो पब्बज्जा, अलज्ज पन वो, थपतयो, अप्पमादाया”ति । “अत्थि खो नो, भन्ते, एतम्हा सम्बाधा अज्जो सम्बाधो सम्बाधतरो चेव सम्बाधसङ्घाततरो चा”ति? “कतमो पन वो, थपतयो, एतम्हा सम्बाधा अज्जो सम्बाधो सम्बाधतरो चेव सम्बाधसङ्घाततरो चा”ति?

“इध मयं, भन्ते, यदा राजा पसेनदि कोसलो उय्यानभूमिं निय्यातुकामो [गन्तुकामो (सी० क०) पस्स सं० नि० ५.१००२] होति, ये ते रज्जो पसेनदिस्स कोसलस्स नागा ओपवट्ठा, ते कप्पेत्वा या ता रज्जो पसेनदिस्स कोसलस्स पजापतियो पिया मनापा, ता [तासं (सी० क०)] एकं पुरतो एकं पच्छतो निसीदापेम, तासं खो पन, भन्ते, भगिनीनं एवरूपो गन्धो होति । सेय्यथापि नाम गन्धकरण्डकस्स तावदेव विवरियमानस्स, यथा तं राजकज्जानं [राजारहेन (सी० क०)]

गन्धेन विभूषितानं । तासं खो पन, भन्ते, भगिनीनं एवरूपो कायसम्फस्सो होति, सेय्यथापि नाम तूलपिचुनो वा कप्पाहपिचुनो वा, यथा तं राजकज्जानं सुखेधितानं । तस्मिं खो पन, भन्ते, समये नागोपि रक्खितब्बो होति । तापि भगिनियो रक्खितब्बा होति । अत्तापि रक्खितब्बा होति । न खो पन मयं, भन्ते, अभिजानाम तासु भगीनिसु पापकं चित्तं जप्पादेन्ता, अयं खो नो, भन्ते, एतम्हा सम्बाधा अज्जो सम्बाधो सम्बाधतरो चेव सम्बाधसङ्घाततरो चाति ।

“तस्मातिह, थपतयो, सम्बाधो घरावासो रजापथो, अब्भोकासो पब्बज्जा । अलज्ज पन वो, थपतयो, अप्पमादाय । चतूहि खो थपतयो, धम्मेहि समन्नागतो अरियसावको सोतापन्नो होति अविनिपातधम्मो नियतो सम्बोधिपरायणो ।

“कतमेहि चतूहि? इध, थपतयो, सुतवा अरियसावको बुद्धे अवेच्चप्पसादेन समन्नागतो होति इतिपि सो भगवा अरहं...पे०... बुद्धो भगवाति, धम्मे...पे०... सङ्गे...पे०... विगतमलमच्छेरेन चेतसा अगारं अज्झावसति, मुत्तचागो पयतपाणि वोस्सग्गरतो याचयोगो दानसंविभागरतो अप्पटिविभत्तं । इमेहि खो, थपतयो, चतूहि धम्मेहि समन्नागतो अरियसावको सोतापन्नो होति अविनिपातधम्मो नियतो सम्बोधिपरायणो ।

“तुम्हे खो, थपतयो, बुद्धे अवेच्चप्पसादेन समन्नागता इतिपि सो भगवा अरहं...पे०... बुद्धो भगवाति, धम्मे...पे०... सङ्गे...पे०... यं खो पन किञ्चि कुले देय्यधम्मं, सब्बं तं अप्पटिविभत्तं सीलवन्तेहि कल्याणधम्मेहि, तं किं मज्जथ, थपतयो, कतिविधा ते कोसलेसु मनुस्सा ये तुम्हाकं समसमा यदिदं दानसंविभागेही”ति? “लाभा नो, भन्ते, सुलद्धं नो, भन्ते, येसं नो भगवा एवं पजानाती”ति ।

इदं वासनाभागियं सुत्तं ।

९५. “एकपुण्णं चजित्वान [यजित्वान (क०) पस्स थेरगा० ९६], सहस्सं कप्पकोटियो । देवे चेव मनुस्से च, सेसेन परिनिब्बुतो”ति ॥

इदं वासनाभागियं सुत्तं ।

“अस्सत्थे हरितोभासे, संविरूळ्हम्हि पादपे ।
एकं बुद्धगतं [बुद्धकतं (क०) पस्स थेरगा० २१७] सज्जं, अलभित्थं [अलभिहं (सी० क०)] पतिस्सतो ॥

“अज्ज तिसं ततो कप्पा, नाभिजानामि दुग्गतिं ।
तिस्सो विज्जा सच्छिकता, तस्सा सज्जाय वासना”ति ॥

इदं वासनाभागियं सुत्तं ।

“पिण्डाय कोसलं पुरं, पाविसि अग्गपुग्गलो ।
अनुकम्पको पुरेभत्तं, तण्हानिघातको मुनि ॥

“पुरिसस्स वटंसको हत्थे, सब्बपुण्फेहिलङ्कतो ।
सो अदसासि सम्बुद्धं, भिक्खुसङ्घपुरक्खतं ॥

“पविसन्तं राजमग्गेन, देवमानुसपूजितं ।
हट्ठो चित्तं पसादेत्वा, सम्बुद्धमुपसङ्कमि ॥

“सो तं वटंसकं सुरभिं, वण्णवन्तं मनोरमं ।
सम्बुद्धस्सुपनामेसि, पसन्नो सेहि पाणिभि ॥

“ततो अगिसिखा वण्णा, बुद्धस्स लपनन्तरा ।
सहस्सरंसि विज्जुरिव, ओक्का निक्खमि आनना ॥

“पदक्खिणं करित्वान, सीसे आदिच्चबन्धुनो ।
तिक्खत्तुं परिवट्ठेत्वा, मुद्धनन्तरधायथ ॥

“इदं दिस्वा अच्छरियं, अब्भुतं लोमहंसनं ।
एकंसं चीवरं कत्वा, आनन्दो एतदब्रवि ॥

“को हेतु सितकम्मस्स, ब्याकरोहि महामुने ।
धम्मालोको भविस्सति, कङ्खं वितर नो मुने ॥

“यस्स तं सब्बधम्मेषु, सदा जाणं पवत्तति ।
कङ्खं वेमतिकं थेरं, आनन्दं एतदब्रवि ॥

“यो सो आनन्द पुरिसो, मयि चित्तं पसादयि ।
चतुरासीतिकप्पानि, दुग्गतिं न गमिस्सति ॥

“देवेषु देवसोभगं, दिब्बं रज्जं पसासिय ।
मनुजेषु मनुजिन्दो, राजा रट्ठे भविस्सति ॥

“सो चरिमं पब्बजित्वा, सच्छिकत्त्वान [सच्छिकत्वा च (क०)] धम्मतं ।
पच्चेकबुद्धो धुतरागो, वटंसको नाम भविस्सति ॥

“नत्थि चित्ते [पस्स वि० व० ८०४] पसन्नम्हि, अप्पका नाम दक्खिणा ।
तथागते वा सम्बुद्धे, अथ वा तस्स सावके ॥

“एवं अचिन्तिया [पस्स अप० थेर १.१.८२] बुद्धा, बुद्धधम्मा अचिन्तिया ।
अचिन्तिये पसन्नानं, विपाको होति अचिन्तियो”ति ॥

इदं वासनाभागियं सुत्तं ।

१६. “इधाहं, भिक्खवे, एकच्चं पुग्गलं पसन्नचित्तं एवं चेतसा चेतो परिच्च पजानामि “(यथा खो अयं पुग्गलो

इरियति, यच्च पटिपदं पटिपन्नो, यच्च मगं समारूढो) [( ) नत्थि अ० नि० १.४३-४४; इतिवु० २१] । इमहि चायं समये कालं करेय्य, यथाभतं निक्खित्तो एवं सग्गे । तं किस्स हेतु? चित्तं हिस्स, भिक्खवे, पसन्नं, चेतोपसादहेतु [चित्तप्पसादहेतु (सी० क०)] खो पन एवमिधेकच्चे सत्ता कायस्स भेदा परं मरणा सुगतिं सगं लोकं उपपज्जन्ती”ति । एतमत्थं भगवा अवोच, तत्थेतं इति वुच्चति —

“पसन्नचित्तं जत्वान, एकच्चं इध पुगगलं ।

एतमत्थञ्च व्याकासि, बुद्धो [सत्था (सी० क०) पस्स इतिवु० २१] भिक्खून सन्तिके ॥

“इमहि चायं समये, कालं कयिराथ पुगगलो ।

सगगहि उपपज्जेय्य, चित्तं हिस्स पसादितं ॥

“चेतोपसादहेतु हि, सत्ता गच्छन्ति सुगतिं ।

यथाभतं निक्खिपेय्य, एवमेवं तथाविधो ।

कायस्स भेदा सप्पञ्जो, सगं सो उपपज्जती”ति ॥

“अयम्पि अत्थो वुत्तो भगवता इति मे सुत”न्ति ।

इदं वासनाभागियं सुत्तं ।

“सुवण्णच्छदनं नावं, नारि आरुह्य तिट्ठसि ।

ओगाहसि [ओगाहसे (सी० क०) पस्स वि० व० ५३] पोक्खरणिं, पद्मं छिन्दसि पाणिना ॥

“केन ते तादिसो वण्णो, आनुभावो जुति च ते ।

उप्पज्जन्ति च ते भोगा, ये केचि मनसिच्छिता ॥

“पुच्छिता देवते संस, किस्स कम्मस्सिदं फलं ।

सा देवता अत्तमना, देवराजेन पुच्छिता ॥

“पज्झं पुट्ठा वियाकासि, सक्कस्स इति मे सुतं ।

अद्धानं पटिपन्नाहं, दिस्वा थूपं मनोरमं ॥

“तत्थ चित्तं पसादेसिं, कस्सपस्स यसस्सिनो ।

पद्धपुप्फेहि पूजेसिं, पसन्ना सेहि तस्सेव ।

कम्मस्स फलं विपाको, एतादिसं कतपुज्जा लभन्ती”ति ॥

इदं वासनाभागियं सुत्तं ।

“दानकथा सीलकथा सगकथा पुज्जकथा पुज्जविपाककथा”ति ।

इदं वासनाभागियं सुत्तं ।

“अपिचापि पंसुथूपेसु उद्दिस्सकतेसु दसबलधरानं तत्थपि कारं कत्वा सग्गेसु नरा पमोदन्ती”ति ।

इदं वासनाभागियं सुत्तं ।

९७. “देवपुत्तसरीरवण्णा, सब्बे सुभगसण्ठिती ।

उदकेन पंसुं तेमेत्वा, थूपं वड्ढेथ कस्सपं ॥

“अयं सुगत्ते सुगतस्स थूपो, महेसिनो दसबलधम्मधारिनो ।

तस्मिं [यस्मिं (सी०)] इमे देवमनुजा पसन्ना, कारं करोन्ता जरामरणा पमुच्चरे”ति ॥

इदं वासनाभागियं सुत्तं ।

“उळारं वत तं आसि, याहं थूपं महेसिनो ।

उप्पलानि च चत्तारि, मालञ्च अभिरोपयिं ॥

“अज्ज तिसं ततो कप्पा, नाभिजानामि दुग्गतिं ।

विनिपातं न गच्छामि, थूपं पूजेत्वा [पूजेत्वा (क०)] सत्थुनो”ति ॥

इदं वासनाभागियं सुत्तं ।

“बात्तिसलक्खणधरस्स, विजितविजयस्स लोकनाथस्स ।

सतसहस्सं कप्पे, मुदितो थूपं अपूजेसि ॥

“यं मया पसुतं पुज्जं, तेन च पुज्जेन देव सोभगं ।

रज्जानि च कारितानि, अनागन्तुन विनिपातं ॥

“यं चक्खु अदन्तदमकस्स, सासने पणिहितं तथा ।

चित्तं तं मे सब्बं, लद्धं विमुत्तचित्तमि विधूतलतो”ति ॥

इदं वासनाभागियं सुत्तं ।

९८. “सामाकपत्थोदनमत्तमेव हि, पच्चेकबुद्धमि अदासि दक्खिणं ।

विमुत्तचित्ते अखिले अनासवे, अरणविहारिमि असङ्गमानसे ॥

“तस्मिञ्च ओकप्पयि धम्ममुत्तमं, तस्मिञ्च धम्मे पणिधेसिं मानसं ।

एवं विहारीहि मे सङ्गमो सिया, भवे कुदासुपि च मा अपेक्खवा ॥

“तस्सेव कम्मस्स विपाकतो अहं, सहस्सक्खत्तुं कुरुसूपपज्जथ [कुरुसूपपज्जथ (सी०)] ।
दीघायुकेसु अममेसु पाणिसु, विसेसगामीसु अहीनगामिसु ॥

“तस्सेव कम्मस्स विपाकतो अहं, सहस्सक्खत्तुं तिदसोपपज्जथ ।
विचित्रमालाभरणानुलेपिसु, विसिद्धकायूपगतो यसस्सिसु ॥

“तस्सेव कम्मस्स विपाकतो अहं, विमुत्तचित्तो अखिलो अनासवो ।
इमेहि मे अन्तिमदेहधारिभि, समागमो आसिहि ताहि तासिहि ॥

“पच्चक्खं ख्विमं अवच तथागतो जिनो, समिज्झते सीलवतो यदिच्छति ।
यथा यथा मे मनसा विचिन्तितं, तथा समिद्धं अयमन्तिमो भवो”ति ॥

इदं वासनाभागियं सुत्तं ।

“एकतिसमिह कप्पमिह जिनो अनेजो, अनन्तदस्सी भगवा सिखीति ।
तस्सापि राजा भाता सिखिद्धे [सिखिण्डि (सी०)], बुद्धे च धम्मे च अभिप्पसन्नो ॥

“परिनिब्बुते लोकविनायकमिह, थूपं सकासि विपुलं महन्तं ।
समन्ततो गावुतिकं महेसिनो, देवातिदेवस्स नरुत्तमस्स ॥

“तस्मिं मनुस्सो बलिमाभिहारी, पग्गय्ह जातिसुमनं पहट्ठो ।
वातेन पुप्फं पतितस्स एकं, ताहं गहेत्वान तस्सेव दासि ॥

“सो मं अवोचाभिपसन्नचित्तो, तुय्हमेव एतं पुप्फं ददामि ।
ताहं गहेत्वा अभिरोपयेसिं, पुनप्पुनं बुद्धमनुस्सरन्तो ॥

“अज्ज तिसं ततो कप्पा, नाभिजानामि दुग्गतिं ।
विनिपातज्च न गच्छामि, थूपपूजायिदं फल”न्ति ॥

इदं वासनाभागियं सुत्तं ।

“कपिलं नाम नगरं, सुविभत्तं महापथं ।
आकिण्णमिद्धं फीतज्च, ब्रह्मदत्तस्स राजिनो ॥

“कुम्मासं विक्किणिं तत्थ, पज्वालानं पुरुत्तमे ।
सोहं अद्दसिं सम्बुद्धं, उपरिट्ठं यसस्सिनं ॥

“हट्ठो चित्तं पसादेत्वा, निमन्तेसिं नरुत्तमं ।
अरिट्ठं धुवभत्तेन, यं मे गेहमिह विज्जथ ॥

“ततो च कत्तिको पुण्णो [कत्तिका पुण्णा (क०)], पुण्णमासी उपड्विता ।
नवं दुस्सयुगं गय्ह, अरिद्वस्सोपनामयिं ॥

“पसन्नचित्तं जत्वान, पटिग्गणिह नरुत्तमो ।
अनुकम्पको कारुणिको, तण्हानिघातको मुनि ॥

“ताहं कम्मं करित्वान, कल्याणं बुद्धवण्णितं ।
देवे चेव मनुस्से च, सन्धावित्वा ततो चुतो ॥

“बाराणसियं नगरे, सेट्ठिस्स एकपुत्तको ।
अट्ठे कुलस्मिं उप्पज्जिं, पाणेहि च पियतरो ॥

“ततो च विज्जुतं पत्तो, देवपुत्तेन चोदितो ।
पासादा ओरूहित्वान, सम्बुद्धमुपसङ्कमिं ॥

“सो मे धम्ममदेसयि, अनुकम्पाय गोतमो ।
दुक्खं दुक्खसमुप्पादं, दुक्खस्स च अतिक्कमं ॥

“अरियं अट्ठङ्गिकं मग्गं, दुक्खूपसमगामिनं ।
चत्तारि अरियसच्चानि, मुनि धम्ममदेसयि ॥

“तस्साहं वचनं सुत्वा, विहरिं सासने रतो ।
समथं पटिविज्झाहं, रत्तिन्दिवमतन्दितो ॥

“अज्झत्तज्ज बहिद्धा च, ये मे विज्जिंसु [विज्जिंसु (सी०)] आसवा ।
सब्बे आसुं समुच्छिन्ना, न च उप्पज्जरे पुन ॥

“परियन्तकतं दुक्खं, चरिमोयं समुस्सयो ।
जातिमरणसंसारो, नत्थिदानि पुनब्भवो”ति ॥

इदं वासनाभागियं सुत्तं ।

१९. तत्थ कतमं निब्बेधभागियं सुत्तं?

“उद्धं अधो सब्बधि विप्पमुत्तो, अयं अहस्मीति [अयमहमस्मीति (सी०)] पस्स उदा० ६१] अनानुपस्सी ।
एवं विमुत्तो उदतारि ओघं, अतिण्णपुब्बं अपुनब्भवाया”ति ॥

इदं निब्बेधभागियं सुत्तं ।

“सीलवतो, आनन्द, न चेतना [चेतनाय (अ० नि० ११.२)] करणीया ‘किन्ति मे अविष्पटिसारो जायेय्या’ति । धम्मता एसा, आनन्द, यं सीलवतो अविष्पटिसारो जायेय्य । अविष्पटिसारिना, आनन्द, न चेतना करणीया ‘किन्ति मे पामोज्जं जायेय्या’ति । धम्मता एसा, आनन्द, यं अविष्पटिसारिनो पामोज्जं जायेय्य । पमुदितेन, आनन्द, न चेतना करणीया ‘किन्ति मे पीति जायेय्या’ति । धम्मता एसा, आनन्द, यं पमुदितस्स पीति जायेय्य । पीतिमनस्स, आनन्द, न चेतना करणीया ‘किन्ति मे कायो पस्सम्भेय्या’ति । धम्मता एसा, आनन्द, यं पीतिमनस्स कायो पस्सम्भेय्य । पस्सद्भकायस्स आनन्द, न चेतना करणीया ‘किन्ताहं सुखं वेदियेय्य’न्ति । धम्मता एसा, आनन्द, यं पस्सद्भकायो सुखं वेदियेय्य । सुखिनो आनन्द, न चेतना करणीया ‘किन्ति मे समाधि जायेय्या’ति । धम्मता एसा, आनन्द, यं सुखिनो समाधि जायेय्य । समाहितस्स आनन्द, न चेतना करणीया ‘किन्ताहं यथाभूतं पजानेय्य’न्ति । धम्मता एसा, आनन्द, यं समाहितो यथाभूतं पजानेय्य । यथाभूतं पजानता, आनन्द, न चेतना करणीया ‘किन्ति मे निब्बिदा जायेय्या’ति । धम्मता एसा, आनन्द, यं यथाभूतं पजानन्तो निब्बिन्देय्य । निब्बिन्दन्तेन, आनन्द, न चेतना करणीया ‘किन्ति मे विरागो जायेय्या’ति । धम्मता एसा, आनन्द, यं निब्बिन्दन्तो विरज्जेय्य । विरज्जन्तेन आनन्द न चेतना करणीया ‘किन्ति मे विमुत्ति जायेय्या’ति । धम्मता एसा, आनन्द, यं विरज्जन्तो विमुच्चेय्य । विमुत्तेन, आनन्द, न चेतना करणीया ‘किन्ति मे विमुत्तिजाणदस्सनं उप्पज्जेय्या’ति । धम्मता एसा, आनन्द, यं विमुत्तस्स विमुत्तिजाणदस्सनं उप्पज्जेय्या’ति ।

इदं निब्बेधभागियं सुत्तं ।

१००. “यदा हवे पातुभवन्ति धम्मा, आतापिनो ज्ञायतो ब्राह्मणस्स ।
अथस्स कङ्खा वपयन्ति सब्बा, यतो पजानाति सहेतुधम्म”न्ति ॥

इदं निब्बेधभागियं सुत्तं ।

“यदा हवे पातुभवन्ति धम्मा, आतापिनो ज्ञायतो ब्राह्मणस्स ।
अथस्स कङ्खा वपयन्ति सब्बा, यतो खयं पच्चयानं अवेदी”ति ॥

इदं निब्बेधभागियं सुत्तं ।

“किंनु [पस्स सं० नि० २.२४३] कुज्झसि मा कुज्झि, अक्कोधो तस्स ते वरं ।
कोधमानमक्खविनयत्थं हि, तस्स ब्रह्मचरियं वुस्सती”ति ॥

इदं निब्बेधभागियं सुत्तं ।

“कदाहं नन्दं पस्सेय्यं, आरज्जं [अरज्जं (क०) पस्स सं० नि० २.२४२] पंसुकूलिकं ।
अज्जातुज्जेन यापेन्तं, कामेसु अनपेक्खिन”न्ति ॥

इदं निब्बेधभागियं सुत्तं ।

“किंसु छेत्वा सुखं सेति, किंसु छेत्वा न सोचति ।
किस्सस्सु [किस्सस्स (सी० क०) पस्स सं० नि० १.१८७] एकधम्मस्स, वधं रोचेसि गोतमाति ॥

“कोधं छेत्वा सुखं सेति, कोधं छेत्वा न सोचति ।
कोधस्स विसमूलस्स, मधुरग्गस्स ब्राह्मण ।
वधं अरिया पसंसन्ति, तं हि छेत्वा न सोचती”ति ॥

इदं निब्बेधभागियं सुत्तं ।

“किंसु हने उप्पतितं, किंसु जातं विनोदये ।
किञ्चस्सु पजहे धीरो, किस्साभिसमयो सुखो ॥

“कोधं हने उप्पतितं, रागं जातं विनोदये ।
अविज्जं पजहे धीरो, सच्चाभिसमयो सुखो”ति ॥

इदं निब्बेधभागियं सुत्तं ।

१०१. “सत्तिया विय ओमट्ठो, ड्हमानोव [द्हमानेव (क०) सं० नि० १.२१; थेरगा० ३९ पस्सितब्बं] मत्थके ।
कामरागप्पहानाय, सतो भिक्खु परिब्बजे ॥

“सत्तिया विय ओमट्ठो, ड्हमानोव मत्थके ।
सक्कायदिट्ठिप्पहानाय, सतो भिक्खु परिब्बजे”ति ॥

इदं निब्बेधभागियं सुत्तं ।

“सब्बे खयन्ता निचया, पतनन्ता समुस्सया ।
सब्बेसं मरणमागम्म, सब्बेसं जीवितमद्भुवं ।
एतं भयं मरणे [मरणं (क०) पस्स सं० नि० १.१००] पेक्खमानो, पुज्जानि कयिराथ सुखावहानि ॥

“सब्बे खयन्ता निचया, पतनन्ता समुस्सया ।
सब्बेसं मरणमागम्म, सब्बेसं जीवितमद्भुवं ।
एतं भयं मरणे पेक्खमानो, लोकामिसं पजहे सन्तिपेक्खो”ति ॥

इदं निब्बेधभागियं सुत्तं ।

“सुखं सयन्ति मुनयो, न ते सोचन्ति माविध ।
येसं ज्ञानरतं चित्तं, पज्जवा सुसमाहितो ।
आरद्धवीरियो पहितत्तो, ओघं तरति दुत्तरं ॥

“विरतो कामसज्जाय, सब्बसंयोजनातीतो [सब्बसंयोजनातिगो (सी०) पस्स सं० नि० १.९६] ।
नन्दिभवपरिक्खीणो [नन्दीरागपरिक्खीणो (क०) सं० नि० १.९६], सो गम्भीरे न सीदती”ति ॥

इदं निब्बेधभागियं सुत्तं ।

“सद्वहानो अरहतं, धम्मं निब्बानपत्तिया ।
सुस्सूसं लभते पज्जं, अप्पमत्तो विचक्खणो ॥

पतिरूपकारी धुरवा, उट्ठाता विन्दते धनं ।
सच्चयेन कित्तिं पप्पोति, ददं मित्तानि गन्थति ।
अस्मा लोका परं लोकं, एवं [सवे (सी०) पस्स सं० नि० १.२४६] पेच्च न सोचती’ति ॥

इदं निब्बेधभागियं सुत्तं ।

“सब्बगन्थपहीनस्स, विप्पमुत्तस्स ते सतो ।
समणस्स न तं साधु, यदज्जमनुसाससीति ॥

“येन केनचि वण्णेन, संवासो सक्क जायति ।
न तं अरहति सप्पज्जो, मनसा अनुकम्पितुं [अननुकम्पितं (सी० क०) पस्स सं० नि० १.२३६] ॥

“मनसा चे पसन्नेन, यदज्जमनुसासति ।
न तेन होति संयुत्तो, यानुकम्पा अनुद्वया’ति ॥

इदं निब्बेधभागियं सुत्तं ।

१०२. “रागो च दोसो च कुतोनिदाना, अरती रती [अरति रति (क०) सं० नि० १.२३७; सु० नि० २७३ पस्सितब्बं]
लोमहंसो कुतोजा ।

कुतो समुट्ठाय मनोवितक्का, कुमारका धङ्कमिवोस्सजन्ति ॥

“रागो च दोसो च इतोनिदाना, अरती रती लोमहंसो इतोजा ।
इतो समुट्ठाय मनोवितक्का, कुमारका धङ्कमिवोस्सजन्ति ॥

“स्नेहजा अत्तसम्भूता, निग्रोधस्सेव खन्धजा ।
पुथु विसत्ता कामेसु, मालुवाव वितता वने ॥

“ये नं पजानन्ति यतोनिदानं, ते नं विनोदेन्ति सुणोहि यक्ख ।
ते दुत्तरं ओघमिमं तरन्ति, अतिण्णपुब्बं अपुनब्भवाया’ति ॥

इदं निब्बेधभागियं सुत्तं ।

“दुक्करं भगवा सुदुक्करं भगवा’ति ।

“दुक्करं वापि करोन्ति, [कामदाति भगवा]
 सेक्खा सीलसमाहिता ।
 ठितत्ता अनगारियुपेतस्स, तुट्ठि होति सुखावहा”ति ॥

“दुल्लभा [दुल्लभं (सी० क०) पस्स सं० नि० १.८७] भगवा यदिदं तुट्ठी”ति ।
 “दुल्लभं वापि लभन्ति, [कामदाति भगवा]
 चित्तवूपसमे रता ।
 येसं दिवा च रत्तो च, भावनाय रतो मनो”ति ॥

“दुस्समादहं भगवा यदिदं चित्त”न्ति ।
 “दुस्समादहं वापि समादहन्ति, [कामदाति भगवा]
 इन्द्रियूपसमे रता ।
 ते छेत्वा मच्चुनो जालं, अरिया गच्छन्ति कामदा”ति ॥

“दुग्गमो भगवा विसमो मग्गो”ति ।
 “दुग्गमे विसमे वापि, अरिया गच्छन्ति कामद [कामदा (क०) पस्स सं० नि० १.८७] ।
 अनरिया विसमे मग्गे, पपतन्ति अवंसिरा ।
 अरियानं समो मग्गो, अरिया हि विसमे समा”ति ॥

इदं निब्बेधभागियं सुत्तं ।

१०३. “इदं हि [पस्स सं० नि० १.१०१] तं जेतवनं, इसिसङ्घनिसेवितं ।
 आवुत्थं धम्मराजेन, पीतिसज्जननं मम ॥

“कम्मं विज्जा च धम्मो च, सीलं जीवितमुत्तमं ।
 एतेन मच्चा सुज्झन्ति, न गोत्तेन धनेन वा ॥

“तस्मा हि पण्डितो पोसो, सम्पस्सं अत्थमत्तनो ।
 योनिंसो विचिने धम्मं, एवं तत्थ विसुज्झति ॥

“सारिपुत्तोव पज्जाय, सीलेन उपसमेन च ।
 योपि पारङ्गतो भिक्खु, एतावपरमो सिया”ति ॥

इदं निब्बेधभागियं सुत्तं ।

“अतीतं नान्वागमेय्य, नप्पटिकङ्खे अनागतं ।
 यदतीतं पहीनं [पहीणं (सी०) पस्स म० नि० ३.२७२] तं, अप्पत्तज्ज अनागतं ॥

“पचुप्पन्नञ्च यो धम्मं, तत्थ तत्थ विपस्सति ।
असंहीरं असंकुप्पं, तं विद्वा मनुब्रूहये ॥

“अज्जेव किच्चमातप्पं [किच्चं आतप्पं (सी०)], को जज्जा मरणं सुवे ।
न हि नो सङ्गरं तेन, महासेनेन मच्चुना ॥

“एवं विहारिं आतापिं, अहोरत्तमतन्दितं ।
तं वे “भदेकरत्तो”ति, सन्तो आचिक्खते मुनी”ति ॥

इदं निब्बेधभागियं सुत्तं ।

“चत्तारिमानि, भिक्खवे, सच्छिकातब्बानि । कतमानि चत्तारि? अत्थि, भिक्खवे, धम्मा चक्खुना पज्जाय च सच्छिकातब्बा, अत्थि धम्मा सतिया पज्जाय च सच्छिकातब्बा, अत्थि धम्मा कायेन पज्जाय च सच्छिकातब्बा, अत्थि धम्मा पज्जाय वेदितब्बा, पज्जाय च सच्छिकातब्बा ।

“कतमे च, भिक्खवे, धम्मा चक्खुना पज्जाय च सच्छिकातब्बा? दिब्बचक्खु सुविसुद्धं अतिक्कन्तमानुसकं चक्खुना पज्जाय च सच्छिकातब्बं ।

“कतमे च, भिक्खवे, धम्मा सतिया पज्जाय च सच्छिकातब्बा? पुब्बेनिवासानुस्सति सतिया पज्जाय च सच्छिकातब्बा ।

“कतमे च, भिक्खवे, धम्मा कायेन पज्जाय च सच्छिकातब्बा? इद्दिविधा निरोधा कायेन पज्जाय च सच्छिकातब्बा ।

“कतमे च, भिक्खवे, धम्मा पज्जाय वेदितब्बा, पज्जाय सच्छिकातब्बा? आसवानं खये जाणं पज्जाय वेदितब्बं, पज्जाय च सच्छिकातब्ब”न्ति ।

इदं निब्बेधभागियं सुत्तं ।

१०४. तत्थ कतमं असेक्खभागियं सुत्तं?

“यस्स सेलूपमं चित्तं, ठितं नानुपकम्पति ।
विरत्तं रजनीयेसु, कोपनेय्ये न कुप्पति ।
यस्सेवं भावितं चित्तं, कुतो नं [तं (उदा० ३४)] दुक्खमेस्सती”ति ॥

इदं असेक्खभागियं सुत्तं ।

आयस्मतो च सारिपुत्तस्स चारिकादसमं वेय्याकरणं कातब्बन्ति ।

इदं असेक्खभागियं सुत्तं ।

“यो ब्राह्मणो बाहितपापधम्मो, निहुंहुङ्को [निहुंहुङ्को (सी०) पस्स उदा० ४] निक्कसावो यतत्तो ।
वेदन्तगू वूसितब्रह्मचरियो, धम्मेन सो ब्रह्मवादं वदेय्य ।
यस्सुस्सदा नत्थि कुहिञ्चि लोके”ति ॥

इदं असेक्खभागियं सुत्तं ।

“बाहित्वा पापके धम्मे, ये चरन्ति सदा सता ।
खीणसंयोजना बुद्धा, ते वे लोकस्मि [लोकस्मिं (सी० क०) पस्स उदा० ५] ब्राह्मणा”ति ॥

इदं असेक्खभागियं सुत्तं ।

“यत्थ आपो च पथवी, तेजो वायो न गाधति ।
न तत्थ सुक्का जोतन्ति, आदिच्चो नप्पकासति ।
न तत्थ चन्दिमा भाति, तमो तत्थ न विज्जति ॥

“यदा च अत्तनावेदि [वेदी (सी०) पस्स उदा० १०], मुनि मोनेन ब्राह्मणो ।
अथ रूपा अरूपा च, सुखदुक्खा पमुच्चती”ति ॥

इदं असेक्खभागियं सुत्तं ।

“यदा सकेसु [पस्स उदा० ७] धम्मेसु, पारगू होति ब्राह्मणो ।
अथ एतं पिसाचञ्च, पक्कुलञ्चातिवत्तती”ति ॥

इदं असेक्खभागियं सुत्तं ।

“नाभिनन्दति आयन्तिं [आयन्तिं नाभिनन्दति (उदा० ८)], पक्कमन्तिं न सोचति ।
सङ्गा सङ्गामजिं मुत्तं, तमहं ब्रूमि ब्राह्मण”न्ति ॥

इदं असेक्खभागियं सुत्तं ।

“न उदकेन सुची [सुचि (सी० क०) पस्स उदा० ९] होति, बह्वेत्थ न्हायती [नहायति (सी०)] जनो ।
यम्हि सच्चञ्च धम्मो च, सो सुची सो च ब्राह्मणो”ति ॥

इदं असेक्खभागियं सुत्तं ।

“यदा हवे पातुभवन्ति धम्मा, आतापिनो ज्ञायतो ब्राह्मणस्स ।
विधूपयं तिष्ठति मारसेनं, सूरियोव ओभासयमन्तलिक्ख”न्ति ॥

इदं असेक्खभागियं सुत्तं ।

“सन्तिन्द्रियं पस्सथ इरियमानं, तेविज्जपत्तं अपहानधम्मं ।
सब्बानि योगानि उपातिवत्तो, अकिञ्चनो इरियति पंसुकूलिको ॥

“तं देवता सम्बहुला उळारा, ब्रह्मविमानं उपसङ्कमित्वा ।
आजानियं जातिबलं निसेधं, निध नमस्सन्ति पसन्नचित्ता ॥

“नमो ते पुरिसाजज्ज, नमो ते पुरिसुत्तम ।
यस्स ते नाभिजानाम, किं त्वं निस्साय झायसी”ति ॥

इदं असेक्खभागियं सुत्तं ।

“सहाया वतिमे भिक्खू, चिररत्तं समेतिका ।
समेति नेसं सद्धम्मो, धम्मे बुद्धप्पवेदिते” ॥

“सुविनीता कप्पिनेन, धम्मे अरियप्पवेदिते ।
धारेन्ति अन्तिमं देहं, जेत्वा मारं सवाहिनि”न्ति [सवाहन”न्ति (क०) पस्स सं० नि० २.२४६] ॥

इदं असेक्खभागियं सुत्तं ।

“नयिदं सिथिलमारब्भ, नयिदं अप्पेन थामसा ।
निब्बानं अधिगन्तब्बं, सब्बदुक्खप्पमोचनं [सब्बगन्तपमोचनं (क०) पस्स सं० नि० २.२३८] ॥

“अयज्ज दहरो भिक्खु, अयमुत्तमपुरिसो ।
धारेति अन्तिमं देहं, जेत्वा मारं सवाहिनि”न्ति ॥

इदं असेक्खभागियं सुत्तं ।

“दुब्बण्णको लूखचीवरो, मोघराजा सदा सतो ।
खीणासवो विसंयुत्तो, कतकिच्चो अनासवो ॥

“तेविज्जो इद्धिप्पत्तो च, चेतोपरियकोविदो [चेतोपरियायकोविदो (सी०)] ।
धारेति अन्तिमं देहं, जेत्वा मारं सवाहिनि”न्ति ॥

इदं असेक्खभागियं सुत्तं ।

१०५. “तथागतो, भिक्खवे, अरहं सम्मासम्बुद्धो रूपस्स निब्बिदा विरागा निरोधा अनुपादा विमुत्तो सम्मासम्बुद्धोति वुच्चति । भिक्खुपि, भिक्खवे, पज्जाविमुत्तो रूपस्स निब्बिदा विरागा निरोधा अनुपादा विमुत्तो पज्जाविमुत्तोति वुच्चति ।

“तथागतो, भिक्खवे, अरहं सम्मासम्बुद्धो वेदनाय...पे० ... सज्जाय...पे० ... सङ्खारानं...पे० ... विज्जाणस्स निब्बिदा

विरागा निरोधा अनुपादा विमुत्तो सम्मासम्बुद्धोति वुच्चति । भिक्खुपि, भिक्खवे, पज्जाविमुत्तो विज्जाणस्स निब्बिदा विरागा निरोधा अनुपादा विमुत्तो पज्जाविमुत्तोति वुच्चति ।

“तत्र खो, भिक्खवे, को विसेसो को अधिप्पयासो [अधिप्पायो (क०) पस्स सं० नि० ३.५८] किं नानाकरणं तथागतस्स अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स पज्जाविमुत्तेन भिक्खुनाति? भगवंमूलका नो, भन्ते, धम्मा...पे०...

“तथागतो, भिक्खवे, अरहं सम्मासम्बुद्धो अनुप्पन्नस्स मग्गस्स उप्पादेता, असज्जातस्स मग्गस्स सज्जनेता, अनक्खातस्स मग्गस्स अक्खाता, मग्गज्जू मग्गविदू मग्गकोविदो, मग्गानुगा च, भिक्खवे, एतरहि सावका विहरन्ति पच्छासमन्नागता । अयं खो, भिक्खवे, विसेसो, अयं अधिप्पयासो, इदं नानाकरणं तथागतस्स अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स पज्जाविमुत्तेन भिक्खुना”ति ।

इदं असेक्खभागियं सुत्तं ।

१०६. तत्थ कतमं संकिलेसभागियञ्च वासनाभागियञ्च सुत्तं?

“छन्नमतिवस्सति [पस्स उदा० ४५], विवटं नातिवस्सति ।
तस्मा छन्नं विवरेथ, एवं तं नातिवस्सती”ति ॥

“छन्नमतिवस्सती”ति संकिलेसो, “विवटं नातिवस्सती”ति वासना, “तस्मा छन्नं विवरेथ, एवं तं नातिवस्सती”ति अयं संकिलेसो च वासना च । इदं संकिलेसभागियञ्च वासनाभागियञ्च सुत्तं ।

“चत्तारोमे, महाराज [भिक्खवे (अ० नि० ४.८५)], पुग्गला सन्तो संविज्जमाना लोकस्मिं । कतमे चत्तारो? तमो तमपरायणो तमो जोतिपरायणो जोति तमपरायणो जोति जोतिपरायणो”ति । तत्थ यो च पुग्गलो जोति तमपरायणो यो च पुग्गलो तमो तमपरायणो, इमे द्वे पुग्गला संकिलेसभागिया, यो च पुग्गलो तमो जोतिपरायणो यो च पुग्गलो जोति जोतिपरायणो, इमे द्वे पुग्गला वासनाभागिया । इदं संकिलेसभागियञ्च वासनाभागियञ्च सुत्तं ।

तत्थ कतमं संकिलेसभागियञ्च निब्बेधभागियञ्च सुत्तं?

“न तं दळ्हं बन्धनमाहु धीरा, यदायसं दारुजपब्बजञ्च [दारुजं पब्बजञ्च (सं० नि० १.१२१)] ।
सारत्तरत्ता मणिकुण्डलेसु, पुत्तेसु दारेसु च या अपेक्खा”ति ।
अयं संकिलेसो ॥

“एतं दळ्हं बन्धनमाहु धीरा, ओहारिनं सिथिलं दुप्पमुञ्चं ।
एतम्पि छेत्वान परिब्बजन्ति, अनपेक्खिनो कामसुखं पहाया”ति ॥

अयं निब्बेधो । इदं संकिलेसभागियञ्च निब्बेधभागियञ्च सुत्तं ।

१०७. “यञ्च, भिक्खवे, चेतेति, यञ्च पक्कप्पेति, यञ्च अनुसेति । आरम्मणमेतं होति विज्जाणस्स ठितिया,

आरम्भणे सति पतिट्ठा विज्जाणस्स होति, तस्मिं पतिट्ठिते विज्जाणे विरूळहे आयतिं [आयति (सी० क०) पस्स सं० नि० २.३८] पुनब्भवाभिनिब्बत्ति होति, आयतिं पुनब्भवाभिनिब्बत्तिया सति आयतिं [आयति (सी० क०) पस्स सं० नि० २.३८] जातिजरामरणं सोकपरिदेवदुक्खदोमनस्सुपायासा सम्भवन्ति, एवमेतस्स केवलस्स दुक्खक्खन्धस्स समुदयो होति ।

“नो चे, भिक्खवे, चेतेति, नो चे पक्कप्पेति, अथ चे अनुसेति । आरम्भणमेतं होति विज्जाणस्स ठितिया, आरम्भणे सति पतिट्ठा विज्जाणस्स [तस्स विज्जाणस्स (सी० क०) पस्स सं० नि० २.३८] होति, तस्मिं पतिट्ठिते विज्जाणे विरूळहे आयतिं पुनब्भवाभिनिब्बत्ति होति, आयतिं पुनब्भवाभिनिब्बत्तिया सति आयतिं जातिजरामरणं सोकपरिदेवदुक्खदोमनस्सुपायासा सम्भवन्ति, एवमेतस्स केवलस्स दुक्खक्खन्धस्स समुदयो होती”ति । अयं संकिलेसो ।

“यतो च खो, भिक्खवे, नो चेव [च (सी० क०)] चेतेति, नो च पक्कप्पेति, नो च अनुसेति । आरम्भणमेतं न होति विज्जाणस्स ठितिया, आरम्भणे असति पतिट्ठा विज्जाणस्स न होति, तस्मिं अप्पतिट्ठिते विज्जाणे अविरूळहे आयतिं पुनब्भवाभिनिब्बत्ति न होति, आयतिं पुनब्भवाभिनिब्बत्तिया असति आयतिं जातिजरामरणं सोकपरिदेवदुक्खदोमनस्सुपायासा निरुज्झन्ति । एवमेतस्स केवलस्स दुक्खक्खन्धस्स निरोधो होती”ति, अयं निब्बेधो । इदं संकिलेसभागियञ्च निब्बेधभागियञ्च सुत्तं ।

१०८. तत्थ कतमं संकिलेसभागियञ्च असेक्खभागियञ्च सुत्तं?

“समुद्दो समुद्दो”ति खो, भिक्खवे, अस्सुतवा पुथुज्जनो भासति, नेसो, भिक्खवे, अरियस्स विनये समुद्दो, महा एसो भिक्खवे, उदकरासि महाउदकण्णवो । चक्खु, भिक्खवे, पुरिसस्स समुद्दो, तस्स रूपमयो वेगो । अयं संकिलेसो ।

“यो तं रूपमयं वेगं सहति अयं वुच्चति, भिक्खवे, अतरि [अतारि (सी० क०) पस्स सं० नि० ४.२२८] चक्खुसमुद्दं सऊमिं सावट्ठं सगहं [सगहं (सं० नि० ४.२२८)] सरक्खसं तिण्णो पारङ्गतो थले तिट्ठति ब्राह्मणो”ति । अयं असेक्खो ।

“सोतं, भिक्खवे...पे०... घानं...पे०... जिह्वा...पे०... कायो...पे०... मनो, भिक्खवे, पुरिसस्स समुद्दो तस्स धम्ममयो वेगोति । अयं संकिलेसो ।

“यो तं धम्ममयं वेगं सहति, अयं वुच्चति, भिक्खवे, अतरि मनोसमुद्दं सऊमिं सावट्ठं सगहं सरक्खसं तिण्णो पारङ्गतो थले तिट्ठति ब्राह्मणो”ति । अयं असेक्खो । इदमवोच भगवा, इदं वत्त्वान सुगतो, अथापरं एतदवोच सत्था —

“यो इमं समुद्दं सगहं सरक्खसं,
सऊमिं सावट्ठं सभयं दुत्तरं अच्चतरि ।
स वेदन्तगू वुसितब्रह्मचरियो, लोकन्तगू पारगतोति वुच्चती”ति ॥

अयं असेक्खो । इदं संकिलेसभागियञ्च असेक्खभागियञ्च सुत्तं ।

“छयिमे, भिक्खवे, बळिसा लोकस्मिं अनयाय सत्तानं ब्याबाधाय [वधाय (सं० नि० ४.२३०)] पाणीनं । कतमे छ? सन्ति, भिक्खवे, चक्खुविज्जेय्या रूपा इट्ठा कन्ता मनापा पियरूपा कामूपसंहिता रजनीया, तज्जे भिक्खु अभिनन्दति अभिवदति अज्झोसाय तिट्ठति, अयं वुच्चति, भिक्खवे, भिक्खु गिलितबळिसो [गिलिबळिसो (सी० क०) पस्स सं० नि०

४.२३०] मारस्स अनयं आपन्नो, ब्यसनं आपन्नो, यथाकामं करणीयो पापिमतो ।

“सन्ति, भिक्खवे, सोतविज्जेय्या सद्दा...पे०... घानविज्जेय्या गन्धा...पे०... जिक्काविज्जेय्या रसा...पे०... कायविज्जेय्या फोटुब्बा...पे०... मनोविज्जेय्या धम्मा इट्ठा कन्ता मनापा पियरूपा कामूपसंहिता रजनीया, तज्जे भिक्खु अभिनन्दति अभिवदति अज्झोसाय तिट्ठति । अयं वुच्चति, भिक्खवे, भिक्खु गिलितबळिसो मारस्स अनयं आपन्नो, ब्यसनं आपन्नो, यथाकामं करणीयो [यथाकामकरणीयो (सी०) सं० नि० ४.२३०] पापिमतो”ति । अयं संकिलेसो ।

“सन्ति च, भिक्खवे, चक्खुविज्जेय्या रूपा इट्ठा कन्ता मनापा पियरूपा कामूपसंहिता रजनीया, तज्जे भिक्खु नाभिनन्दति नाभिवदति नाज्झोसाय तिट्ठति, अयं वुच्चति, भिक्खवे, भिक्खु न गिलितबळिसो मारस्स, अभेदि बळिसं, परिभेदि बळिसं, न अनयं आपन्नो, न ब्यसनं आपन्नो, न यथाकामं करणीयो पापिमतो ।

“सन्ति च, भिक्खवे, सोतविज्जेय्या सद्दा...पे०... मनोविज्जेय्या धम्मा इट्ठा कन्ता मनापा पियरूपा कामूपसंहिता रजनीया, तज्जे भिक्खु नाभिनन्दति नाभिवदति, नाज्झोसाय तिट्ठति । अयं वुच्चति, भिक्खवे, भिक्खु न गिलितबळिसो मारस्स, अभेदि बळिसं, परिभेदि बळिसं, न अनयं आपन्नो, न ब्यसनं आपन्नो, न यथाकामं करणीयो पापिमतो”ति । अयं असेक्खो । इदं संकिलेसभागियच्च असेक्खभागियच्च सुत्तं ।

१०९. तत्थ कतमं संकिलेसभागियच्च निब्बेधभागियच्च असेक्खभागियच्च सुत्तं?

“अयं लोको सन्तापजातो, फस्सपरेतो रोगं वदति अत्ततो [अत्तनो (सी० क०) पस्स उदा० ३०] । येन येन हि मज्जति [मज्जन्ति (सी० क०)], ततो तं होति अज्जथा ॥

“अज्जथाभावी भवसत्तो लोको, भवपरेतो भवमेवाभिनन्दति । यदभिनन्दति तं भयं । यस्स भायति तं दुक्ख”न्ति । अयं संकिलेसो ॥

“भवविप्पहानाय खो पनिदं ब्रह्मचरियं वुस्सती”ति । अयं निब्बेधो ।

“ये हि केचि समणा वा ब्राह्मणा वा भवेन भवस्स विप्पमोक्खमाहंसु, सब्बे ते ‘अविप्पमुत्ता भवस्मा’ति वदामि । ये वा पन केचि समणा वा ब्राह्मणा वा विभवेन भवस्स निस्सरणमाहंसु, सब्बे ते ‘अनिस्सटा भवस्मा’ति वदामि । उपधिं [उपधि (सी० क०) पस्स उदा० ३०] हि पटिच्च दुक्खमिदं सम्भोती”ति । अयं संकिलेसो ।

“सब्बुपादानक्खया नत्थि दुक्खस्स सम्भवो”ति । अयं निब्बेधो ।

“लोकमिमं पस्स, पुथू अविज्जाय परेता भूता भूतरता, भवा अपरिमुत्ता, ये हि केचि भवा सब्बधि सब्बत्थताय, सब्बे ते भवा अनिच्चा दुक्खा विपरिणामधम्मा”ति । अयं संकिलेसो ।

“एवमेतं यथाभूतं, सम्मप्पज्जाय पस्सतो । भवतण्हा पहीयति, विभवं नाभिनन्दति ।

सब्बसो तण्हानं खया, असेसविरागनिरोधो निब्बानं'न्ति ।
अयं निब्बेधो ॥

“तस्स निब्बुतस्स भिक्खुनो, अनुपादा पुनब्भवो न होति ।
अभिभूतो मारो विजितसङ्गामो, उपच्चगा सब्बभवानि तादी'ति ॥

अयं असेक्खो । इदं संकिलेसभागियञ्च निब्बेधभागियञ्च असेक्खभागियञ्च सुत्तं ।

“चत्तारोमे, भिक्खवे [पस्स अ० नि० ४.५], पुग्गला । कतमे चत्तारो? अनुसोतगामी पटिसोतगामी ठित्तो तिण्णो पारङ्गतो थले तिड्ढति ब्राह्मणो'ति । तत्थ योयं पुग्गलो अनुसोतगामी, अयं पुग्गलो संकिलेसभागियो । तत्थ योयं पुग्गलो पटिसोतगामी यो च ठित्तो, इमे द्वे पुग्गला निब्बेधभागिया । तत्थ योयं पुग्गलो तिण्णो पारङ्गतो थले तिड्ढति ब्राह्मणो, अयं असेक्खो । इदं संकिलेसभागियञ्च निब्बेधभागियञ्च असेक्खभागियञ्च सुत्तं ।

११०. तत्थ कतमं संकिलेसभागियञ्च वासनाभागियञ्च निब्बेधभागियञ्च सुत्तं?

छळाभिजातिको अत्थि पुग्गलो कण्हो कण्हाभिजातिको कण्हं धम्मं अभिजायति, अत्थि पुग्गलो कण्हो कण्हाभिजातिको सुक्कं धम्मं अभिजायति, अत्थि पुग्गलो कण्हो कण्हाभिजातिको अकण्हं असुक्कं अकण्हअसुक्कविपाकं अच्चन्तदिट्ठं [अन्तं निट्ठं (सी०)] निब्बानं आराधेति, अत्थि पुग्गलो सुक्को सुक्काभिजातिको कण्हं धम्मं अभिजायति, अत्थि पुग्गलो सुक्को सुक्काभिजातिको सुक्कं धम्मं अभिजायति, अत्थि पुग्गलो सुक्को सुक्काभिजातिको अकण्हं असुक्कं अकण्हअसुक्कविपाकं अच्चन्तदिट्ठं निब्बानं आराधेति ।

तत्थ यो च पुग्गलो कण्हो कण्हाभिजातिको कण्हं धम्मं अभिजायति, यो च पुग्गलो सुक्को सुक्काभिजातिको कण्हं धम्मं अभिजायति, इमे द्वे पुग्गला संकिलेसभागिया ।

तत्थ यो च पुग्गलो कण्हो कण्हाभिजातिको सुक्कं धम्मं अभिजायति, यो च पुग्गलो सुक्को सुक्काभिजातिको सुक्कं धम्मं अभिजायति, इमे द्वे पुग्गला वासनाभागिया ।

तत्थ यो च पुग्गलो कण्हो कण्हाभिजातिको अकण्हं असुक्कं अकण्हअसुक्कविपाकं अच्चन्तदिट्ठं निब्बानं आराधेति, यो च पुग्गलो सुक्को सुक्काभिजातिको अकण्हं असुक्कं अकण्हअसुक्कविपाकं अच्चन्तदिट्ठं निब्बानं आराधेति, इमे द्वे पुग्गला निब्बेधभागिया, इदं संकिलेसभागियञ्च वासनाभागियञ्च निब्बेधभागियञ्च सुत्तं ।

“चत्तारिमानि, भिक्खवे [पस्स अ० नि० ४.२३२-२३३], कम्मानि । कतमानि चत्तारि? अत्थि कम्मं कण्हं कण्हविपाकं, अत्थि कम्मं सुक्कं सुक्कविपाकं, अत्थि कम्मं कण्हसुक्कं कण्हसुक्कविपाकं, अत्थि कम्मं अकण्हं असुक्कं अकण्हअसुक्कविपाकं कम्मुत्तमं कम्मसेट्ठं कम्मक्खयाय संवत्तति” ।

तत्थ यञ्च कम्मं कण्हं कण्हविपाकं, यञ्च कम्मं कण्हसुक्कं कण्हसुक्कविपाकं, अयं संकिलेसो । यञ्च कम्मं सुक्कं सुक्कविपाकं, अयं वासना । यञ्च कम्मं अकण्हं असुक्कं अकण्हअसुक्कविपाकं कम्मुत्तमं कम्मसेट्ठं कम्मक्खयाय संवत्तति, अयं निब्बेधो । इदं संकिलेसभागियञ्च वासनाभागियञ्च निब्बेधभागियञ्च सुत्तं ।

१११. तत्थ कतमं वासनाभागियञ्च, निब्बेधभागियञ्च सुत्तं?

“लब्धान मानुसत्तं द्वे, किच्चं अकिच्चमेव च ।
सुकिच्चं चेव पुञ्जानि, संयोजनविप्पहानं वा”ति ॥

“सुकिच्चं चेव पुञ्जानी”ति वासना । “संयोजनविप्पहानं वा”ति निब्बेधो ।

“पुञ्जानि करित्वान, सग्गा सगं वजन्ति कतपुञ्जा ।
संयोजनप्पहाना, जरामरणा विप्पमुच्चन्ती”ति ॥

“पुञ्जानि करित्वान, सग्गा सगं वजन्ति कतपुञ्जा”ति वासना । “संयोजनप्पहाना जरामरणा विप्पमुच्चन्ती”ति निब्बेधो । इदं वासनाभागियञ्च निब्बेधभागियञ्च सुत्तं ।

“द्वेमानि, भिक्खवे, पधानानि [पस्स अ० नि० २.२] । कतमानि द्वे? यो च अगारस्मा अनगारियं पब्बजितेसु चीवरपिण्डपातसेनासनगिलानपच्चयभेसज्जपरिक्खारं परिच्चजति, यो च अगारस्मा अनगारियं पब्बजितेसु सब्बूपधिपटिनिस्सग्गो तण्हक्खयो विरागो निरोधो निब्बान”न्ति । तत्थ यो अगारस्मा अनगारियं पब्बजितेसु चीवरपिण्डपातसेनासनगिलानपच्चयभेसज्जपरिक्खारं परिच्चजति, अयं वासना ।

यो अगारस्मा अनगारियं पब्बजितेसु सब्बूपधिपटिनिस्सग्गो तण्हक्खयो विरागो निरोधो निब्बानं, अयं निब्बेधो । इदं वासनाभागियञ्च निब्बेधभागियञ्च सुत्तं ।

तत्थ तण्हासंकिलेसभागियं सुत्तं तण्हापक्खेनेव निद्विसितब्बं तीहि तण्हाहि — कामतण्हाय भवतण्हाय विभवतण्हाय । येन येन वा पन वत्थुना अज्झोसिता, तेन तेनेव निद्विसितब्बं, तस्सा वित्थारो छत्तिसतण्हाजालिनियाविचरितानि ।

तत्थ दिट्ठिसंकिलेसभागियं सुत्तं दिट्ठिपक्खेनेव निद्विसितब्बं उच्छेदसस्सतेन, येन येन वा पन वत्थुना दिट्ठिवसेन अभिनिविसति “इदमेव सच्चं मोघमज्ज”न्ति, तेन तेनेव निद्विसितब्बं, तस्सा वित्थारो द्वासट्ठिदिट्ठिगतानि ।

तत्थ दुच्चरितसंकिलेसभागियं सुत्तं चेतनाय चेतसिककम्मेन निद्विसितब्बं तीहि दुच्चरितेहि — कायदुच्चरितेन वचीदुच्चरितेन मनोदुच्चरितेन, तस्स वित्थारो दसअकुसलकम्मपथा ।

तत्थ तण्हावोदानभागियं सुत्तं समथेन निद्विसितब्बं, दिट्ठिवोदानभागियं सुत्तं विपस्सना निद्विसितब्बं, दुच्चरितवोदानभागियं सुत्तं सुचरितेन निद्विसितब्बं । तीणि अकुसलमूलानि । तं किस्स हेतु? संसारस्स निब्बत्तिया । तथा निब्बत्ते संसारे कायदुच्चरितं कायसुचरितं वचीदुच्चरितं वचीसुचरितं मनोदुच्चरितं मनोसुचरितं इमिना असुभेन कम्मविपाकेन इदं बाललक्खणं निब्बत्ततीति । इदं संकिलेसभागियं सुत्तं ।

इमिना सुभेन कम्मविपाकेन इदं महापुरिसलक्खणं निब्बत्ततीति । इदं वासनाभागियं सुत्तं ।

तत्थ संकिलेसभागियं सुत्तं चतूहि किलेसभूमीहि निद्विसितब्बं — अनुसयभूमिया परियुट्ठानभूमिया संयोजनभूमिया उपादानभूमिया । सानुसयस्स परियुट्ठानं जायति, परियुट्ठितो संयुज्जति, संयुज्जन्तो उपादियति, उपादानपच्चया भवो, भवपच्चया जाति, जातिपच्चया जरामरणं सोकपरिदेवदुक्खदोमनस्सुपायासा सम्भवन्ति, एवमेतस्स केवलस्स दुक्खक्खन्धस्स समुदयो होति । इमाहि चतूहि किलेसभूमीहि सब्बे किलेसा सङ्गहं समोसरणं गच्छन्ति, इदं संकिलेसभागियं सुत्तं ।

वासनाभागियं सुत्तं तीहि सुचरितेहि निद्विसितब्बं, निब्बेधभागियं सुत्तं चतूहि सच्चेहि निद्विसितब्बं, असेक्खभागियं सुत्तं तीहि धम्मोहि निद्विसितब्बं — बुद्धधम्मोहि पच्चेकबुद्धधम्मोहि सावकभूमिया । झायिविसये निद्विसितब्बन्ति ।

११२. तत्थ कतमे अट्ठारस मूलपदा? लोकियं लोकुत्तरं लोकियञ्च लोकुत्तरञ्च, सत्ताधिट्ठानं धम्माधिट्ठानं सत्ताधिट्ठानञ्च धम्माधिट्ठानञ्च, जाणं जेय्यं जाणञ्च जेय्यञ्च, दस्सनं भावना दस्सनञ्च भावना च, सकवचनं परवचनं सकवचनञ्च परवचनञ्च, विसज्जनीयं अविसज्जनीयं विसज्जनीयञ्च अविसज्जनीयञ्च, कम्मं विपाको कम्मञ्च विपाको च, कुसलं अकुसलं कुसलञ्च अकुसलञ्च, अनुज्जातं पटिक्खित्तं अनुज्जातञ्च पटिक्खित्तञ्च, थवो चाति ।

तत्थ कतमं लोकियं?

“न हि पापं कतं कम्मं, सज्जुखीरंव मुच्चति ।

डहन्तं [दहन्तं (सी० क०) पस्स ध० प० ७१] बालमन्वेति, भस्मच्छन्नोव [भस्माछन्नोव (क०)] पावकोति ॥

इदं लोकियं ।

“चत्तारिमानि, भिक्खवे, अगतिगमनानि सब्बं...पे०... निहीयते तस्स यसो काळपक्खेव चन्दिमा”ति । इदं लोकियं ।

“अट्ठिमे, भिक्खवे, लोकधम्मा [पस्स अ० नि० ८.६] । कतमे अट्ठ? लाभो अलाभो, यसो अयसो, निन्दा पसंसा, सुखं दुक्खं । इमे खो, भिक्खवे, अट्ठ लोकधम्मा”ति । इदं लोकियं ।

तत्थ कतमं लोकुत्तरं?

“यस्सिन्द्रियानि समथङ्गतानि [समथं गतानि (सी०) पस्स ध० प० ९४] । अस्सा यथा सारथिना सुदन्ता ।

पहीनमानस्स अनासवस्स, देवापि तस्स पिहयन्ति तादिनो”ति ॥

इदं लोकुत्तरं ।

“पज्जिमानि, भिक्खवे, इन्द्रियानि लोकुत्तरानि । कतमानि पज्ज? सद्धिन्द्रियं वीरियिन्द्रियं सतिन्द्रियं समाधिन्द्रियं पज्जिन्द्रियं । इमानि खो, भिक्खवे, पज्जिन्द्रियानि लोकुत्तरानी”ति । इदं लोकुत्तरं ।

तत्थ कतमं लोकियञ्च लोकुत्तरञ्च?

“लब्धान मानुसत्तं द्वे, किच्चं अकिच्चमेव चा”ति द्वे गाथा । यं इह “सुकिच्चं चेव पुज्जानी”ति च “पुज्जानि

करित्वान, सग्गा सगं वजन्ति कतपुज्जा”ति च । इदं लोकियं ।

यं इह “संयोजनविप्पहानं वा”ति च “संयोजनप्पहाना, जरामरणा विप्पमुच्चन्ती”ति च, इदं लोकोत्तरं । इदं लोकियञ्च लोकोत्तरञ्च ।

“विज्जाणे चे, भिक्खवे, आहारे सति नामरूपस्स अवक्कन्ति होति, नामरूपस्स अवक्कन्तिया सति पुनब्भवो होति, पुनब्भवे सति जाति होति, जातिया सति जरामरणं सोकपरिदेवदुक्खदोमनस्सुपायासा सम्भवन्ति । एवमेतस्स केवलस्स दुक्खक्खन्धस्स समुदयो होति । सेय्यथापि, भिक्खवे [पस्स सं० नि० २.५५], महारुक्खो, तस्स यानि चेव मूलानि अधोगमानि यानि च तिरियं गमानि, सब्बानि तानि उद्धं ओजं अभिहरन्ति । एवं हि सो, भिक्खवे, महारुक्खो तदाहारो तदुपादानो चिरं दीघमद्धानं तिद्वेय्य । एवमेव खो, भिक्खवे, विज्जाणे आहारे सति नामरूपस्स अवक्कन्ति होति सब्बं...पे०... एवमेतस्स केवलस्स दुक्खक्खन्धस्स समुदयो होती”ति । इदं लोकियं ।

“विज्जाणे चे, भिक्खवे, आहारे असति नामरूपस्स अवक्कन्ति न होति, नामरूपस्स अवक्कन्तिया असति पुनब्भवो न होति, पुनब्भवे असति जाति न होति, जातिया असति जरामरणं सोकपरिदेवदुक्खदोमनस्सुपायासा निरुज्झन्ति । एवमेतस्स केवलस्स दुक्खक्खन्धस्स निरोधो होति । सेय्यथापि, भिक्खवे, महारुक्खो अथ पुरिसो आगच्छेय्य कुद्दालपिटकं [कुद्दालपिटकं (क०)] आदाय, सो तं रुक्खं मूले छिन्देय्य, मूले [मूलं (सं० नि० २.५५)] छेत्वा पलिखणेय्य, पलिखणित्वा मूलानि उद्धरेय्य अन्तमसो उसीरनाळिमत्तानिपि । सो तं रुक्खं खण्डाखण्डिकं छिन्देय्य, खण्डाखण्डिकं छिन्दित्वा [छित्वा (सी० क०)] फालेय्य, फालेत्वा सकलिकं सकलिकं करेय्य, सकलिकं सकलिकं करित्वा वातातपे विसोसेय्य, वातातपे विसोसेत्वा अग्गिना डहेय्य, अग्गिना डहेत्वा मसिं करेय्य, मसिं करित्वा महावाते वा ओफुनेय्य, नदिया वा सीघसोताय पवाहेय्य, एवं हि सो, भिक्खवे, महारुक्खो उच्छिन्नमूलो अस्स तालावत्थुकतो अनभावंकतो [अनभावंगतो (सी०)] आयतिं अनुप्पादधम्मो । एवमेव खो, भिक्खवे, विज्जाणे आहारे असति नामरूपस्स अवक्कन्ति न होति, नामरूपस्स अवक्कन्तिया असति सब्बं...पे०... एवमेतस्स केवलस्स दुक्खक्खन्धस्स निरोधो होती”ति । इदं लोकोत्तरं । इदं लोकियञ्च लोकोत्तरञ्च ।

११३. तत्थ कतमं सत्ताधिद्धानं?

“सब्बा दिसा अनुपरिगम्म चेतसा, नेवज्झगा पियतरमत्तना क्वचि ।

एवं पियो पुथु अत्ता परेसं, तस्मा न हिंसे परमत्तकामो”ति [परं अत्तकामोति (सी०) सं० नि० १.११९; उदा० ४१ पस्सितब्बं] ॥

इदं सत्ताधिद्धानं ।

“ये केचि भूता भविस्सन्ति ये वापि [च (सी० क०) पस्स उदा० ४२], सब्बे गमिस्सन्ति पहाय देहं ।

तं सब्बजानिं कुसलो विदित्वा, आतापियो [आतापी सो (सी० क०) पस्स उदा० ४२] ब्रह्मचरियं चरेय्या”ति ॥

इदं सत्ताधिद्धानं ।

“सत्तहि, भिक्खवे, अङ्गेहि समन्नागतं कल्याणमित्तं अपि विवेचियमानेन पणामियमानेन गले पिसनमज्जमानेन

[गलेपि पमज्जमानेन (सी०)] यावजीवं न विजहितब्बं । कतमेहि सत्तहि? पियो च होति मनापो च गरु च भावनीयो च वत्ता च वचनक्खमो च गम्भीरञ्च कथं कत्ता होति, नो च अट्टाने [न च अट्टाने (सी० क०) पस्स अ० नि० ७.३७] नियोजेति । इमेहि खो, भिक्खवे, सत्तहि...पे०... न विजहितब्बं । इदमवोच भगवा, इदं वत्त्वान सुगतो । अथापरं एतदवोच सत्था —

“पियो गरु भावनीयो, वत्ता च वचनक्खमो ।
गम्भीरञ्च कथं कत्ता, न चट्टाने नियोजको ।
तं मित्तं मित्तकामेन, यावजीवम्पि सेविय”न्ति ॥

इदं सत्ताधिट्ठानं ।

तत्थ कतमं धम्माधिट्ठानं?

“यञ्च कामसुखं लोके, यञ्चिदं दिवियं सुखं ।
तण्हक्खयसुखस्सेते [तण्हक्खया सुखस्सेते (सी०) पस्स उदा० १२], कलं नाग्घन्ति सोळसि”न्ति ॥

इदं धम्माधिट्ठानं ।

“सुसुखं [पस्स थेरगा० २२७] वत निब्बानं, सम्मासम्बुद्धदेसितं ।
असोकं विरजं खेमं, यत्थ दुक्खं निरुज्झती”ति ॥

इदं धम्माधिट्ठानं ।

तत्थ कतमं सत्ताधिट्ठानञ्च धम्माधिट्ठानञ्च

“मातरं पितरं हन्त्वा, राजानो द्वे च खत्तिये ।
रट्ठं सानुचरं हन्त्वा”ति इदं धम्माधिट्ठानं ॥

“अनीघो याति ब्राह्मणो”ति । इदं सत्ताधिट्ठानं ।
इदं सत्ताधिट्ठानञ्च धम्माधिट्ठानञ्च ॥

“चत्तारोमे, भिक्खवे, इद्धिपादा [पस्स इद्धिपादसंयुत्ते] । कतमे चत्तारो? छन्दसमाधिपधानसङ्खारसमन्नागतो इद्धिपादो, वीरिय...पे०... चित्त । वीमंसासमाधिपधानसङ्खारसमन्नागतो इद्धिपादो”ति । इदं धम्माधिट्ठानं ।

सो कायेपि चित्तं समोदहति, चित्तेपि कायं समोदहति, काये सुखसञ्जञ्च लहुसञ्जञ्च ओक्कमित्वा उपसम्पज्ज विहरति । इदं सत्ताधिट्ठानं, इदं सत्ताधिट्ठानञ्च धम्माधिट्ठानञ्च ।

११४. तत्थ कतमं जाणं?

“यं तं लोकुत्तरं जाणं, सब्बञ्जू येन वुच्चति ।
न तस्स परिहानत्थि, सब्बकाले पवत्तती”ति ॥

इदं जाणं ।

“पज्जा हि सेट्ठा लोकस्मिं, यायं निब्बानगामिनी [निब्बेधगामिनी (इतिवु० ४१)] ।
याय सम्मा पजानाति, जातिमरणसङ्खय”न्ति ॥

इदं जाणं ।

तत्थ कतमं जेय्यं?

“कित्तयिस्सामि ते [वो (सी० क०) पस्स सु० नि० १०७२] सन्ति, [धोतकाति भगवा,]
दिट्ठे धम्मे अनीतिहं ।
यं विदित्वा सतो चरं, तरे लोके विसत्तिकं ॥

“तज्जाहं अभिनन्दामि, महेसि सन्तिमुत्तमं ।
यं विदित्वा सतो चरं, तरे लोके विसत्तिकं ॥

“यं किञ्चि सम्पजानासि, [धोतकाति भगवा]
उद्धं अधो तिरियज्वापि मज्झे ।
एतं विदित्वा सङ्गोति लोके,
भवाभवाय माकासि तण्ह”न्ति ॥

इदं जेय्यं ।

“चतुन्नं, भिक्खवे, अरियसच्चानं अननुबोधा अप्पटिवेधा एवमिदं दीघमद्धानं सन्धावितं संसरितं ममज्जेव
तुम्हाकज्ज... पे०... तयिदं, भिक्खवे, दुक्खं अरियसच्चं अनुबुद्धं पटिविद्धं, दुक्खसमुदयं [दुक्खसमुदयो (सी० क०) पस्स
दी० नि० २.१५५] अरियसच्चं अनुबुद्धं पटिविद्धं, दुक्खनिरोधं [दुक्खनिरोधो (सी० क०)] अरियसच्चं अनुबुद्धं पटिविद्धं,
दुक्खनिरोधगामिनी पटिपदा अरियसच्चं अनुबुद्धं पटिविद्धं । उच्छिन्ना भवतण्हा, खीणा भवनेत्ति, नत्थि दानि
पुनब्भवो”ति । इदमवोच भगवा, इदं वत्तान सुगतो, अथापरं एतदवोच सत्था —

“चतुन्नं अरियसच्चानं, यथाभूतं अदस्सना ।
संसितं [संसरितं (सी०)] दीघमद्धानं, तासु तास्वेव जातिसु ॥

“तानि एतानि दिट्ठानि, भवनेत्ति समूहता ।
उच्छिन्नं मूलं दुक्खस्स, नत्थि दानि पुनब्भवो”ति ॥

इदं जेय्यं ।

तत्थ कतमं जाणञ्च जेय्यञ्च? रूपं अनिच्चं, वेदना अनिच्चा, सञ्जा अनिच्चा, सङ्खारा अनिच्चा, विज्जाणं अनिच्चन्ति । इदं जेय्यं ।

एवं जानं एवं पस्सं अरियसावको “रूपं अनिच्च”न्ति पस्सति, “वेदना अनिच्चा”ति पस्सति, “सञ्जं...पे०... सङ्खारे...पे०... विज्जाणं अनिच्च”न्ति पस्सतीति । इदं जाणं ।

सो परिमुच्चति रूपेण, परिमुच्चति वेदनाय, परिमुच्चति सञ्जाय, परिमुच्चति सङ्खारेहि, परिमुच्चति विज्जाणम्हा, परिमुच्चति दुक्खस्माति वदामीति । इदं जाणञ्च जेय्यञ्च ।

“सब्बे सङ्खारा अनिच्चा”ति इदं जेय्यं । “यदा पञ्जाय पस्सती”ति इदं जाणं । “अथ निब्बिन्दति दुक्खे एस मग्गो विसुद्धिया”ति इदं जाणञ्च जेय्यञ्च ।

“सब्बे सङ्खारा दुक्खा”ति इदं जेय्यं । “यदा पञ्जाय पस्सती”ति इदं जाणं । “अथ निब्बिन्दति दुक्खे एस मग्गो विसुद्धिया”ति इदं जाणञ्च जेय्यञ्च ।

“सब्बे धम्मा अनत्ता”ति इदं जेय्यं । “यदा पञ्जाय पस्सती”ति इदं जाणं । “अथ निब्बिन्दति दुक्खे एस मग्गो विसुद्धिया”ति इदं जाणञ्च जेय्यञ्च ।

“ये हि केचि, सोण [पस्स सं० नि० ३.४९], समणा वा ब्राह्मणा वा अनिच्चेन रूपेण दुक्खेण विपरिणामधम्मेन ‘सेय्योहमस्मी’ति वा समनुपस्सन्ति, ‘सदिसोहमस्मी’ति वा समनुपस्सन्ति, ‘हीनोहमस्मी’ति वा समनुपस्सन्ति । किमञ्जत्र यथाभूतस्स अदस्सना । अनिच्चाय वेदनाय...पे०... अनिच्चाय सञ्जाय...पे०... अनिच्चेहि सङ्खारेहि...पे०... अनिच्चेन विज्जाणेन दुक्खेण विपरिणामधम्मेन ‘सेय्योहमस्मी’ति वा समनुपस्सन्ति, ‘सदिसोहमस्मी’ति वा समनुपस्सन्ति, ‘हीनोहमस्मी’ति वा समनुपस्सन्ति, किमञ्जत्र यथाभूतस्स अदस्सना”ति । इदं जेय्यं ।

“ये च खो केचि, सोण, समणा वा ब्राह्मणा वा अनिच्चेन रूपेण दुक्खेण विपरिणामधम्मेन ‘सेय्योहमस्मी’तिपि न समनुपस्सन्ति, ‘सदिसोहमस्मी’तिपि न समनुपस्सन्ति, ‘हीनोहमस्मी’तिपि न समनुपस्सन्ति, किमञ्जत्र यथाभूतस्स दस्सना । अनिच्चाय वेदनाय...पे०... अनिच्चाय सञ्जाय...पे०... अनिच्चेहि सङ्खारेहि...पे०... अनिच्चेन विज्जाणेन दुक्खेण विपरिणामधम्मेन ‘सेय्योहमस्मी’तिपि न समनुपस्सन्ति, ‘सदिसोहमस्मी’तिपि न समनुपस्सन्ति, ‘हीनोहमस्मी’तिपि न समनुपस्सन्ति, किमञ्जत्र यथाभूतस्स दस्सनाति । इदं जाणं ।

इदं जाणञ्च जेय्यञ्च ।

तत्थ कतमं दस्सनं?

११५. “ये अरियसच्चानि विभावयन्ति, गम्भीरपञ्जेन सुदेसितानि ।

किञ्चापि ते होन्ति भुसं पमत्ता [भुसप्पमत्ता (सी०) पस्स खु० पा० ६०९], न ते भवं अट्टममादियन्ती”ति ॥

इदं दस्सनं ।

“यथिन्दखीलो पथविस्सितो सिया, चतुब्भि वातेहि असम्पकम्पियो ।
तथूपमं सप्पुरिसं वदामि, यो अरियसच्चानि अवेच्च पस्सती”ति ॥

इदं दस्सनं ।

“चतूहि, भिक्खवे, सोतापत्तियङ्गेहि समन्नागतो अरियसावको आकङ्खमानो अत्तनाव अत्तानं ब्याकरेय्य
‘खीणनिरयोमिहि, खीणतिरच्छानयोनि, खीणपेत्तिविसयो, खीणापायदुग्गतिविनिपातो, सोतापन्नोहमस्मि अविनिपातधम्मो
नियतो सम्बोधिपरायणो, सत्तक्खत्तुपरमं [सत्तक्खत्तुपरमो (सी०)] देवे च मनुस्से च सन्धावित्वा संसरित्वा दुक्खस्सन्तं
करिस्सामी”ति । कतमेहि चतूहि? इध, भिक्खवे, अरियसावकस्स तथागते सद्धा निविट्ठा पतिट्ठिता विरूळ्हा मूलजाता
असंहारिया समणेन वा ब्राह्मणेन वा देवेन वा मारेन वा ब्रह्मना वा केनचि वा लोकस्मिं सह धम्मेन, धम्मे खो पन निट्ठं गतो
होति, स्वाक्खातो भगवता धम्मो सन्दिट्ठिको अकालिको एहिपस्सिको ओपनेय्यिको पच्चत्तं वेदितब्बो विज्जूहि, यदिदं
मदनम्मदनो...पे०... निरोधो निब्बानं, सह धम्मिया खो पनस्स होन्ति इट्ठा कन्ता पिया मनापा गिही चेव पब्बजिता च ।
अरियकन्तेहि खो पन सीलेहि समन्नागतो होति अखण्डेहि अच्छिदेहि असबलेहि अकम्मासेहि भुजिस्सेहि विज्जुप्पसट्ठेहि
अपरामट्ठेहि समाधिसंवत्तनिकेहि । इमेहि खो, भिक्खवे, चतूहि सोतापत्तियङ्गेहि समन्नागतो अरियसावको आकङ्खमानो
अत्तनाव अत्तानं ब्याकरेय्य ‘खीणनिरयोमिहि, खीणतिरच्छानयोनि, खीणपेत्तिविसयो, खीणापायदुग्गतिविनिपातो,
सोतापन्नोहमस्मि अविनिपातधम्मो नियतो सम्बोधिपरायणो, सत्तक्खत्तुपरमं देवे च मनुस्से च सन्धावित्वा संसरित्वा
दुक्खस्सन्तं करिस्सामी”ति ।

इदं दस्सनं ।

तत्थ कतमा भावना?

“यस्सिन्द्रियानि भावितानि [सुभावितानि (सी० क०) पस्स सु० नि० ५१२], अज्झत्तं बहिट्ठा च सब्बलोके ।
निब्बिज्झ इमं पञ्च लोकं, कालं कङ्कति भावितो सदन्तो”ति ॥

अयं भावना ।

“चत्तारिमानि, भिक्खवे, धम्मपदानि [पस्स अ० नि० ४.२९] । कतमानि चत्तारि? अनभिज्झा धम्मपदं, अब्यापादो
धम्मपदं, सम्मासति धम्मपदं, सम्मासमाधि धम्मपदं, इमानि खो, भिक्खवे, चत्तारि धम्मपदानी”ति । अयं भावना ।

तत्थ कतमं दस्सनञ्च भावना च? “पञ्च छिन्दे पञ्च जहे”ति इदं दस्सनं । “पञ्च चुत्तरि भावये । पञ्च सङ्गातिगो
भिक्खु, ओघतिण्णोति वुच्चती”ति अयं भावना । इदं दस्सनञ्च भावना च ।

“तीणिमानि, भिक्खवे, इन्द्रियानि [पस्स सं० नि० ५.४९३] । कतमानि तीणि, अनज्जातज्जस्सामीतिन्द्रियं
अज्जिन्द्रियं अज्जाताविन्द्रियं । कतमञ्च, भिक्खवे, अनज्जातज्जस्सामीतिन्द्रियं? इध, भिक्खवे, भिक्खु अनभिसमेतस्स
दुक्खस्स अरियसच्चस्स अभिसमयाय छन्दं जनेति वायमति वीरियं आरभति चित्तं पग्गण्हाति पदहति, अनभिसमेतस्स

दुखसमुदयस्स अरियसच्चस्स...पे०... दुखनिरोधस्स...पे०... दुखनिरोधगामिनिया पटिपदाय अरियसच्चस्स अभिसमयाय छन्दं जनेति वायमति वीरियं आरभति चित्तं पगण्हाति पदहति । इदं, भिक्खवे, अनज्जातज्जस्सामीतिन्द्रिय”न्ति । इदं दस्सनं ।

“कतमज्ज, भिक्खवे, अज्जिन्द्रियं? इध, भिक्खवे, भिक्खु ‘इदं दुखं’न्ति यथाभूतं पजानाति, ‘अयं दुखसमुदयो’ति यथाभूतं पजानाति, ‘अयं दुखनिरोधो’ति...पे०... ‘अयं दुखनिरोधगामिनी पटिपदा’ति यथाभूतं पजानाति । इदं, भिक्खवे, अज्जिन्द्रियं ।

“कतमज्ज, भिक्खवे, अज्जाताविन्द्रियं? इध, भिक्खवे, भिक्खु आसवानं खया अनासवं चेतोविमुत्तिं पज्जाविमुत्तिं दिट्ठेव धम्मे सयं अभिज्जा सच्छिक्त्वा उपसम्पज्ज विहरति, खीणा जाति, वुसितं ब्रह्मचरियं, कतं करणीयं नापरं इत्थत्तायाति पजानाति । इदं, भिक्खवे, अज्जाताविन्द्रिय”न्ति । अयं भावना ।

इदं दस्सनज्ज भावना च ।

११६. तत्थ कतमं सकवचनं?

“सब्बपापस्स अकरणं, कुसलस्स उपसम्पदा ।
सचित्तपरियोदापनं, एतं बुद्धान सासन”न्ति ॥

इदं सकवचनं ।

“तीणिमानि, भिक्खवे, बालस्स बाललक्खणानि बालनिमित्तानि बालापदानानि, येहि बालं बालोति परे सज्जानन्ति । कतमानि तीणि? बालो, भिक्खवे, दुच्चिन्तितचिन्ती च होति, दुब्भासितभासी च होति, दुक्कटकम्मकारी [दुक्कतकम्मकारी (सी०) म० नि० ३.२४६; अ० नि० ३.३ पस्सितब्बं] च होति । इमानि खो, भिक्खवे, तीणि बालस्स बाललक्खणानि बालनिमित्तानि बालापदानानि ।

“तीणिमानि, भिक्खवे, पण्डितस्स पण्डितलक्खणानि पण्डितनिमित्तानि पण्डितापदानानि, येहि पण्डितं पण्डितोति परे सज्जानन्ति । कतमानि तीणि? पण्डितो, भिक्खवे, सुचिन्तितचिन्ती च होति, सुभासितभासी च होति, सुकतकम्मकारी च होति । इमानि खो, भिक्खवे, तीणि पण्डितस्स पण्डितलक्खणानि पण्डितनिमित्तानि पण्डितापदानानी”ति ।

इदं सकवचनं ।

तत्थ कतमं परवचनं?

“पथवीसमो नत्थि वित्थतो, निन्नो पातालसमो न विज्जति ।
मेरुसमो नत्थि उन्नतो, चक्कवत्तिसदिसो नत्थि पोरिसो”ति ॥

इदं परवचनं ।

“‘‘होतु, देवानमिन्द, सुभासितेन जयोति । होतु, वेपचित्ति सुभासितेन जयोति । भण, वेपचित्ति, गाथं’न्ति । अथ खो, भिक्खवे, वेपचित्ति असुरिन्दो इमं गाथं अभसि —

“‘भिय्यो बाला पभिज्जेय्युं [पकुज्जेय्युं (सी० क०) पस्स सं० नि० १.२५१], नो चस्स पटिसेधको ।
तस्मा भुसेन दण्डेन, धीरो बालं निसेधये’’ति ॥

“‘भासिताय खो पन, भिक्खवे, वेपचित्तिना असुरिन्देन गाथाय असुरा अनुमोदिसु, देवा तुण्ही अहेसुं । अथ खो, भिक्खवे, वेपचित्ति असुरिन्दो सक्कं देवानमिन्दं एतदवोच ‘भण, देवानमिन्द, गाथं’न्ति । एवं वुत्ते, भिक्खवे, सक्को देवानमिन्दो इमं गाथं अभसि —

“‘एतदेव अहं मज्जे, बालस्स पटिसेधनं ।
परं सङ्कुपितं जत्वा, यो सतो उपसम्मती’’ति ॥

“‘भासिताय खो पन, भिक्खवे, सक्केन देवानमिन्देन गाथाय देवा अनुमोदिसु, असुरा तुण्ही अहेसुं । अथ खो, भिक्खवे, सक्को देवानमिन्दो वेपचित्ति असुरिन्दं एतदवोच ‘भण, वेपचित्ति, गाथं’न्ति । एवं वुत्ते, भिक्खवे, वेपचित्ति असुरिन्दो इमं गाथं अभसि —

“‘एतदेव तित्तिक्खाय, वज्जं पस्सामि वासव ।
यदा नं मज्जति [मज्जती (सी०) पस्स सं० नि० १.२५१] बालो, भया म्यायं तित्तिक्खति ।
अज्झारुहति दुम्मेधो, गोव भिय्यो पलायिन’’न्ति ॥

“‘भासिताय खो पन, भिक्खवे, वेपचित्तिना असुरिन्देन गाथाय असुरा अनुमोदिसु, देवा तुण्ही अहेसुं । अथ खो वेपचित्ति असुरिन्दो सक्कं देवानमिन्दं एतदवोच ‘भण, देवानमिन्द, गाथं’न्ति । एवं वुत्ते, भिक्खवे, सक्को देवानमिन्दो इमा गाथायो अभसि —

“‘कामं मज्जतु वा मा वा, भया म्यायं तित्तिक्खति ।
सदत्थपरमा अत्था, खन्ता भिय्यो न विज्जति ॥

“‘यो हवे बलवा सन्तो, दुब्बलस्स तित्तिक्खति ।
तमाहु परमं खन्तिं, निच्चं खमति दुब्बलो ॥

“‘अबलं तं बलं आहु, यस्स बालबलं बलं ।
बलस्स धम्मगुत्तस्स, पटिवत्ता न विज्जति ॥

“‘तस्सेव तेन पापियो, यो कुद्धं पटिकुज्झति ।
कुद्धं अप्पटिकुज्झन्तो, सङ्गामं जेति दुज्जयं ॥

“‘उभिन्नमत्थं चरति, अत्तनो च परस्स च ।

परं सङ्कुपितं जत्वा, यो सतो उपसम्मति ॥

“उभिन्नं तिकिच्छन्तानं, अत्तनो च परस्स च ।
जना मज्जन्ति बालोति, ये धम्मस्स अकोविदा”ति ॥

“भासितासु खो पन, भिक्खवे, सक्केन देवानमिन्देन गाथासु देवा अनुमोदिसु, असुरा तुण्ही अहेसु”न्ति । इदं परवचनं ।

११७. तत्थ कतमं सकवचनञ्च परवचनञ्च?

यञ्च पत्तं यञ्च पत्तब्बं उभयमेतं रजानुकिण्णं आतुरस्सानुसिक्खतो । ये च सिक्खासारा सीलं वतं जीवितं ब्रह्मचरियं उपट्ठानसारा, अयमेको अन्तो । ये च एवंवादिनो एवंदिट्ठिनो “नत्थि कामेसु दोसो”ति, अयं दुतियो अन्तो । इच्छेते उभो अन्ता कटसिवट्ठना कटसियो दिट्ठिं वट्ठेन्ति । एते उभो अन्ते अनभिज्जाय ओलीयन्ति एके अतिधावन्ति एकेति । इदं परवचनं ।

ये च खो ते उभो अन्ते अभिज्जाय तत्र च न अहेसुं, तेन च अमज्जिसु, वट्ठं तेसं नत्थि पज्जापनायाति । इदं सकवचनं । अयं उदानो सकवचनञ्च परवचनञ्च ।

राजा पसेनदि [पस्सेनदि (क०) पस्स सं० नि० १.११३] कोसलो भगवन्तं एतदवोच — इध मय्हं, भन्ते, रहोगतस्स पटिसल्लीनस्स एवं चेतसो परिवितक्को उदपादि “केसं नु खो पियो अत्ता, केसं अपियो अत्ता”ति । तस्स मय्हं, भन्ते, एतदहोसि “ये च खो केचि कायेन दुच्चरितं चरन्ति, वाचाय दुच्चरितं चरन्ति, मनसा दुच्चरितं चरन्ति, तेसं अपियो अत्ता । किञ्चापि ते एवं वदेय्युं ‘पियो नो अत्ता’ति, अथ खो तेसं अपियो अत्ता । तं किस्स हेतु? यं हि अपियो अपियस्स करेय्य, तं ते अत्तनाव अत्तनो करोन्ति, तस्मा तेसं अपियो अत्ता । ये च खो केचि कायेन सुचरितं चरन्ति, वाचाय सुचरितं चरन्ति, मनसा सुचरितं चरन्ति, तेसं पियो अत्ता । किञ्चापि ते एवं वदेय्युं ‘अपियो नो अत्ता’ति, अथ खो तेसं पियो अत्ता । तं किस्स हेतु? यं हि पियो पियस्स करेय्य । तं ते अत्तनाव अत्तनो करोन्ति । तस्मा तेसं पियो अत्ता”ति ।

“एवमेतं, महाराज, एवमेतं, महाराज, ये हि केचि, महाराज, कायेन दुच्चरितं चरन्ति, वाचाय दुच्चरितं चरन्ति, मनसा दुच्चरितं चरन्ति तस्मा तेसं अपियो अत्ता । किञ्चापि ते एवं वदेय्युं ‘पियो नो अत्ता’ति, अथ खो तेसं अपियो अत्ता । तं किस्स हेतु? यं हि, महाराज, अपियो अपियस्स करेय्य, तं ते अत्तनाव अत्तनो करोन्ति, तस्मा तेसं अपियो अत्ता । ये च खो केचि महाराज कायेन सुचरितं चरन्ति, वाचाय सुचरितं चरन्ति, मनसा सुचरितं चरन्ति, तेसं पियो अत्ता । किञ्चापि ते एवं वदेय्युं ‘अपियो नो अत्ता’ति, अथ खो तेसं पियो अत्ता । तं किस्स हेतु? यं हि, महाराज, पियो पियस्स करेय्य, तं ते अत्तनाव अत्तनो करोन्ति, तस्मा तेसं पियो अत्ताति । इदमवोच भगवा...पे०... सत्था —

“अत्तानज्जे पियं जज्जा, न नं पापेन संयुजे ।
न हि तं सुलभं होति, सुखं दुक्कटकारिना ॥

“अन्तकेनाधिपन्नस्स [मरणेनाभिभूतस्स (क०) पस्स सं० नि० १.११५], जहतो मानुसं भवं ।
किं हि तस्स सकं होति, किञ्च आदाय गच्छति ।

किञ्चस्स अनुगं होति, छायाव अनपायिनी ॥

“उभो पुञ्जञ्च पापञ्च, यं मच्चो कुरुते इध ।
तज्झि तस्स सकं होति, तंव आदाय गच्छति ।
तंवस्स अनुगं होति, छायाव अनपायिनी ॥

“तस्मा करेय्य कल्याणं, निचयं सम्परायिकं ।
पुञ्जानि परलोकस्मिं, पतिट्ठा होन्ति पाणिन”न्ति ॥

इदं सुत्तं परवचनं । अनुगीति सकवचनं । इदं सकवचनञ्च परवचनञ्च ।

११८. तत्थ कतमं विसज्जनीयं?

पज्जे पुच्छिते इदं अभिज्जेय्यं, इदं परिज्जेय्यं, इदं पहातब्बं, इदं भावेतब्बं, इदं सच्छिकातब्बं, इमे धम्मा एवंगहिता इदं फलं निब्बत्तयन्ति । तेसं एवंगहितानं अयमत्थो इति इदं विसज्जनीयं । “उळारो बुद्धो भगवा”ति बुद्धउळारतं धम्मस्वाक्खाततं सङ्खसुप्पटिपत्तिञ्च एकंसेनेव निदिसे । “सब्बे सङ्खारा अनिच्चा”ति “सब्बे सङ्खारा दुक्खा”ति “सब्बे धम्मा अनत्ता”ति एकंसेनेव निदिसे । यं वा पनञ्जम्पि एवं जातियं । इदं विसज्जनीयं ।

तत्थ कतमं अविसज्जनीयं?

“आकङ्खतो ते नरदम्मसारथि [नरदम्मसारथी (सी०)], देवा मनुस्सा मनसा विचिन्तितं ।
सब्बे न जज्जा कसिणापि पाणिनो, सन्तं समाधिं अरणं निसेवतो ।
किन्तं भगवा आकङ्खती”ति ॥

इदं अविसज्जनीयं ।

एत्तको भगवा सीलक्खन्धे समाधिक्खन्धे पज्जाक्खन्धे विमुत्तिक्खन्धे विमुत्तिजाणदस्सनक्खन्धे इरियायं पभावे हितेसितायं करुणायं इद्वियन्ति । इदं अविसज्जनीयं ।

“तथागतस्स, भिक्खवे, अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स लोके उप्पादा तिण्णं रतनानं उप्पादो बुद्धरतनस्स धम्मरतनस्स सङ्गरतनस्स” । किं पमाणानि तीणि रतनानीति? इदं अविसज्जनीयं ।

बुद्धविसयो अविसज्जनीयो । पुग्गलपरोपरञ्जुता अविसज्जनीया । “पुब्बा, भिक्खवे, कोटि न पज्जायति अविज्जानीवरणानं सत्तानं तण्हासंयोजनानं सकिं निरयं सकिं तिरच्छानयोनिं सकिं पेत्तिविसयं सकिं असुरयोनिं सकिं देवे सकिं मनुस्से सन्धावितं संसरितं” । कतमा पुब्बा कोटीति अविसज्जनीयं । न पज्जायतीति सावकानं जाणवेकल्लेन । दुविधा बुद्धानं भगवन्तानं देसना अत्तूपनायिका च परूपनायिका च । न पज्जायतीति परूपनायिका । नत्थि बुद्धानं भगवन्तानं अविजाननाति [अप्पजाननाति (सी०)] अत्तूपनायिका । यथा भगवा कोकालिकं भिक्खुं आरब्ध अज्जतरं भिक्खुं एवमाह —

“सेय्यथापि, भिक्खु, वीसतिखारिको कोसलको तिलवाहो...पे०... न त्वेव एको अब्बुदो निरयो । सेय्यथापि भिक्खु, वीसति अब्बुदा निरया, एवमेको निरब्बुदो निरयो [निरब्बुदनिरयो (सं० नि० १.१८१)] । सेय्यथापि, भिक्खु, वीसति निरब्बुदा निरया, एवमेको अबबो निरयो । सेय्यथापि, भिक्खु, वीसति अबबा निरया, एवमेको अटटो निरयो । सेय्यथापि, भिक्खु, वीसति अटटा निरया, एवमेको अहहो निरयो । सेय्यथापि, भिक्खु, वीसति अहहा निरया, एवमेको कुमुदो निरयो । सेय्यथापि, भिक्खु, वीसति कुमुदा निरया, एवमेको सोगन्धिको निरयो । सेय्यथापि, भिक्खु, वीसति सोगन्धिका निरया, एवमेको उप्पलको निरयो [उप्पलनिरयो (सं० नि० १.१८१)] । सेय्यथापि, भिक्खु, वीसति उप्पलका निरया, एवमेको पुण्डरीको निरयो । सेय्यथापि, भिक्खु, वीसति पुण्डरीका निरया, एवमेको पदुमो निरयो । पदुमे पन, भिक्खु, निरये कोकालिको भिक्खु उपपन्नो सारिपुत्तमोगल्लानेसु चित्तं आघातेत्वा”ति । यं वा पन किञ्चि भगवा आह “अयं अप्पमेय्यो असङ्ख्येयो”ति । सब्बं तं अविसज्जनीयं । इदं अविसज्जनीयं ।

११९. तत्थ कतमं विसज्जनीयञ्च अविसज्जनीयञ्च, यदा सो उपको आजीवको भगवन्तं आह “कुहिं, आवुसो गोतम, गमिस्ससी”ति । भगवा आह —

“बाराणसिं गमिस्सामि, अहं तं अमतदुन्दुभिं ।
धम्मचक्कं पवत्तेतुं, लोके अप्पटिवत्तिय”न्ति ॥

उपको आजीवको आह “जिनो”ति खो आवुसो, भो गोतम, पटिजानासी”ति । भगवा आह —

“मादिसा वे जिना [जिना वे मादिसा (सी० क०) पस्स म० नि० २.३४१] होन्ति, ये पत्ता आसवक्खयं ।
जिता मे पापका धम्मा, तस्माहं उपका जिनो”ति ॥

कथं जिनो केन जिनोति विसज्जनीयं । कतमो जिनोति अविसज्जनीयं । कतमो आसवक्खयो, रागक्खयो दोसक्खयो मोहक्खयोति विसज्जनीयं । कित्तको आसवक्खयोति अविसज्जनीयं । इदं विसज्जनीयञ्च अविसज्जनीयञ्च ।

अत्थि तथागतोति विसज्जनीयं । अत्थि रूपन्ति विसज्जनीयं । रूपं तथागतोति अविसज्जनीयं । रूपवा तथागतोति अविसज्जनीयं । रूपे तथागतोति अविसज्जनीयं । तथागते रूपन्ति अविसज्जनीयं । एवं अत्थि वेदना...पे०... सज्जा...पे०... सङ्खारा...पे०... अत्थि विज्जाणन्ति विसज्जनीयं । विज्जाणं तथागतोति अविसज्जनीयं । विज्जाणवा तथागतोति अविसज्जनीयं । विज्जाणे तथागतोति अविसज्जनीयं । तथागते विज्जाणन्ति अविसज्जनीयं । अज्जत्र रूपेण तथागतोति अविसज्जनीयं । अज्जत्र वेदनाय...पे०... सज्जाय...पे०... सङ्खारेहि...पे०... विज्जाणेन तथागतोति अविसज्जनीयं । अयं सो तथागतो अरूपको...पे०... अवेदनको...पे०... असज्जको...पे०... असङ्खारको...पे०... अविज्जाणकोति अविसज्जनीयं । इदं विसज्जनीयञ्च अविसज्जनीयञ्च ।

पस्सति भगवा दिब्बेन चक्खुना विसुद्धेन अतिक्कन्तमानुसकेन सत्ते चवमाने उपपज्जमाने एवं सब्बं...पे०... यथाकम्मूपगे सत्ते पजानातीति विसज्जनीयं । कतमे सत्ता, कतमो तथागतोति अविसज्जनीयं । इदं विसज्जनीयञ्च अविसज्जनीयञ्च ।

अत्थि तथागतोति विसज्जनीयं । अत्थि तथागतो परं मरणाति अविसज्जनीयं । इदं विसज्जनीयञ्च

अविसज्जनीयञ्च ।

१२०. तत्थ कतमं कम्मं?

“अन्तकेनाधिपन्नस्स, जहतो मानुसं भवं ।
किं हि तस्स सकं होति, किञ्च आदाय गच्छति ।
किञ्चस्स अनुगं होति, छायाव अनपायिनी ॥

“उभो पुज्जञ्च पापञ्च, यं मच्चो कुरुते इध ।
तज्झि तस्स सकं होति, तंव [तज्ज (सी० क०) पस्स सं० नि० १.११५] आदाय गच्छति ।
तंवस्स अनुगं होति, छायाव अनपायिनी”ति ॥

इदं कम्मं ।

“पुन चपरं, भिक्खवे, बालं पीठसमारूढं वा मज्जसमारूढं वा छमायं [छमाय (सी० क०) पस्स म० नि० ३.२४८] वा सेमानं यानिस्स पुब्बे पापकानि कम्मानी कतानि कायेन दुच्चरितानि वाचाय दुच्चरितानि मनसा दुच्चरितानि, तानिस्स तम्हि समये ओलम्बन्ति अज्झोलम्बन्ति अभिप्पलम्बन्ति । सेय्यथापि, भिक्खवे, महतं पब्बतकूटानं छाया सायन्हसमयं पथवियं ओलम्बन्ति अज्झोलम्बन्ति अभिप्पलम्बन्ति । एवमेव खो, भिक्खवे, बालं पीठसमारूढं वा मज्जसमारूढं वा छमायं वा सेमानं यानिस्स पुब्बे पापकानि कम्मानी कतानि कायेन दुच्चरितानि वाचाय दुच्चरितानि मनसा दुच्चरितानि, तानिस्स तम्हि समये ओलम्बन्ति अज्झोलम्बन्ति अभिप्पलम्बन्ति । तत्र, भिक्खवे, बालस्स एवं होति ‘अकतं वत मे कल्याणं, अकतं कुसलं, अकतं भीरुत्ताणं । कतं पापं, कतं लुद्धं, कतं किब्बिसं, यावता भो अकतकल्याणानं अकतकुसलानं अकतभीरुत्ताणानं कतपापानं कतलुद्धानं कतकिब्बिसानं गति, तं गतिं पेच्च गच्छामी’ति, सो सोचति किलमति परिदेवति उरत्ताळि कन्दति सम्मोहं आपज्जती”ति ।

“पुन चपरं, भिक्खवे, पण्डितं पीठसमारूढं वा मज्जसमारूढं वा छमायं वा सेमानं यानिस्स पुब्बे कल्याणानि कम्मानी कतानि कायेन सुचरितानि वाचाय सुचरितानि मनसा सुचरितानि, तानिस्स तम्हि समये ओलम्बन्ति अज्झोलम्बन्ति अभिप्पलम्बन्ति । सेय्यथापि, भिक्खवे, महतं पब्बतकूटानं छाया सायन्हसमयं पथवियं ओलम्बन्ति अज्झोलम्बन्ति अभिप्पलम्बन्ति । एवमेव खो, भिक्खवे, पण्डितं पीठसमारूढं वा मज्जसमारूढं वा छमायं वा सेमानं यानिस्स पुब्बे कल्याणानि कम्मानी कतानि कायेन सुचरितानि वाचाय सुचरितानि मनसा सुचरितानि, तानिस्स तम्हि समये ओलम्बन्ति अज्झोलम्बन्ति अभिप्पलम्बन्ति । तत्र, भिक्खवे, पण्डितस्स ‘एवं होति अकतं वत मे पापं, अकतं लुद्धं, अकतं किब्बिसं । कतं कल्याणं, कतं कुसलं, कतं भीरुत्ताणं, यावता भो अकतपापानं अकतलुद्धानं अकतकिब्बिसानं कतकल्याणानं कतकुसलानं कतभीरुत्ताणानं गति, तं गतिं पेच्च गच्छामी’ति, सो न सोचति न किलमति न परिदेवति न उरत्ताळि कन्दति न सम्मोहं आपज्जति, ‘कतं मे पुज्जं, अकतं पापं, या भविस्सति गति अकतपापस्स अकतलुद्धस्स अकतकिब्बिसस्स कतपुज्जस्स कतकुसलस्स कतभीरुत्ताणस्स, तं पेच्च भवे गतिं पच्चनुभविस्सामी’ति विप्पटिसारो न जायति । अविप्पटिसारिनो खो, भिक्खवे, इत्थिया वा पुरिसस्स वा गिहिनो वा पब्बजितस्स वा भद्दकं मरणं भद्दिका कालङ्किरियाति वदामी”ति । इदं कम्मं ।

“तीणिमानि, भिक्खवे, दुच्चरितानि । कतमानि तीणि, कायदुच्चरितं वचीदुच्चरितं मनोदुच्चरितं । इमानि खो, भिक्खवे, तीणि दुच्चरितानि । तीणिमानि, भिक्खवे, सुचरितानि । कतमानि तीणि? कायसुचरितं वचीसुचरितं मनोसुचरितं । इमानि खो, भिक्खवे, तीणि सुचरितानि । इदं कम्मं ।

तत्थ कतमो विपाको?

“लाभा वो, भिक्खवे, सुलद्धं वो, भिक्खवे, खणो वो, भिक्खवे, पटिलद्धो ब्रह्मचरियवासाय । दिट्ठा मया, भिक्खवे, छ फस्सायतनिका नाम निरया । तत्थ यं किञ्चि चक्खुना रूपं पस्सति अनिट्ठरूपंयेव पस्सति, नो इट्ठरूपं । अकन्तरूपंयेव पस्सति, नो कन्तरूपं । अमनापरूपंयेव पस्सति, नो मनापरूपं ।

यं किञ्चि सोतेन सद्दं सुणाति...पे०... घानेन...पे०... जिह्वाय...पे०... कायेन...पे०... यं किञ्चि मनसा धम्मं विजानाति अनिट्ठधम्मंयेव विजानाति, नो इट्ठधम्मं । अकन्तधम्मंयेव विजानाति, नो कन्तधम्मं । अमनापधम्मंयेव विजानाति, नो मनापधम्मं । लाभा वो, भिक्खवे, सुलद्धं वो, भिक्खवे, खणो वो, भिक्खवे, पटिलद्धो ब्रह्मचरियवासाय ।

“दिट्ठा मया, भिक्खवे, छ फस्सायतनिका नाम सग्गा । तत्थ यं किञ्चि चक्खुना रूपं पस्सति इट्ठरूपंयेव पस्सति, नो अनिट्ठरूपं । कन्तरूपंयेव पस्सति, नो अकन्तरूपं । मनापरूपंयेव पस्सति, नो अमनापरूपं । यं किञ्चि सोतेन सद्दं सुणाति... पे०... घानेन ...पे०... जिह्वाय...पे०... कायेन...पे०... मनसा धम्मं विजानाति इट्ठधम्मंयेव विजानाति, नो अनिट्ठधम्मं । कन्तधम्मंयेव विजानाति, नो अकन्तधम्मं । मनापधम्मंयेव विजानाति, नो अमनापधम्मं । लाभा वो, भिक्खवे, सुलद्धं वो, भिक्खवे, खणो वो, भिक्खवे, पटिलद्धो ब्रह्मचरियवासाया”ति । अयं विपाको ।

“सट्ठिवस्ससहस्सानि, परिपुण्णानि सब्बसो ।

निरये पच्चमानानं [पच्चमानस्स (क०) पस्स पे० व० ८०२], कदा अन्तो भविस्सति ॥

“नत्थि अन्तो कुतो अन्तो, न अन्तो पटिदिस्सति [पतिदिस्सति (सी०) जा० १.४.५५] ।

तदा हि पकतं पापं, तुय्हं मय्हज्ज मारिसा”ति ॥

अयं विपाको ।

१२१. तत्थ कतमं कम्मञ्च विपाको च?

“अधम्मचारी हि नरो पमत्तो, यहिं यहिं गच्छति दुग्गतिं यो ।

सो नं अधम्मो चरितो हनाति, सयं गहीतो यथा कण्हसप्पो ॥

“न हि [पस्स थेरगा० ३०४] धम्मो अधम्मो च, उभो समविपाकिनो ।

अधम्मो निरयं नेति, धम्मो पापेति सुग्गति”न्ति ॥

इदं कम्मञ्च विपाको च ।

“मा, भिक्खवे, पुज्जानं भायित्थ, सुखस्सेतं, भिक्खवे, अधिवचनं इट्ठस्स कन्तस्स पियस्स मनापस्स यदिदं पुज्जानि । अभिजानामि खो पनाहं, भिक्खवे, दीघरत्तं कतानं पुज्जानं इट्ठं [दीघरत्तं इट्ठं (सी० क०) पस्स इतिवु० २२] कन्तं पियं मनापं विपाकं पच्चनुभूतं, सत्त वस्सानि मेत्तचित्तं भावेत्वा सत्त संवट्ठविवट्ठकप्पे न इमं [न यिमं (इतिवु० २२)] लोकं पुनरागमासिं । संवट्ठमाने सुदाहं, भिक्खवे, कप्पे आभस्सरूपगो होमि । विवट्ठमाने कप्पे सुज्जं ब्रह्मविमानं उपपज्जामि । तत्र सुदाहं [सुदं (इतिवु० २२)], भिक्खवे, ब्रह्मा होमि महाब्रह्मा अभिभू अनभिभूतो अज्जदत्थुदसो वसवत्ती । छत्तिसक्खत्तुं खो पनाहं, भिक्खवे, सक्को अहोसिं देवानमिन्दो, अनेकसतक्खत्तुं राजा अहोसिं चक्कवत्ती [चक्कवत्ति (क०)] धम्मिको धम्मराजा चातुरन्तो विजितावी जनपदत्थावरियप्पत्तो सत्तरतनसमन्नागतो, को पन वादो पदेसरज्जस्स? तस्स मय्हं, भिक्खवे, एतदहोसिं ‘किस्स नु खो मे इदं कम्मस्स फलं, किस्स कम्मस्स विपाको, येनाहं एतरहि एवंमहिद्धिको एवंमहानुभावो’ति । तस्स मय्हं, भिक्खवे, एतदहोसिं ‘तिण्णं खो मे इदं कम्मानं फलं, तिण्णं कम्मानं विपाको । येनाहं एतरहि एवंमहिद्धिको एवंमहानुभावो’ति । सेय्यथिदं, दानस्स दमस्स संयमस्सा’ति । तत्थ यच्च दानं यो च दमो यो च संयमो, इदं कम्मं । यो तप्पच्चया विपाको पच्चनुभूतो, अयं विपाको । तथा चूळकम्मविभङ्गो वत्तब्बो ।

यं सुभस्स माणवस्स तोदेय्यपुत्तस्स देसितं । तत्थ ये धम्मा अप्पायुकदीघायुकताय संवत्तन्ति बह्वाबाधअप्पाबाधताय अप्पेसक्खमहेसक्खताय दुब्बण्णसुवण्णताय नीचकुलिकउच्चकुलिकताय अप्पभोगमहाभोगताय दुप्पज्जपज्जवन्तताय च संवत्तन्ति, इदं कम्मं । या तत्थ अप्पायुकदीघायुकता... पे०... दुप्पज्जपज्जवन्तता, अयं विपाको । इदं कम्मज्च विपाको च ।

१२२. तत्थ कतमं कुसलं?

“वाचानुरक्खी मनसा सुसंवुतो, कायेन च नाकुसलं कयिरा [अकुसलं न कयिरा (सी०) पस्स ध० प० २८१] । एते तयो कम्मपथे विसोधये, आराधये मग्गमिसिप्पवेदित”न्ति ॥

इदं कुसलं ।

“यस्स कायेन वाचाय, मनसा नत्थि दुक्कटं । संवुतं तीहि ठानेहि, तमहं ब्रूमि ब्राह्मण”न्ति ॥

इदं कुसलं ।

“तीणिमानि, भिक्खवे, कुसलमूलानि । कतमानि तीणि? अलोभो कुसलमूलं, अदोसो कुसलमूलं, अमोहो कुसलमूलं । इमानि खो, भिक्खवे, तीणि कुसलमूलानि । इदं कुसलं । “विज्जा, भिक्खवे [विज्जा च खो भिक्खवे (संयुत्तनिकाये)], पुब्बङ्गमा कुसलानं धम्मानं समापत्तिया अनुदेव [अन्वदेव (सी० क०), स्यादिकण्डे (मोग्गल्लाने) ११ सुत्तं पस्सितब्बं] हिरी ओत्तप्पज्जा’ति । इदं कुसलं ।

तत्थ कतमं अकुसलं?

“यस्स अच्चन्त दुस्सील्यं, मालुवा सालमिवोत्थतं । करोति सो तथत्तानं, यथा नं इच्छती दिसो’ति ॥

इदं अकुसलं ।

“अत्तना हि कतं पापं, अत्तजं अत्तसम्भवं ।
अभिमत्थति [अभिमत्थति (सी०) पस्स ध० प० १६१] दुम्मधं, वजिरं वस्ममयं मणि”न्ति ॥

इदं अकुसलं ।

“दस कम्मपथे निसेविय, अकुसलाकुसलेहि विवज्जिता ।
गरहा च भवन्ति देवते, बालमती निरयेसु पच्चरे”ति ॥

इदं अकुसलं ।

“तीणिमानि, भिक्खवे, अकुसलमूलानि [पस्स अ० नि० ३.७०], कतमानि तीणि? लोभो अकुसलमूलं, दोसो अकुसलमूलं, मोहो अकुसलमूलं । इमानि खो, भिक्खवे, तीणि अकुसलमूलानि” । इदं अकुसलं ।

तत्थ कतमं कुसलञ्च अकुसलञ्च?

“यादिसं [सं० नि० १.२५६] वपते बीजं, तादिसं हरते फलं ।
कल्याणकारी कल्याणं, पापकारी च पापक”न्ति ॥

तत्थ यं आह “कल्याणकारी कल्याण”न्ति, इदं कुसलं । यं आह “पापकारी च पापक”न्ति, इदं अकुसलं । इदं कुसलञ्च अकुसलञ्च ।

“सुभेन कम्मेन वजन्ति सुग्गतिं, अपायभूमिं असुभेन कम्मुना ।
खया च कम्मस्स विमुत्तचेतसो, निब्बन्ति ते जोतिरिविन्धनक्खया” ॥

तत्थ यं आह “सुभेन कम्मेन वजन्ति सुग्गति”न्ति, इदं कुसलं । यं आह “अपायभूमिं असुभेन कम्मुना”ति, इदं अकुसलं । इदं कुसलञ्च अकुसलञ्च ।

१२३. तत्थ कतमं अनुज्जातं?

“यथापि भमरो पुप्फं, वण्णगन्धमहेठयं [वण्णगन्धं अहेठयं (सी०) पस्स ध० प० ४९] ।
पलेति [पळेति (क०)] रसमादाय, एवं गामे मुनी चरे”ति ॥

इदं अनुज्जातं ।

“तीणिमानि, भिक्खवे, भिक्खूनं करणीयानि । कतमानि तीणि, इध, भिक्खवे, भिक्खु पातिमोक्खसंवरसंवुतो विहरति आचारगोचरसम्पन्नो अणुमत्तेसु वज्जेसु भयदस्सावी, समादाय सिक्खति सिक्खापदेसु, कायकम्मवचीकम्मेन समन्नागतो कुसलेन परिसुद्धाजीवो । आरद्धवीरियो खो पन होति थामवा दळ्ढपरक्कमो अनिक्खित्तधुरो अकुसलानं धम्मानं पहानाय

कुसलानं धम्मानं भावनाय सच्छिकिरियाय । पज्जवा खो पन होति उदयत्थगामिनिया पज्जाय समन्नागतो अरियाय निब्बेधिकाय सम्मा दुक्खक्खयगामिनिया । इमानि खो, भिक्खवे, भिक्खून् तीणि करणीयानी”ति । इदं अनुज्जातं ।

“दसयिमे [दस इमे (सी० क०) पस्स अ० नि० १०.४८], भिक्खवे, धम्मा पब्बजितेन अभिण्हं पच्चवेक्खितब्बा । कतमे दस? ‘वेवण्णियम्हि अज्झुपगतो’ति पब्बजितेन अभिण्हं पच्चवेक्खितब्बं...पे०... इमे खो भिक्खवे दस धम्मा पब्बजितेन अभिण्हं पच्चवेक्खितब्बा”ति । इदं अनुज्जातं ।

“तीणिमानि, भिक्खवे, करणीयानि । कतमानि तीणि? कायसुचरितं वचीसुचरितं मनोसुचरितन्ति । इमानि खो, भिक्खवे, तीणि करणीयानी”ति । इदं अनुज्जातं ।

तत्थ कतमं पटिक्खित्तं?

“नत्थि पुत्तसमं पेमं, नत्थि गोसमितं [गोणसमं (क०) पस्स सं० नि० १.१३] धनं ।
नत्थि सूरियसमा [सूरियसमा (सी०)] आभा, समुद्वपरमा सरा”ति ॥

भगवा आह —

“नत्थि अत्तसमं पेमं, नत्थि धज्जसमं धनं ।
नत्थि पज्जासमा आभा, वुड्ढिवेपरमा सरा”ति ॥

एत्थ यं पुरिमकं, इदं पटिक्खित्तं ।

“तीणिमानि, भिक्खवेऋ अकरणीयानि । कतमानि तीणि? कायदुच्चरितं वचीदुच्चरितं मनोदुच्चरितन्ति । इमानि खो, भिक्खवे, तीणि अकरणीयानी”ति । इदं पटिक्खित्तं ।

१२४. तत्थ कतमं अनुज्जातञ्च पटिक्खित्तञ्च?

“किंसूध भीता जनता अनेका, मग्गो चनेकायतनो पवुत्तो [चनेकायतनप्पवुत्ता (सं० नि० १.७५)] ।
पुच्छामि तं गोतम भूरिपज्ज, किस्मिं ठितो परलोकं न भायेति ॥

“वाचं मनञ्च पणिधाय सम्मा, कायेन पापानि अकुब्बमानो ।
बहन्नपानं घरमावसन्तो, सद्धो मुदू संविभागी वदञ्जू ।
एतेसु धम्मेसु ठितो चतूसु, धम्मे ठितो परलोकं न भाये”ति ॥

तत्थ यं आह “वाचं मनञ्च पणिधाय सम्मा”ति, इदं अनुज्जातं । “कायेन पापानि अकुब्बमानो”ति, इदं पटिक्खित्तं ।
“बहन्नपानं घरमावसन्तो, सद्धो मुदू संविभागी वदञ्जू । एतेसु धम्मेसु ठितो चतूसु, धम्मे ठितो परलोकं न भाये”ति, इदं अनुज्जातं । इदं अनुज्जातञ्च पटिक्खित्तञ्च ।

“सब्बपापस्स अकरणं, कुसलस्स उपसम्पदा ।

सचित्तपरियोदापनं, एतं बुद्धानसासनं” ॥

तत्थ यं आह “सब्बपापस्स अकरण”न्ति, इदं पटिक्खित्तं, यं आह “कुसलस्स उपसम्पदा”ति, इदं अनुज्जातं । इदं अनुज्जातञ्च पटिक्खित्तञ्च ।

“कायसमाचारम्पाहं, देवानमिन्द, दुविधेन वदामि सेवितब्बम्पि असेवितब्बम्पि । वचीसमाचारम्पाहं, देवानमिन्द, दुविधेन वदामि सेवितब्बम्पि असेवितब्बम्पि । मनोसमाचारम्पाहं देवानमिन्द, दुविधेन वदामि...पे०... परियेसनम्पाहं, देवानमिन्द, दुविधेन वदामि सेवितब्बम्पि असेवितब्बम्पि” ।

“कायसमाचारम्पाहं, देवानमिन्द, दुविधेन वदामि सेवितब्बम्पि असेवितब्बम्पी”ति इति खो पनेतं वुत्तं, किञ्चेतं पटिच्च वुत्तं । यथारूपञ्च खो कायसमाचारं सेवतो अकुसला धम्मा अभिवड्ढन्ति, कुसला धम्मा परिहायन्ति, एवरूपो कायसमाचारो न सेवितब्बो । तत्थ यं जज्जा कायसमाचारं “इमं [इदं (क०) पस्स दी० नि० २.३६४] खो मे कायसमाचारं सेवतो अकुसला धम्मा परिहायन्ति, कुसला धम्मा अभिवड्ढन्ती”ति, एवरूपो कायसमाचारो सेवितब्बो । “कायसमाचारम्पाहं देवानमिन्द, दुविधेन वदामि सेवितब्बम्पि असेवितब्बम्पी”ति इति यं तं वुत्तं, इदमेतं पटिच्च वुत्तं । “वचीसमाचारं...पे०... “परियेसनम्पाहं, देवानमिन्द, दुविधेन वदामि सेवितब्बम्पि असेवितब्बम्पी”ति इति खो पनेतं वुत्तं, किञ्चेतं पटिच्च वुत्तं । यथारूपञ्च खो परियेसनं सेवतो अकुसला धम्मा अभिवड्ढन्ति, कुसला धम्मा परिहायन्ति, एवरूपा परियेसना न सेवितब्बा । तत्थ यं जज्जा परियेसनं “इमं खो मे परियेसनं सेवतो अकुसला धम्मा परिहायन्ति, कुसला धम्मा अभिवड्ढन्ती”ति, एवरूपा परियेसना सेवितब्बा । “परियेसनम्पाहं, देवानमिन्द, दुविधेन वदामि सेवितब्बम्पि असेवितब्बम्पी”ति इति यं तं वुत्तं, इदमेतं पटिच्च वुत्तं ।

तत्थ यं आह “सेवितब्बम्पी”ति, इदं अनुज्जातं । यं आह “न सेवितब्बम्पी”ति, इदं पटिक्खित्तं । इदं अनुज्जातञ्च पटिक्खित्तञ्च ।

१७०. तत्थ कतमो थवो?

“मग्गानड्डङ्गिको [पस्स ध० प० २७३] सेट्ठो, सच्चानं चतुरो पदा ।

विरागो सेट्ठो धम्मानं, द्विपदानञ्च चक्खुमा”ति ॥

अयं थवो ।

“तीणिमानि, भिक्खवे, अग्गानि । कतमानि तीणि? यावता, भिक्खवे, सत्ता अपदा वा द्विपदा वा चतुप्पदा वा बहुप्पदा वा रूपिनो वा अरूपिनो वा सज्जिनो वा असज्जिनो वा नेवसज्जीनासज्जिनो वा, तथागतो तेसं अग्गमक्खायति सेट्ठमक्खायति पवरमक्खायति, यदिदं अरहं सम्मासम्बुद्धो । यावता, भिक्खवे, धम्मानं [अ० नि० ४.३४; इतिवु० ८१ पस्सितब्बं] पण्णत्तिसङ्खतानं वा असङ्खतानं वा, विरागो तेसं धम्मानं अग्गमक्खायति सेट्ठमक्खायति पवरमक्खायति, यदिदं मदनम्मदनो...पे०... निरोधो निब्बानं । यावता, भिक्खवे, सङ्खानं पण्णत्ति गणानं पण्णत्ति महाजनसन्निपातानं पण्णत्ति, तथागतसावकसङ्घो तेसं अग्गमक्खायति सेट्ठमक्खायति पवरमक्खायति, यदिदं चत्तारि पुरिसयुगानि अट्ठ पुरिसपुग्गला... पे०... पुज्जक्खेतं लोकस्साति ।

“सब्बलोकुत्तरो सत्था, धम्मो च कुसलक्खतो [कुसलमक्खतो (क०)] ।
गणो च नरसीहस्स, तानि तीणि विस्सिस्सरे ॥

“समणपदुमसञ्चयो गणो, धम्मवरो च विदून् सक्कतो ।
नरवरदमको च चक्खुमा, तानि तीणि लोकस्स उत्तरि ॥

“सत्था च अण्णटिसमो, धम्मो च सब्बो निरुपदाहो ।
अरियो च गणवरो, तानि खलु विस्सिस्सरे तीणि ॥

“सच्चनामो जिनो खेमो सब्बाभिभू, सच्चधम्मो नत्थज्जो तस्स उत्तरि ।
अरियसङ्घो निच्चं विज्जूनं पूजितो, तानि तीणि लोकस्स उत्तरि ॥

“एकायनं जातिखयन्तदस्सी, मगं पजानाति हितानुकम्पी ।
एतेन मग्गेन तरिंसु पुब्बे, तरिस्सन्ति ये च [ये चापि (सी० क०) पस्स सं० नि० ५.३८४] तरन्ति ओघं ॥

“तं तादिसं देवमनुस्ससेट्ठं ।
सत्ता नमस्सन्ति विसुद्धिपेक्खा”ति ॥

अयं थवोति ।

तत्थ लोकियं सुत्तं द्वीहि सुत्तेहि निद्विसितब्बं संकिलेसभागियेन च वासनाभागियेन च । लोकुत्तरं पि सुत्तं तीहि सुत्तेहि निद्विसितब्बं दस्सनभागियेन च भावनाभागियेन च असेक्खभागियेन च । लोकियञ्च लोकुत्तरञ्च । यस्मिं सुत्ते यं यं पदं दिस्सति संकिलेसभागियं वा वासनाभागियं वा, तेन तेन लोकियन्ति निद्विसितब्बं, दस्सनभागियं वा भावनाभागियं वा असेक्खभागियं वा यं यं पदं दिस्सति तेन तेन लोकुत्तरन्ति निद्विसितब्बं ।

वासनाभागियं सुत्तं संकिलेसभागियस्स सुत्तस्स निग्घाताय, दस्सनभागियं सुत्तं वासनाभागियस्स सुत्तस्स निग्घाताय, भावनाभागियं सुत्तं दस्सनभागियस्स सुत्तस्स पटिनिस्सग्गाय, असेक्खभागियं सुत्तं भावनाभागियस्स सुत्तस्स पटिनिस्सग्गाय, असेक्खभागियं सुत्तं दिट्ठधम्मसुखविहारत्थं ।

लोकुत्तरं सुत्तं सत्ताधिट्ठानं छब्बीसतिया पुग्गलेहि निद्विसितब्बं, ते तीहि सुत्तेहि समन्वेसितब्बा दस्सनभागियेन भावनाभागियेन असेक्खभागियेन चाति ।

तत्थ दस्सनभागियं सुत्तं पञ्चहि पुग्गलेहि निद्विसितब्बं एकबीजिना कोलंकोलेन सत्तक्खत्तुपरमेन सद्धानुसारिना धम्मानुसारिना चाति, दस्सनभागियं सुत्तं इमेहि पञ्चहि पुग्गलेहि निद्विसितब्बं । भावनाभागियं सुत्तं द्वादसहि पुग्गलेहि निद्विसितब्बं सकदागामिफलसच्छिकिरियाय पटिपन्नेन, सकदागामिना, अनागामिफलसच्छिकिरियाय पटिपन्नेन, अनागामिना, अन्तरा परिनिब्बायिना, उपहच्च परिनिब्बायिना, असङ्खारपरिनिब्बायिना, ससङ्खारपरिनिब्बायिना, उद्धंसोतेन अकनिट्ठगामिना, सद्भाविमुत्तेन, दिट्ठिप्पत्तेन, कायसक्खिना चाति, भावनाभागियं सुत्तं इमेहि द्वादसहि पुग्गलेहि निद्विसितब्बं । असेक्खभागियं सुत्तं नवहि पुग्गलेहि निद्विसितब्बं सद्भाविमुत्तेन, पञ्जाविमुत्तेन, सुज्जतविमुत्तेन,

अनिमित्तविमुत्तेन, अप्पणिहितविमुत्तेन, उभतोभागविमुत्तेन समसीसिना पच्चेकबुद्धसम्मासम्बुद्धेहि चाति,
असेक्खभागियं सुत्तं इमेहि नवहि पुग्गलेहि निद्विसितब्बं। एवं लोकोत्तरं सुत्तं सत्ताधिद्वानं इमेहि छब्बीसतिया पुग्गलेहि
निद्विसितब्बं।

लोकियं सुत्तं सत्ताधिद्वानं एकूनवीसतिया पुग्गलेहि निद्विसितब्बं। ते चरितेहि निद्विद्वि समन्वेसितब्बा केचि रागचरिता,
केचि दोसचरिता, केचि मोहचरिता, केचि रागचरिता च दोसचरिता च, केचि रागचरिता च मोहचरिता च, केचि दोसचरिता
च मोहचरिता च, केचि रागचरिता च दोसचरिता च मोहचरिता च, रागमुखे ठितो रागचरितो, रागमुखे ठितो दोसचरितो,
रागमुखे ठितो मोहचरितो, रागमुखे ठितो रागचरितो च दोसचरितो च मोहचरितो च, दोसमुखे ठितो दोसचरितो, दोसमुखे
ठितो मोहचरितो, दोसमुखे ठितो रागचरितो, दोसमुखे ठितो रागचरितो च दोसचरितो च मोहचरितो च, मोहमुखे ठितो
मोहचरितो, मोहमुखे ठितो रागचरितो मोहमुखे ठितो दोसचरितो, मोहमुखे ठितो रागचरितो च दोसचरितो च मोहचरितो
चाति, लोकियं सुत्तं सत्ताधिद्वानं इमेहि एकूनवीसतिया पुग्गलेहि निद्विसितब्बं।

वासनाभागियं सुत्तं सीलवन्तेहि निद्विसितब्बं, ते सीलवन्तो पच्च पुग्गला पकतिसीलं समादानसीलं चित्तप्पसादो
समथो विपस्सना चाति, वासनाभागियं सुत्तं इमेहि पच्चहि पुग्गलेहि निद्विसितब्बं।

लोकोत्तरं सुत्तं धम्माधिद्वानं तीहि सुत्तेहि निद्विसितब्बं दस्सनभागियेन भावनाभागियेन असेक्खभागियेन च।

लोकियञ्च लोकोत्तरञ्च सत्ताधिद्वानञ्च धम्माधिद्वानञ्च उभयेन निद्विसितब्बं, जाणं पज्जाय निद्विसितब्बं पज्जिन्द्रियेन
पज्जाबलेन अधिपज्जासिक्खाय धम्मविचयसम्बोज्झनेन सम्मादिद्विया तीरणाय सन्तीरणाय धम्मे जाणेन अन्वये जाणेन
खये जाणेन अनुप्पादे जाणेन अनज्जातज्जस्सामीतिन्द्रियेन अज्जिन्द्रियेन अज्जाताविन्द्रियेन चक्खुना विज्जाय बुद्धिया
भूरिया मेधाय, यं यं वा पन लब्भति, तेन तेन पज्जाधिवचनेन निद्विसितब्बं।

जेय्यं अतीतानागतपच्चुप्पन्नेहि अज्झत्तिकबाहिरेहि हीनप्पणीतेहि दूरसन्तिकेहि सङ्खतासङ्खतेहि
कुसलाकुसलाब्बाकतेहि सङ्खेपतो वा छहि आरम्मणेहि निद्विसितब्बं। जाणञ्च जेय्यञ्च तदुभयेन निद्विसितब्बं, पज्जापि
आरम्मणभूता जेय्यं, यं किञ्चि आरम्मणभूतं अज्झत्तिकं वा बाहिरं वा, सब्बं तं सङ्खतेन असङ्खतेन च निद्विसितब्बं।

दस्सनं भावना [दस्सना भावना (सी०)] सकवचनं परवचनं विसज्जनीयं अविसज्जनीयं कम्मं विपाकोति सब्बत्थ
तदुभयं सुत्ते यथा निद्विद्वं, तथा उपधारयित्वा लब्भमानतो निद्विसितब्बं, यं वा पन किञ्चि भगवा अज्जतरवचनं भासति,
सब्बं तं यथानिद्विद्वं धारयितब्बं।

दुविधो हेतु यञ्च कम्मं ये च किलेसा, समुदयो किलेसा। तत्थ किलेसा संकिलेसभागियेन सुत्तेन निद्विसितब्बा।
समुदयो संकिलेसभागियेन च वासनाभागियेन च सुत्तेन निद्विसितब्बो। तत्थ कुसलं चतूहि सुत्तेहि निद्विसितब्बं
वासनाभागियेन दस्सनभागियेन भावनाभागियेन असेक्खभागियेन च। अकुसलं संकिलेसभागियेन सुत्तेन निद्विसितब्बं।
कुसलञ्च अकुसलञ्च तदुभयेन [तदुभयेहि (सी०)] निद्विसितब्बं। अनुज्जातं भगवतो अनुज्जाताय निद्विसितब्बं, तं
पच्चविधं संवरो पहांन भावना सच्छिकिरिया कप्पियानुलोमोति, यं दिस्सति तासु तासु भूमीसु, तं कप्पियानुलोमेन
निद्विसितब्बं। पटिक्खित्तं भगवता पटिक्खित्तकारणेन निद्विसितब्बं। अनुज्जातञ्च पटिक्खित्तञ्च तदुभयेन निद्विसितब्बं।
थवो पसंसाय निद्विसितब्बो। सो पच्चविधेन वेदितब्बो भगवतो धम्मस्स अरियसङ्गस्स अरियधम्मानं सिक्खाय

लोकियगुणसम्पत्तिर्याति । एवं थवो पञ्चविधेन निद्विसितब्बो ।

इन्द्रियभूमि नवहि पदेहि निद्विसितब्बा, किलेसभूमि नवहि पदेहि निद्विसितब्बा, एवमेतानि अट्टारस पदानि होन्ति नव पदानि कुसलानि नव पदानि अकुसलानीति, तथाहि वुत्तं “अट्टारस मूलपदा कुहिं दट्ठब्बा, सासनप्पट्टाने”ति । तेनाह आयस्मा महाकच्चायनो —

“नवहि च पदेहि कुसला, नवहि च युज्जन्ति अकुसलप्पक्खा ।
एते खलु मूलपदा, भवन्ति अट्टारस पदानी”ति ॥

नियुत्तं सासनप्पट्टानं ।

एत्तावता समत्ता नेत्ति या आयस्मता महाकच्चायनेन भासिता भगवता अनुमोदिता मूलसङ्गीतियं सङ्गीताति ।

नेत्तिप्पकरणं निड्डितं ।